

ಕಾಲದಾಸ ಚರಿತ್ರ

ಗುರುನಾಥ ಬೆಂಕಟೇಶ ಕಿತ್ತೂರ

ಪುನಃಮುದ್ರಣ ಯೋಜನೆ : ಪುಸ್ತಕ - ೭

ಕಾಲಿದಾಸ ಚರಿತ್ರ

ಗುರುನಾಥ ವೆಂಕಟೇಶ ಕಿತ್ತೂರ

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ, ಧಾರವಾಡ

ಕಾಲಿದಾಸ ಚರಿತ್ರ :

ಗುರುನಾಥ ವೆಂಕಟೇಶ ಕಿತ್ತೂರ

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ, ಧಾರವಾಡ

ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು : ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ

KAALIDAASA CHARITRA :

Life of Kaalidaasa in Kannada by

Gurunath Venkatesh Kittur

Published in 1985 by

Siddhaling Pattanshetti

Secretary,

Karnatak Vidyavardhak Sangha, Dharwad - 580 001

© Karnatak Vidyavardhak Sangha, Dharwad

Pages : 66

Copies : 5000

Printed at

Lalita Mudranalaya, Market, Dharwad - 580 001

ಮೊದಲ ಮಾತು

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೮೯೦ ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಗೊಂಡ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ, ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಜನನಾಡಿಯನ್ನು ಮಿಡಿದ ತುಂಬ ಮಹತ್ವದ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಬರೆಹಗಾರರು ಕವಿಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದು, ಹೆಸರು ಪಡೆದು ನಾಡಿನ ತುಂಬ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ತನ್ನ ಹುಟ್ಟಿನಾರಭ್ಯದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘವು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಾಗಿ ಅವಿರತವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಹಲವಾರು ಬಗೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳುವುದರೊಂದಿಗೆ ಧಾರವಾಡವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಲೇಖಕರನ್ನು, ವಿಚಾರವಂತರನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ತರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಂಘವು ಮೊದಲಿನಿಂದ ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಬರೆಹಗಾರರ ಬಳಗವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅವರಿಂದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆಸಿ ಅಥವಾ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಗ್ರಂಥರಚನೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ತನ್ಮೂಲಕ ಮೂಡಿಬಂದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ತುಂಬ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ನಾಡಿನ ತುಂಬ ಹರಡಿದ್ದ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೆ ತಲುಪಿಸುವ ಮಹತ್ವದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಸಹ ಸಂಘವು ನಿರ್ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಂಘವು ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಉಳಿಯುವಂಥ ನೂರಾರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಅವು ಸಂಘದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವಂಥ ಕೃತಿಗಳು. ಈಚೆಗೆ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಸಂಘದ ಪ್ರಕಾಶನ ವಿಭಾಗವು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಪ್ರಕಾಶನದ ಪ್ರಸಾರದೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲಾಗದೆ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಗಿತಗೊಳಿಸಿತು.

ಈಗ ಅನತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಆಯುಷ್ಯದ ನೂರನೆಯ ವರ್ಧಂತಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಸಂಘವು ಆಚರಿಸಲಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಚೀನ ಗೌರವವನ್ನು ಮೆರೆದ ಕೆಲವಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಮರು ಮುದ್ರಣದ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿತು. ಹಿಂದೆ ಸಂಘವು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಅನೇಕ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಇಂದು ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರತಿಗಳು, ಕೆಲವು ಕೃತಿ

ಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸಹ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದಂತೆ ಅಗಿಬಿಟ್ಟಿವೆ. ಸಂಘದ ಇಡೀ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಮಹತ್ವದ ಸಂಶೋಧನ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ಜನಾಬ್ಬಾರಿಯುತ ವಿಧ್ವಾಂಸರೊಬ್ಬರಿಂದ ಬರೆಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಚಾರ ಸಹ ಸಂಸ್ಥೆಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿ ಸಹಾಯಕವಾಗುವಂಥ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಸದ್ಯ ಉಪಲಬ್ಧವಿದ್ದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಅವುಗಳ ಮರುಮುದ್ರಣದ ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡು ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ೧೯೮೪ ರ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು. ಆಗ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ ನ. ನಾ. ಕಥಾವಿ ಅವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಬೆಂಗಳೂರು ತಾಣ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೆನಪು ಸಂಘವು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡ ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ನೆರವು ನೀಡುವುದಾಗಿ ಆಶ್ವಾಸನೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಅದರಂತೆ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಸರ್ಕಾರವು ಹದಿನೈದು ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಅನುದಾನವಾಗಿ ಕೊಡುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಕಥಾವಿ ಅವರು ಸಂಘವು ಆ ಅನುದಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಭೌತಿಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲವಾದದ್ದು ಸಂಘಕ್ಕೆ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡ ನೋವು. ಹದಿನೈದು ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶನದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಘವು ಅತ್ಯಂತ ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಶ್ರೀ ಕಥಾವಿ ಅವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಘವು ಮರುಮುದ್ರಣದ ಪ್ರಕಾಶನ ಯೋಜನೆಯ ಮೊದಲ ಹಂತವಾಗಿ ಆಯ್ದುಕೊಂಡ ಹದಿನೈದು ಕೃತಿಗಳು ಇವು :

- ೧) ಶೌರ್ಯಸಾಗರ
- ೨) ಕನ್ನಡಿಗರ ಜನ್ಮಸಾರ್ಥಕತೆ
- ೩) ನರಕಾಸುರ ವಿಜಯವ್ಯಾಯೋಗಂ
- ೪) ಕರ್ನಾಟಕ ಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರ
- ೫) ಮೋಹಿನೀ ಅಥವಾ ನಿಂದಕರ ನಡವಳಿ
- ೬) ಕನ್ನಡ ಮಾತು ತಲೆಯೆತ್ತುವ ಬಗೆ
- ೭) ಕಾಲಿದಾಸ ಚರಿತ್ರೆ
- ೮) ಕರ್ಣಾಟಕ ಯಯಾತಿನಾಟಕಂ
- ೯) ಗೃಹವೈದ್ಯಕವು
- ೧೦) ಭಾರತೀಯ ವಿದುಷಿಯರು
- ೧೧) ಶ್ರೀಯಃಸಾಧನ
- ೧೨) ಪಂಡಿತರಾಜ ಜಗನ್ನಾಥ
- ೧೩) ಇಸೋಪನ ಚರಿತ್ರೆ

- ೧೪) ಶ್ರೀ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳು
೧೫) ನರಗುಂದದ ಬಂಡಾಯ

ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಕೃತಿಗಳು ಸಹ ವಿಷಯ ವೈವಿಧ್ಯ, ಆ ಕಾಲದ ಭಾಷಾ ಸೌಂದರ್ಯ, ವ್ಯಾಕರಣ ಹಾಗೂ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಹಾಗೂ ಬೆಳೆಯಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಒಂದು ಭಾಷೆಯ ನಿರಂತರ ಪರಿಶ್ರಮದ ವಿಕಾಸಶೀಲ ಘಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಮುಖ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂಥವು. ಈ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಗ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಆಯಾ ಲೇಖಕರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳ ಸ್ವಾಮ್ಯವನ್ನು ಸಂಘಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ್ದು ಈಗ ಈ ಕೃತಿಗಳ ಏಕಸ್ವಾಮ್ಯ ಹೊಂದಿದ ಸಂಘವು ಆ ಎಲ್ಲ ಲೇಖಕರನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಬದಲಾವಣೆ ಅಥವಾ ಹೊಸ ಸೇರ್ಪಡೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಾಡದೆ ಅವು ಇದ್ದ ಮೂಲ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮರುಮುದ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವವರಿಗೆ ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವ್ಯತ್ಯಯ ಬರದ ಹಾಗೆ ಇವುಗಳ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಲಬ್ಧವಿರದ ಈ ವಿರಳ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಅವು ಇದ್ದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಲಬ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಅವುಗಳ ಆಯುಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಗಳನ್ನು ಇನ್ನಷ್ಟು ಸುಭದ್ರ ಗೊಳಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮರುಮುದ್ರಣಗಳು ಜನತೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾದರೆ ಸಂಘದ ಶ್ರಮ ಸಾರ್ಥಕವಾದಂತೆ.

ಈ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು ನೀಡಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ನಾವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೃತಜ್ಞರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಹದಿನೈದು ಕೃತಿಗಳಲ್ಲದೆ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಇನ್ನಿತರ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಮರುಮುದ್ರಣ ಮಾಡಿ ನಾಡಿನ ತುಂಬ ಅವು ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶ ನಮಗಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯು ನಮ್ಮ ಈ ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಮುಂದು ವರಿಯುವಂತೆ ನಮಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವನ್ನು ನೀಡಿ ಇಂಥ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಉಪ ಕ್ರಮದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಾಶಿತಗೊಳ್ಳುವ ಕೃತಿಗಳ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಬೆನ್ನು ತಟ್ಟಲಿ ಎಂದು ಅಶಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 'ಡಿಪುಟಿ ಎ. ಇನಸ್ಪೆಕ್ಟರ್' ಆಗಿದ್ದ, ಶ್ರೀ ಗುರುನಾಥ ವೆಂಕಟೇಶ ಕಿತ್ತೂರ, ಬಿ. ಎ. ಅವರು ೪-೮-೧೯೦೯ ರಂದು ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದ 'ಕಾಲಿದಾಸ ಚರಿತ್ರೆ'ವು ಎಂಬ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವದ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘವು ತನ್ನ ವಾಗ್ಭೂಷಣ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ೫೪ ನೆಯ ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ೧೯೧೨ ರ ಆದಿ

ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿತ್ತು. ಆಗ ಇದರ ಬೆಲೆ ಆರು ಆಣೆ ಇತ್ತು. ಕಾಲಿದಾಸನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಷ್ಟು ಕೃತಿಗಳು ಬಂದರೂ ಅವನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಜೀವನ ದರ್ಶನ ಅಪಾರ ಸಮೃದ್ಧ ದಂತಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಈಗಲೂ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನು ಒದಗಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಶತಕದ ಆಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತ ಅಧ್ಯಯನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ತುಂಬ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಅಭ್ಯಾಸಪೂರ್ಣವಾದ ಕೃತಿಯನ್ನು ಶ್ರೀ ಕಿತ್ತೂರ ಅವರು ರಚಿಸಿದ್ದು ಅಚಿನಂದನಾರ್ಹ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನತೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಸಕ್ತ ಸ್ನೇಹಿತರು, ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿ ಸಂಗ್ರಾಹಕರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಅರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಇನ್ನುಳಿದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬೇಗನೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ತರುವ ನಮ್ಮ ಯೋಜನೆ ಬಹು ಬೇಗನೆ ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಈ ಕೃತಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಥವಾ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಆತ್ಮೀಯರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಲಲಿತ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

೧-೮-೧೯೮೫
ಧಾರವಾಡ

ಸಿದ್ದಲಿಂಗ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿ
ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ

ಪಾಟೀಲ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

ಈಗ್ಗೆ ಕೈಕೊಂಡ ವಿಷಯದ ಮಹತ್ವವಿಷ್ಟೆಂದು ಹೇಳಲನಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಮಹಾಭಾಗ್ಯದಿಂದ ಮಹಾ ಮಹಾ ಅಂಗ್ಲ ಸಂವಿಧಾನ ಚಿತ್ತವಾದರೂ ಈ ನಮ್ಮ ಆರ್ಯ ಭಾಷೆಯ ಕಡೆಗೆ ಹತ್ತಿರುವುದು. ಈಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಭಾಷೆಯ ಅಭ್ಯಾಸವು ಚನ್ನಾಗಿ ನಡೆದಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಜರ್ಮನಿ ಮುಂತಾದ ಯುರೋಪ ಖಂಡದ ದೇಶದ ಪ್ರಸ್ತುತಕಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾರಂಭಿಸಿರುತ್ತವೆ. ನಮ್ಮ ವೇದಾದಿ ಪರಮ-ಪಾವನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಯುರೋಪೀಯ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಅನುಲಯಗ್ರಂಥಗಳೆಂದು ಕಂಡುಬಂದದರಿಂದ ಟೇವ್ಸ್, ಹ್ರಾಯಿನ್, ಮಿಸಿಸಿಪಿ ಮೊದಲಾದ ನದೀತಟಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಘೋಷವು ಒಂದೇಸಮನೆ ನಡೆದಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಔದಾಸೀನ್ಯವಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು, ಬಹುದುಃಖವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ, ಉದಾರ ಸಭ್ಯಗೃಹಸ್ಥರೂ, ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅನೇಕ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಭಾಷೆಯು ಕಠಿಣವಿರುವುದರಿಂದ ಆಗುವಷ್ಟು ಅಭ್ಯಾಸವೂ, ಗ್ರಂಥಾವಲೋಕನವೂ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದವರು ಬಹು ಉದಾರತನದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಹುಮಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಕಡೆಗೆ ಅನೇಕ ಜನರ ಲಕ್ಷ ಹೆತ್ತುವುದು ಸಹಜವಾದದ್ದು. ಇದರಿಂದ ಈ ಭಾಷೆಗೂ ಕೆಲವಂಶದಿಂದ ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಟ್ಟಂತಾಗುವುದು. ಇದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾದದ್ದೇ ಸರಿ. ಈ ತರದ ಸದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗ್ರಂಥಗಳ ದ್ವಾರದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ, ತೀವ್ರವಾಗಿಯೇ ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಸಹಾಯ ಕೊಡಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು.

೨. ಎಲ್ಲ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾವ್ಯ ವಿಷಯವು ಬಹು ಮಧುರವಾಗಿರುವದೆಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ನಿಯಮವುಂಟು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾವ್ಯವಿಸ್ತಾರವು ಉಳಿದ ಯಾವ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವದಿಲ್ಲೆಂದರೂ ಸಲ್ಲುವುದು. ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತ, ಉಳಿದ ಪುರಾಣಗಳು, ವೇದವೇದಾಂಗಗಳು, ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಕಾವ್ಯಗಳು, ನಾಟಕ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಮನೋಹರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಸಮುದ್ರವೇ ಇರುವುದು. ಈ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟುವುದು ಎಷ್ಟೋ ಜನ್ಯಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಆಗಲಾರದು. ಒಂದು ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಜ್ಞಾನ ಪಡೆದು, ತನ್ನ ಕೈಲಾದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅನಲೋಕಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತನ್ನ ಐಹಿಕ ಪಾರತ್ರಿಕ

ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವದೇ ಮನುಷ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿರುವದು. ಆದರೆ ಕಾವ್ಯದ ಜ್ಞಾನವು ಉಭಯತರಿಂದಲೂ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವದು. ಒಂಥ ನಮ್ಮ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾದವನೆಂದರೆ ಕಾಲಿದಾಸನೇ. ಆತನ ಜುತ್ರೆಲೇಖನವನ್ನು ಮೊದಲು ಕೈಕೊಳ್ಳುವದು ಸಹಜವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲ ನನ್ನ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದೇನೆ.

೩. ಇಂಡಿಯನ್ ಅಂಟಿಕ್ವೇರೀಜ, ಕೈ. ವಾ. ಚಿಪಳೂಣಕರರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಕಾಲಿದಾಸನ ಚರಿತ್ರೆ, ಮ. ರಾ. ರಾ. ಕಾಶೀನಾಥ ಬಾಪೂ ಪಾಲಕ ಇವರ ಮೇಘದೂತದ ಭಾಷಾಂತರ, ಮತ್ತು ರಾ. ರಾ. ನಂದರಗೀಕರರು ಬರೆದ ರಘುವಂಶದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ, ರಾ. ರಾ. ಶಂಕರ ಪಾಂಡುರಂಗ ಪಂಡಿತ ಇವರ ರಘುವಂಶದ ಹಾಗೂ ಮಾಲವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ, ಮತ್ತು ಆನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಹಾಯವು ಪೂರ್ಣ ದೊರೆತದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ನಾನು ಕೃತಜ್ಞನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಚಿಕ್ಕ ಚರಿತ್ರೆ ದಿಂದ ರಸಿಕ ಜನರ ಪರಿತೋಷವಾಯಿತೆಂದರೆ ಈ ನನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನವು ಸಫಲವಾಯಿತೆಂದು ನಂಬುತ್ತೇನೆ.

೪. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಚರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವ ವಿಷಯಗಳ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ, ಈ ಪ್ರಸಾವನೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸುವೆನು.

೧. ಕವಿವರ ಕಾಲಿದಾಸನ ಕೀರ್ತಿಯ ಪ್ರಸಾರವು. ೨. ವಿವಿಧ ಅರ್ವಾಚೀನ ಪಂಡಿತ ಜನರು ಮಾಡಿದ ಈ ಕವಿಯ ಕಾಲನಿರ್ಣಯವು. ೩. ಈ ಕವಿಯು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಸಾರಾಂಶವೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಗುಣಗಳೂ, ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುವವು. ೪. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಕರ್ತೃನೊಬ್ಬನೇ ಇರುವನೆಂದು ಸಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವದು. ೫. ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಿಷಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ೬. ಉಪಸಂಹಾರ.

ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಯದಿ ತುಷ್ಯೇಯುಃ ಪ್ರಯತ್ನೇನಾಮುನಾ ಮಮ |
ಮನ್ಯೇಽಹಮಾತ್ಮನೋ ನೂನಂ ಸರ್ವಥಾ ಕೃತಕೃತ್ಯತಾಮ್ ||

ಬೆಳಗಾವ

ತಾ. ೪-೮-೦೯

ಗುರುನಾಥ ವೆಂಕಟೇಶ ಕಿತ್ತೂರ

|| ಶ್ರೀ ಗಣೇಶಾಯ ನಮಃ ||

೧. ಕಾಲಿದಾಸನ ಕೀರ್ತಿಪ್ರಸಾರ

ವಾಗರ್ಥಾವಿವಸಂಪ್ಯಕ್ತ ವಾಗರ್ಥಪ್ರತಿಪತ್ತಯೇ |

ಜಗತಃ ಪಿತರೌ ನಂದೇ ಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರೌ

|| ೧ ||

ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂಥ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತಾಯಿತಂದೆಗಳಾದ ಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರರಿಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಮಿಸುವೆನು.

ಕವಿಯ ಚರಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಬಂದ ಕೂಡಲೆ, ಕಾಲಿದಾಸನ ಹೆಸರೇ ನೋಡಲು ಬರುವದು. ಕಾಲಮಾನದಿಂದಲೂ ಯೋಗ್ಯತೆಯ ಮಾನದಿಂದಲೂ ಸರ್ವ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿಯ ಪಂಡಿತ ಜನರು ಮಾನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕವಿಯೆಂದರೆ ಕಾಲಿದಾಸನೇ ಸರಿ. ಇದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಜಯದೇವ ಕವಿಯು ಅಂದದ್ದು—

ಯಸ್ಯಾಶ್ಚೋರಶ್ಚಿಕುರನಿಕರಃ ಕರ್ಣಪೂರೋ ಮಯೂರೋ |

ಭಾಸೋ ಹಾಸಃ ಕವಿಕುಲಗುರುಃ ಕಾಲಿದಾಸೋ ವಿಲಾಸಃ ||

ಹರ್ಷೋ ಹರ್ಷೋ ಹೃದಯವಸತಿಃ ಪಂಚಬಾಣಸ್ತು ಬಾಣಃ |

ಕೇಷಾಂ ನೈಷಾ ಕಥಯ ಕವಿತಾ ಕಾಮಿನಿ ಕೌತುಕಾಯ || ೧ ||

ಚೋರ ಕವಿಯು ಉಂಗುರಗೂಡಲುಗಳ ನಿಕರವೂ, ಮಯೂರನು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ-ಯಾಭರಣದ ಪುಷ್ಪವೂ, ಭಾಸಕವಿಯು ಹಾಸವೂ, ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕಾಲಿದಾಸನು ವಿಲಾಸವೂ, ಹರ್ಷಕವಿಯು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ಹರ್ಷವೂ, ಬಾಣಕವಿಯು ಮನ್ಮಥನೂ, ಆಗಿರುವ ಕವಿತೆಯೆಂಬ ಕಾಮಿನಿಯನ್ನು ನೋಡಿ, ಯಾರಿಗೆ ಕೌತುಕ ವಾಗಲರಿಯದು? ಬಾಣಕವಿಯಾದರೂ ಹರ್ಷಚರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನ್ನುವದೇನಂದರೆ—

ನಿರ್ಗತಾಸು ನ ವಾ ಕಸ್ಯ ಕಾಲಿದಾಸಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಿಷು |

ಪ್ರೀತಿರ್ಮಧುರಸಾನ್ಧ್ಯಾಸು ಮಂಜರಿಷ್ವಿವಜಾಯತೇ || ೨ ||

ಮಧುರ ರಸದಿಂದ ಅದ್ಭವವಾದ ಮಂಜರಿಗಳಲ್ಲಿಯಂತೆ ಮಧುರವಾದ ಕಾಲಿದಾಸನ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರ ಪ್ರೀತಿಯುಂಟಾಗದು? ಮತ್ತೊಂದು ಸುಭಾಷಿತ ಶ್ಲೋಕವಿರುವದು. ಅದಾವುದೆಂದರೆ,—

ಪುರಾ ಕವಿನಾಂ ಗಣನಾಪ್ರಸಂಗೇ ಕನಿಷ್ಠಿಕಾಽಧಿಷ್ಠಿತಕಾಲಿದಾಸಾ |

ಅದ್ಯಾಪಿ ತತ್ತಲ್ಯಕವೇರಭಾವಾದನಾಮಿಕಾಸಾರ್ಥವತೀ ಬಭೂವ || ೧ ||

ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳ ಗಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಾಲಿದಾಸನ ಹೆಸರೇ ಕಿರಿಬೆರಳಿನ ಮೇಲೆ ಕೂತಿತು. ಈ ಹೊತ್ತಿನವರೆಗೂ ಅಂಥ ಮತ್ತೊಬ್ಬ

ಕವಿಯು ಆಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಅನಾಮಕವಿಯೆಂದು ಬಿರಳು ಹೆಸರಿಲ್ಲದೆ ಬಿರಳು ಎಂದು ಅನ್ವರ್ಥನಾದವನನ್ನು ಸಂದೇಶಿಸಿತು.

ಭಾವೋದಾಹರಣೆ ಪಂಡಿತರು ಅನ್ನುವದೇನೆಂದರೆ— ಭರತ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈಗ ಹೋದ ಎಲ್ಲ ಕವಿಗಳ ಹಾಗೂ ನಾಟಕಕಾರರ ಗುಣಗಳ ತುಲನೆ ಮಾಡಿ ನೋಡಿದರೆ ನಿಜವಾಗಿ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಷಾಂತರವು ಕೇವಲ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಇಂಗ್ಲೀಷಿ, ಜರ್ಮನ್, ಫ್ರೆಂಚ್, ಡ್ಯಾನಿಶ್, ಇಟಾಲಿಯನ್, ಲ್ಯಾಟಿನ್, ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಮಾಡಿರುವುದು. ಈ ಕವಿಯ ಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳ ವಾಚನದಿಂದ ಭರತಖಂಡದ ಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಸಂತೋಷ ಬಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೂ ಕೇವಲ ಆ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಷಾಂತರದ ಅವಲೋಕನದಿಂದಲೇ ಯುರೋಪೀಯ ಪಂಡಿತರಾದರೂ ಆಕೃತಿಕವಾದ ಅನಂತವನ್ನು ಕಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜೋನ್ಸ್, ವಿಲ್ಸನ್, ಲ್ಯಾಸನ್, ಜೇರಿಯ, ಉಯಿಲ್ಯುಮ್, ಫಾಕ್, ಗೋಯಿಥ್, ಶ್ಲಿಷೆಲ್, ಹಂಬೋಲ್ಟ್ ಮುಂತಾದ ಮಹಾಮಹಾ ಯುರೋಪೀಯ ಪಂಡಿತರು ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನಿಗೆ ಕೊಡುವರು.

ಹಂಬೋಲ್ಟ್

ಹಂಬೋಲ್ಟ್ ಪಂಡಿತರು ವರ್ಣಿಸುವದೇನೆಂದರೆ— ಶಾಕುಂತಲವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕದ ಕರ್ತೃನೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾಲಿದಾಸನು. ಸೃಷ್ಟಿಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಬಿರಗಾಗುವವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಆದರಿದುಂಟಾದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನ ಸರಿಯಾದ ಎರಡನೇ ಕವಿಯೇ ಭೂವಲಯದಲ್ಲೆಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕವಿಯು ವಿಕ್ರಮರಾಜನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈತನು ಹರ್ಜಿಲ್, ಹೋರಿಸ ಕವಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದವನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೃದಯದ್ರಾವಕ ವರ್ಣನದ ಕೋಮಲತೆಯಿಂದಲೂ, ಹೊಸದೊಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ ರಚಿಸುವಂಥ ಉದಾತ್ತ ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಂದಲೂ, ಸಕಲ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಲ್ಯಾಸನ್ ಪಂಡಿತರು

ಲ್ಯಾಸನ್ ಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ಅನುಪಮವಾದ “ಭಾರತಕವಿತವದ ಚಿಕಿತ್ಸೆ” ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ನುವದೇನೆಂದರೆ,— ಭಾರತ ಕವಿತೆಯೆಂಬಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದೊಂದು ನಕ್ಷತ್ರವೆಂದು ಎಣಿಸಲೇಬೇಕು. ಭಾಷೆಯ ಮೌಢತೆಯಿಂದಲೂ, ಆಯಾ ವಿಷಯಗಳಿಗನುರೂಪವಾದ ಆಯಾ ರಸಭರಿತ ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಂದಲೂ, ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗದ ಸರಸ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಿಂದಲೂ, ಉದಾತ್ತ ಕಲ್ಪನೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಿಂದಲೂ, ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿ ತೆಗೆಯುವ ಜಾಣತನ

ದಿಂದಲೂ, ತನ್ನ ಗೂಢಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿವೈಭವದ ಅತ್ಯಂತ ಅದ್ಭುತ ಸೌಂದರ್ಯ ನರ್ಣನದ ಪಟುತ್ವದಿಂದಲೂ, ಈ ಕವಿಯು ಇಷ್ಟು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ಶಾಕುಂತಲ, ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ಗಳೆಂಬ ಅಪ್ರತಿಮ ನಾಟಕಗಳಿಂದಲೇ ಈ ಕವಿಯ ಕೀರ್ತಿಯು ಅಜರಾಮರವಾಗಿದೆ.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಕವಿಯನ್ನು ಆನೇಕರು ನಾನಾ ತರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಈತನು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಷಾಂತರವು ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಮೊದಲು ಜೋನ್ಸ್ ಪಂಡಿತರು ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕವನ್ನು ಇಂಗ್ಲೀಷಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರು.

ಇಂಗ್ಲೀಷಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಭಾಷಾಂತರ

ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯದ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ವಿಲ್ಸನ್ ಪಂಡಿತರು ೧೮೩೭ ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರು. ೧೮೩೩ ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ತಿಂರಿಯು ಪಂಡಿತರು ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅದೇ ವರುಷ ಹಿರೈಲ್ ಪಂಡಿತರು ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ನಾಟಕದ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿದರು. ಉಯಿಲ್ಯವ್ವು ಪಂಡಿತರು ರಚಿಸಿದ ಶಾಕುಂತಲದ ಭಾಷಾಂತರವು ಹರ್ಟ್‌ಫರ್ಡ್ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದೇ ನಾಟಕದ ಗದ್ಯ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ಕಾನೇಲ್ ಪಂಡಿತರು ೧೮೫೭ ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದರು. ವಿಲ್ಸನ್ ಪಂಡಿತರು ಮೇಘದೂತವನ್ನು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಸಹಿತ ೧೮೩೨ ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರು. ಬೊಹಲೇನ್ ಪಂಡಿತರು ಋತುಸಂಹಾರವೆಂಬ ಲಘುಕಾವ್ಯದ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ೧೮೪೦ ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ರಘುವಂಶದ ಭಾಷಾಂತರವಂತೂ ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಸಕಲ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎದ್ದುಜ್ಜನರು ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ, ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಓದಿ ಆತನ ಅದ್ವಿತೀಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತ ತಲೆದೂಗುವರು. ಅಂದಬಳಿಕ ಇಂಥ ಜಗದ್ವಿಖ್ಯಾತನಾದ ಕವಿಯ ಜನ್ಮಭೂಮಿಯೂ, ಕಾಲವೂ, ವಸತಿಸ್ಥಾನವೂ ಆತನ ಮಾತಾಪಿತೃವಿಷಯ ವೃತ್ತಾಂತವೂ, ಯಾರಿಗಾದರೂ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಗೊತ್ತಿರುವದೇನೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನವು ಸಹಜವಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸುವದು. ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಂಥ ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ ಇತಿಹಾಸವು ಇದುವರೆಗೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಕವಿಯು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿರತ್ತಿದ್ದು, ವಿಕ್ರಮ ಸಭೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ನವಕವಿರತ್ನಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಿದ್ದನೆಂದು ಮಾತ್ರ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವಾದರೂ ಇರುವದು—

ಧನ್ವಂತರಿಕ್ಷಪಣಕಾಮರಸಿಂಹಶಂಕುವೇತಾಲಭಟ್ಟಫಟಿಖರ್ಪರಕಾಲಿದಾಸಾಃ |

ಖ್ಯಾತೋ ವರಾಹಮಿಹಿರೋ ನೃಪತೇಃ ಸಭಾಯಾಂ ರತ್ನಾನಿ ಸೈ

ವರರುಚಿರ್ನವ ವಿಕ್ರಮಸ್ಯ ||

ಧನ್ವಂತರಿ, ಕ್ಷಪಣಕ, ಅಮರಸಿಂಹ, ಕಂಕು, ವೇತಾಲಭಟ್ಟ, ಘಟಿಖರ್ಷರ, ಕಾಲಿದಾಸ, ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವರಾಹಮಿಹಿರ, ಹಾಗೂ ವರರುಚಿ ಹೀಗೆ ೯ ಕವಿರತ್ನಗಳು ವಿಕ್ರಮರಾಜನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಧನ್ವಂತರಿಯು ಮಹಾ ವೈದ್ಯನೂ, ಅಮರಸಿಂಹನು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕೋಶಗಾರನೂ, ವರಾಹಮಿಹಿರನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜ್ಯೋತಿಷಾಸ್ತ್ರ ಬಲ್ಲವನೂ, ವರರುಚಿಯಂಬವನು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಚತುರನೂ, ಕಾಲಿದಾಸನು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕವಿಯೂ, ಜಗದ್ವಿಖ್ಯಾತನಾದ ನಾಟಕಕಾರನೂ ಎಂದು ಪೂರ್ವ ಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ತಿಳಿಯುವದು. ಇನ್ನು ಕಾಲದ ವಿಷಯದ ಕಡೆಗೆ ತೆರಳುವ.

೨. ಕವಿಯ ಕಾಲವು

ಕಾಲಿದಾಸನ ಕಾಲದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಮತಗಳುಂಟು. ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತನು ಒಂದು ಶತಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಮತ್ತೊಂದು ಶತಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ತರ್ಕಿಸುವರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಕ್ರಮರಾಜನು ಶಕರನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ತನ್ನ ಶಕವನ್ನು ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ೫೭ನೇ ವರುಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು “ಕಾಲಿದಾಸ” ಈ ಹೆಸರಿನ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳಿದ್ದರೆಂತಲೂ, ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ಕರ್ತನು ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂತಲೂ, ನಲೋದಯ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಲಿಷ್ಟ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕಾಲಿದಾಸನು ಧಾರಾಪುರವಾಸಿಯೆಂತಲೂ ತರ್ಕಿಸುವರು. ಭವಭೂತಿ ಬಾಣಂತೆ ಈತನು ತನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಯೂ ಯತ್ಯಿಂಚತ್ತಾದರೂ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಈ ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠನ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲೆಯೇ ಸಾಧಾರಣ ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಬುನಾದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ಲಿ ಆಷ್ಟು ಶೋಧಕತ್ವವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಕೇವಲ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲಿಂದಲೇ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳೆಂದು ಆ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಜನರು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅರ್ನಾಟಿನ ಪಂಡಿತರು ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ, ಗ್ರಂಥಗಳ ಗುಣದೋಷಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಶೋಧಿಸಿ, ನ್ಯೂನ ಗುಣಗಳಿದ್ದದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳೆಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯೊಳಗಿಂದ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿರುವರು. ಮಾಲವಿ ಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರನೆಂಬ ನಾಟಕವೂ, ನಲೋದಯ ಕಾವ್ಯವೂ, ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಲರಿಯವೆಂದು ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಲ್ಸನ್ ಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರೂ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನೇ ರಚಿಸಿರುವನು. ನಲೋದಯ ನೆಂಬ ಕ್ಲಿಷ್ಟಕಾವ್ಯವು ಮಾತ್ರ ಈತನು ರಚಿಸಿದ್ದಲ್ಲೆಂದು ಬಹುಮತವಿರುವುದು. ಮುಂದೆ ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕ ವಿಷಯಗಳ ವಿವೇಚನ ಮಾಡುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಗುಣದೋಷಗಳ ವಿವರಣವಾಗುವದು. ಇನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನ ಕಾಲದ ವಿಷಯವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರ ಅವಲೋಕಿಸುವ:

ಕಾಲನಿರ್ಣಯವು

೧. ಬೆಂಟ್ಲೆ ಪಂಡಿತರು ಭೋಜಪ್ರಬಂಧದ ಆಧಾರದಿಂದಲೂ, ಐನೀ ಅಕಬರಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಆಧಾರದಿಂದಲೂ, ವಿಕ್ರಮರಾಜನನ್ನು ಭೋಜನ ನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢನಾದ ವಿಕ್ರಮನೆಂತಲೇ ತಿಳಿದು, ಕಾಲಿದಾಸನು ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ೧೧ನೇ ಶತಕದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ತರ್ಕಿಸುವರು.

ಕ್ಷೇಮವರು. ಆದು ಹ್ಯಾಗಾದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೬೪೦ ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲಾದಿತ್ಯ ನೆಂಬ ಅರಸನಿದ್ದನೆಂದು ಚೀನ ದೇಶದ ಪಾಂಥಸ್ಥನಾದ ಹುಯಿನ್‌ಸ್ಯಾಂಗನು ಬರೆದಿಟ್ಟ ಇತಿಹಾಸದ ಮೇಲಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವದು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ೪೦ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಾಪಶಿಲ ಶಿಲಾದಿತ್ಯನು ಅರಸನಿದ್ದನು. ಆದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ವಿಕ್ರಮನೆಂಬ ರಾಜನು. ಇದರ ಮೇಲಿಂದ ಮೋಕ್ಷಮೂಲರ ಪಂಡಿತರು ಹೀಗೆ ರಾಜಮಾಲಕಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರಲ್ಲ- ವಿಕ್ರಮನೆಂಬ ರಾಜನು ೫೫೦ನೇ ಇಸವಿಯ ವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ವಾಡಿದನು. ಶಿಲಾದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರಸನು ೫೫೦ ರಿಂದ ೬೦೦ ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದನು, ಮುಂದೆ ೧೦ ವರುಷಗಳ ವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ೬೧೦ ರ ವರೆಗೆ ಪ್ರಭಕ ರಾಜ್ಯವರ್ಧನರು ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಬಳಿಕ, ಶಿಲಾದಿತ್ಯನು ೬೪೦ನೇ ವರುಷ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದನು. ಅಂತೂ ೫೪೪ನೇ ವರುಷದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮರಾಜನು ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರೇ ಇದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಸರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನಾದರೂ ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ೬ ನೇ ಶತಕದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಮೋಕ್ಷಮೂಲರ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಕೋರೂರ ಯುದ್ಧವಾದವನ್ನೇ ಆತ್ಯಂತ ದೃಢೀಕರಿಸುವದು.

೯-೧೦. ವಿಲ್ಲರ್ಡ ಪಂಡಿತರೂ, ಜೆಮ್ಸ್ ಪ್ರಿನ್ಸೆಪ್ಪ ಪಂಡಿತರೂ, ಕಾಲಿದಾಸನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೫ನೇ ಶತಕದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದೂಹಿಸುವರು.

೧೧. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮಾವುಂಟಿ ಸ್ಕೂಟರ್ ಎಲ್ಫಿನ್‌ಸ್ಟನ್ ಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ಭಾರತೇತಿಹಾಸ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು.

೧೨. ಡಾಕ್ಟರ ಭಾಂಡಾರಕರರು ತರ್ಕಿಸುವದೇನೆಂದರೆ- ನವಕವಿರತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು, ಇಲ್ಲವೆ ಕದಾಚಿತ್ ಕಾಲಿದಾಸನಾದರೂ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತೆಯ ಕಾಲಕ್ಕಿರಬಹುದು.

“ದಿಜ್ಜಾಗಾನಾಂ ಪಥಿಸರಿಹರನ್ನೂಲಹಸ್ತಾವಲೀಪಾನ್”

ಎಂಬ ಮೇಘದೂತದ ೧೪ನೇ ಶ್ಲೋಕದ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿನಾಥನು ‘ದಿಂಗ್ನಾಗ’ ನೆಂದರೆ “ದಿಂಗ್ನಾಗಾಚಾರ್ಯ”ರೆಂದು ಬರೆದದರಿಂದ ದಿಂಗ್ನಾಗನೆಂಬುವವನು ಕಾಲಿದಾಸನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಧಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದಿಂಗ್ನಾಗನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬೌದ್ಧ ನೈಯಾಯಿಕನೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಪರಿಚಿತನಾದವನೂ ಆದ ದಿಂಗ್ನಾಗನೇ ಇರವನು. ಈತನು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಯೂ, ಆ ಧರ್ಮದ ಅಭಿಮಾನಿಯೂ ಆದ ವಸುಬಂಧುವಿನ ಶಿಷ್ಯನಿದ್ದನೆಂದೆನ್ನುವರು. ವಸುಬಂಧುವಿನ ಕಾಲವೂ, ಆತನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ದಿಂಗ್ನಾಗನ ಕಾಲವೂ, ಕಾಲಿದಾಸನ ಕಾಲವೂ ೬ನೇ ಶತಕದ ಮಧ್ಯಭಾಗವೆಂದು ಮೋಕ್ಷಮೂಲರರು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಸುಬಂಧುವು ೬ನೇ ಶತಕಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಇದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮೋಕ್ಷಮೂಲರ ಪಂಡಿತರು ಕೊಡುವದಿಲ್ಲ.

ವಸುಬಂಧುವಿನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೊಂದರ ಭಾಷಾಂತರವು ಚೀನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೦೪ನೇ ವರುಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಮತ್ತೊಂದರ ಭಾಷಾಂತರವೂ ಮಾರನೇ ವರುಷವೆಂದೆ ೪೦೫ ರಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ೪೦೪ನೇ ಇಸವಿಯ ಹಿಂದೆಯೇ ವಸುಬಂಧುವು ಇದ್ದನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು. ಚೀನ ದೇಶದಲ್ಲಿಯ ಶ್ರಾವಸ್ತಿ ಪಟ್ಟಣದ ಅಧವಾ ಸಾಕೇತವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪಟ್ಟಣದ ರಾಜನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಸುಬಂಧು ಇದ್ದನೆಂದು ಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಗತಿಯು ನಿಜವಾದದ್ದಾದರೆ ವಸು ಬಂಧುವಿನ ಕಾಲವು ೪ನೇ ಶತಕದ ಅಂತ್ಯಭಾಗವಿರಬಹುದು. ಸಾಕೇತವೆಂಬ ಹೆಸರು ಗುಪ್ತರಾಜರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಅಯೋಧ್ಯಾಪುರಕ್ಕೆ ಇತ್ತು. ಗುಪ್ತರಾಜನಾದ ವಿಕ್ರಮನ ಬಗ್ಗೆ ಆ ಕಾಲದ ಬೌದ್ಧ ಜನರಲ್ಲಿ ವೈರಭಾವವು ಉಂಟಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರು ತ್ತದೆ. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಆಗ್ಗೆ ಧರ್ಮವಾದದ ಸಲುವಾಗಿ ವಿಕ್ರಮನು ಕೂಡಿಸಿದ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಬೌದ್ಧ ಜನರ ಪರಾಭವವಾದ್ದರಿಂದ, ಅವರಿಗಿದ್ದ ರಾಜಾ ಶ್ರಯವೇ ತಪ್ಪಿ, ಮುಳುಗಿ ಹೋಯಿತೆಂದು ಹುಯಿನ್ ಸ್ಯಾಂಗನು ಬರೆದ ಇತಿಹಾಸದ ಮೇಲಿಂದ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವ ಬಳಿಕ ವಸುಬಂಧುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಕ್ರಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗುಪ್ತಕುಮಾರನಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೇ ಪ್ರಾಯಃ ಇರ ಬಹುದು. ಈತನು ಅಯೋಧ್ಯಾ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸಭೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದನೆಂತಲೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ವಾಚುಪ್ತಿದನೆಂತಲೂ, ಹೇಳುವದರಿಂದ ಈತನ ಕಾಲವು ನಾಳವಾದೇಶದ ವಿಜಯ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೩೮೯ನೇ ಇಸವಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಇರಬಹುದು. ಆ ನಂತರ ಈತನು ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಪುರವನ್ನು ತನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸುಬಂಧುವೂ ಅವನ ಶಿಷ್ಯ ನಾದ ದಿಂಗಳಾಗನೂ, ೪ನೇ ಶತಕದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ದಿಂಗಳಾಗನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದದ್ದಾದರೆ, ಅವನಾವರೂ ಇವೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಹಾಗೂ ವಿಕ್ರಮ ಸಭೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂಬತ್ತು ಕವಿರತ್ನಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದರೂ ಇರಬಹುದು.

೧೩. ಶಂಕರ ಪಾಂಡುರಂಗ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— “ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ೫ನೇ ಶತಕಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲಿನವನೇ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದನಲ್ಲದೆ, ಅವರ್ಚೀನನಲ್ಲ; ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಮೊದಲಿನವನೆಂದು ಮಾತ್ರ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲಶಕ್ಯವು. ವಿಕ್ರಮಾದಿ ತ್ಯನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ಕಾಲಿದಾಸ ಕವಿಯಿದ್ದನೆಂದು ಬಹುಮತವಿರು ವದು. ಬಾಣನು ರಚಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಹರ್ಷಚರಿತದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಾಣನ ಕಾಲವೆಂದರೆ ೭ನೇ ಶತಕದ ಆದ್ಯಭಾಗವು. ಮತ್ತು ಕೆಲವರು ವಿಕ್ರಮನನ್ನೂ ಕಾಲಿದಾಸನನ್ನೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂ. ೧ನೇ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರ ದಾಯದ ಕಥೆಯ ಹೊರತು ಮತ್ತು ವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಮೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ. ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿವಾಭರಣವೆಂಬ ಗ್ರಂಥಂತೂ ಪ್ರಮಾಣೀಭೂತವಾಗಲಿರಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿ

ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾದರೂ ಮಾಡದಂಥ ತಪ್ಪುಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಶಾಕುಂತಲ ಮುಂತಾದ ನಿರೂಪನಾ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತನಾದ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥನೆಂಬುವ ಮಾತು ಸಲ್ಲುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಆ ತಪ್ಪುಗಳ ವಿವರಣೆಯು—

೧. ಮೊದಲನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ “ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದಾಭರಣ ನಾಮ್ನಿ” ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ್ಯವೇ ತೋರುವದಿಲ್ಲ.

೨. ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಭ್ಯಾಮಂಶುರ್ಯದಾಯಂಕ್ರಿಯಾಸು ಇವಶ್ಚಿ “ಮಂ” ಎಂಬ ಯತಿಯು ಕಾಲಿದಾಸನದು ಅಲ್ಲ ಅಲ್ಲೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

೩. ಮತ್ತೂ ಕೆಲವು ಪಾದಪೂರ್ಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಯೋಜಿಸಿದ ನಿರೂಪಯುಕ್ತ ಶಬ್ದಗಳಂತು ಕಾಲಿದಾಸನ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಹಾನಿಕರವಾದವುಗಳೇ ಇರುವವು.

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿಂತೂ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದನೆಂಬುವ ಮಾತಿಗೆ ಸಂದೇಹವೇ ಇಲ್ಲ. ಉಜ್ಜಯಿನೀಪುರದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದನೆಂಬುವದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕಮತವಿರುವದು. ಧಾರಾಪುರದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಭೋಜಪ್ರಬಂಧ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರೆದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅಸಂಭವನೀಯ ಸಂಗತಿಗಳು ಬರೆದದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥವೇ ಪ್ರಮಾಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವದಿಲ್ಲ. ಮಹಾಕಾಲ, ಸಿಪ್ರಾತೀರ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವ ಅಭಿಲಾಷೆಯೂ, ಆ ಪ್ರಾಚೀನಪುರದ ಸೌಂದರ್ಯವೂ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವದರಿಂದ, ಸಂಪ್ರದಾಯ ಕಥೆಯೇ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವದು. ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯವೆಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತೃನಾದ ವಿಕ್ರಮನೆಂಬ ರಾಜನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ರಚಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಪ್ರತಾಪರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೇಮಚಂದ್ರಾದಿ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯದಾತೃಜನಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಕವಿಗಳು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ನಾವು ನೋಡೇ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯವೆಂದರೆ, ವಿಕ್ರಮನ ಹಾಗೂ ಉರ್ವಶಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ರಚಿಸಿದ ನಾಟಕವು. ಈ ರೂಪವು ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದಾಗಿರುವದು. ಪುರೂರವನಿಗೆ ವಿಕ್ರಮನೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುತ್ತದೆಂದು ಕಾಟನೇಮನ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಿರುವದು. ವಿಕ್ರಮನ ಉರ್ವಶೀ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀ ಅಂದರೆ ಉರ್ವಶಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ರಚಿಸಿದ ನಾಟಕವನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನು ವಿಕ್ರಮನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಂಟು.

೧೪. ಎರಡನೇ ಮೂರನೇ ಶತಕಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದನೆಂದು ವೆಬರ ಪಂಡಿತರ ಮತವುಂಟು.

೧೫. ಲ್ಯಾಸನ್ ಪಂಡಿತರನ್ನು ವದೇನೆಂದರೆ— ಶಿಲಾಲೇಖಗಳಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ಗುಪ್ತನಿಗೆ ಕವಿಮಿತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಕಂಡು ಬರುವದರಿಂದ, ಆತನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲಿ

ದಾಸನಿದ್ದನೆಂತಲೂ, ಆತನ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨ ನೇ ಶತಕದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಮೊತ್ತಲೂ, ಊಹಿಸಬಹುದು.

೧೬. ಸರ ಉಯಿಲ್ಯಮಾ ಜೋನ್ಸ ಪಂಡಿತರು “ಧನ್ವಂತರಿಕ್ಷಪಣಕ” ವೆಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಕ್ರಮನೇ ಶಕಕರ್ತೃನಾದ ವಿಕ್ರಮನೆಂದು ತಿಳಿದು, ಕಾಲಿದಾಸನ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂ. ೧ನೇ ಶತಕವೆಂದು ತರ್ಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮತವನ್ನು ಆನೇಕ ಪ್ರಾಚ್ಯಪಂಡಿತರಾದರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವರು.

೧೭. ಹಿಪ್ಪಾಲೀಟ್ ಫಾಕ್ ಹೆಸರಿನ ಫ್ರಾನ್ಸ ದೇಶದ ಮಹಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಕಾಲಿದಾಸನ ಯಾವತ್ತೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಘಂಟಾಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಸಾಟರ್ಡೇದ ರಿಹ್ಲ್ಯೂದ ಮೇಲಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಘುವಂಶದ ಕಡೆಯ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರ ಅಗ್ನಿವರ್ಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದು, ಇವರು ಈ ಕವಿಯ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂ. ೮ ನೇ ಶತಕವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು.

೧೮. ಮೇಘದೂತವೆಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಶೀನಾಥ ಬಾಪೂ ಪಾಠಕ ಪಂಡಿತರು ಬರೆದಿರುವದೇನೆಂದರೆ— ಕಾಲಿದಾಸನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೨ ನೇ ಶತಕ ದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂತಲೇ ಬಹುಮತವಿರುವುದು. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಕವು ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂ. ೫೨ ನೇ ವರುಷದಲ್ಲಿರುವದೆಂಬ ಮತವೂ, ಆ ರಾಜನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದನೆಂಬ ಮತವೂ ಅಸಂಗತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂ. ೫೨ನೇ ವರುಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಬ್ಧನಾದ ಶಕವು ವಿಕ್ರಮನದಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಮಾಗನರಾಜನ ಶಕವೆಂಬ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಪ್ಲಿಟಿ ಸಾಹೇಬರ ಮತವಾದರೂ ಅನುಕೂಲವಿರುವುದು.

ರಘುರಾಜನು ಕುಕುಮೋತ್ತಪ್ತಿಸ್ಥಾನನಾದ ಕಾಶ್ಮೀರದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಹೂಣರ ಕೊಲೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಬರೆದ ವರ್ಣನದಿಂದ, ಕಾಲಿದಾಸನು ಪಂಜಾಬ ಕಾಶ್ಮೀರಗಳಲ್ಲಿ ಹೂಣರಾಜರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೇಂದರೆ, ೬ನೇ ಶತಕದ ಪೂರ್ವ ಭಾಗ, ಇಲ್ಲವೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೫೩೬-೫೩೭ ನೇ ಇಸವಿ ಗಳ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಶೋಧರ್ಮಬಾಲಾದಿತ್ಯನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾದ ಮಹಿರಕುಲನು ಕಾಶ್ಮೀರ ಪಂಜಾಬ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಯ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಕಾಲವೇ ಕಾಲಿದಾಸನ ಕಾಲವೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬೇಕು.

೧೯. ಆಪ್ತೇ ಎಂಬ ಉಪನಾಮಧಾರಿಗಳಾದ ರಘುನಾಥ ಪಂಡಿತರು; ೧) ಕೋರೂರ ಯುದ್ಧನಾದವನ್ನೂ, ೨) ದಿಂಚ್ಚಗವಾದವನ್ನೂ, ೩) ಕಾಲಿದಾಸ ಮಾತೃಗುಪ್ತೈಕ್ಯನಾದವನ್ನೂ, ೪) ಗ್ರೀಕ ಜ್ಯೋತಿಶಾಸ್ತ್ರದ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವನೆಂಬ ವಾದವನ್ನೂ, ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ವಾದಗಳನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿ, ೫) ನೇದೇಂದರೆ ವಿಕ್ರಮ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಧನ್ವಂತರಿ ಮುಂತಾದ

೯ ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠರಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನೆಂಬುದನ್ನೆಂತಲೂ, ವಿಕ್ರಮನ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂ. ೫೨ ನೇ ವರುಷವೆಂತಲೂ, ಆವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅವರು ಅನ್ನುವ ದೇನಂದರೆ—

೧. ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಕವಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಕಾವ್ಯಗಳ ಅನುಕರಣೆಯನ್ನು ತಾನು ಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಅಶ್ವಘೋಷನ ವಚನವಂಟು. ಅಶ್ವಘೋಷ ಕಾಲಿ ದಾಸರ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮ್ಯವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಘೋಷನು ಮಹಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತತ್ತ್ವಜ್ಞನೂ, ಕಾಲಿದಾಸನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಸಾಮ್ಯ ಕಂಡುಬರುವುದು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನ ಶ್ಲೋಕ ಗಳನ್ನು ಅಶ್ವಘೋಷನು ಅನುಕರಿಸಿರಬಹುದು. ಅಶ್ವಘೋಷನ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೨೮ ನೇ ಇಸವಿಯು. ಆದದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೨೮ ನೇ ಇಸವಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನನೇ ತೋರುತ್ತಾನೆ.

೨. ಕಾಲಿದಾಸನು ನರ್ತಾಯ ಸೇನಾಪತಿಯಾದ ಪುಷ್ಪಮಿತ್ರನನ್ನು ನರ್ತಿಸಿರುವನು. “ಇಹಪುಷ್ಪಮಿತ್ರಂ ಯಾಜಯಾಮುಃ” ಎಂಬ ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದ ಸರಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಪತಂಜಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪುಷ್ಪಮಿತ್ರನಿದ್ದನೆಂಬಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪತಂಜ ಲಿಯ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೪೪ ನೇ ಇಸವಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನು ಕ್ರಿ.ಶ. ಪೂ. ೧೪೪ ನೇ ವರುಷಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲಿನವನು ಕಾಣಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಕಾಲಿ ದಾಸನು ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂ. ೧೪೪ ನೇ ಇಸವಿಯು ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೨೮ ನೇ ಇಸ ವಿಯು, ಇವೆರಡೂ ಕಾಲಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂಬಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ವಿಕ್ರಮ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನಿದ್ದನೆಂಬುವ ಸಂಗತಿಯು ಅಬಾಧಿತವಾದುದರಿಂದ ಇದೇ ಮತವು ಅಂಗೀಕಾರ್ಯವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಆಪ್ತೇ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯವಿರುವುದು.

೩. ಗ್ರಂಥಗಳು

ಇನ್ನು ಮೂರನೇ ವಿಷಯವೆಂದರೆ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳು : ಕಾವ್ಯವೂ ನಾಟಕವೂ ಎಂದು ಎರಡು ತರದ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಋತುಸಂಹಾರ, ಕುಮಾರಸಂಭವ, ರಘುವಂಶ ಹಾಗೂ ಮೇಘದೂತಗಳೇ ಮುಖ್ಯ ಕಾವ್ಯಗಳಾಗಿರುವವು. ಕವಿಚರಿತ್ರವೆಂಬ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಸ್ತಾವಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೂ ಕೆಲವು ಕಾವ್ಯಗಳು ಕಾಲಿದಾಸನವಿರುವವೆಂದು ಬರೆದಿದೆ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ, ಪ್ರಶೋತ್ತರ ಮಾಲಾ, ಅಸಜ್ಜನವರ್ಣನ, ಘಟಿಖರ್ಷರಕಾವ್ಯ, ಡಾಕ್ಟಾರ್ಷನ ಪ್ರವಸನ, ಕರ್ಪೂರ ಮಂಜರೀ, ಶ್ಯಾಮಲಾದಂಡಕ, ಭೋಜಪ್ರಬಂಧ, ಭೋಜಚಂಪೂ, ರಾಮಾಯಣ ಚಂಪೂ, ಮಹಾಪದ್ಮಾಷ್ಟಕ, ಗಂಗಾಷ್ಟಕ, ರಾಕ್ಷಸಕಾವ್ಯ, ಪುಷ್ಪಬಾಣ ವಿಲಾಸ ಕಾವ್ಯ, ಸೇತುಕಾವ್ಯ, ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದಾಭರಣ ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಇವೆಲ್ಲ ಕಾಲಿದಾಸನವೇ ಎಂದು ಬಹುಜನರನ್ನು ನರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇತುಕಾವ್ಯದ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕಾಲಿದಾಸನೇ ರಚಿಸಿದವೆಂಬುವದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವು ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ. ಭೋಜ ಪ್ರಬಂಧ, ಘಟಿಖರ್ಷರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಕರ್ತರಿರುವರೆಂಬುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಇರುವದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳಾದರೂ ಉಪಲಬ್ಧವೇ ಇಲ್ಲ.

ಸೇತುಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನೇ ರಚಿಸಿರುವನೆಂಬುವದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಾಪೇಂದ್ರ, ದಂಡಿ, ರಾಮಾಶ್ರಮರ ಮತವೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುವದು. ಪ್ರವರಸೇನನೆಂಬುವವನು ವಿತಮಾ ನದಿಗೆ ಡೋಣಿಗಳಿಂದಲೇ ಪೂಲು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾಲಿದಾಸನು ಸೇತುಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದನೆಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕರು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿಯ ಭಾಷಾಸರಣಿಯಿಂದಲೂ, ದೀರ್ಘಸಮಾಸಗಳಿಂದಲೂ, ಅನುಪ್ರಾಸಗಳಿಂದಲೂ, ತಿಳಿದು ಬರುವದೇನೆಂದರೆ, ರಘುವಂಶ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕಾಲಿದಾಸನು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ; ಮಾತೃಗುಪ್ತನು ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ರಘುನಾಥ ನಾರಾಯಣ ಆಸ್ಪೇ ಸಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವದು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಋತುಸಂಹಾರವನ್ನೇ ಕುರಿತು ವಿಚಾರ ಮಾಡುವ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರೂ ಋತುಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಬಹು ರಮಣೀಯವಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ರೂಪಗಳು ಅತಿ ಮನೋಹರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ತನ್ನ ವಿಲಾಸಗಳನ್ನೇ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವದು. ಮಧುರ ಕೋಮಲ ಪದರಚನೆಯೂ, ಕವಿಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕನುರೂಪವಾದ ಅರ್ಥನಿಬಂಧನವೂ, ಇವೇ ಈ

ಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಗುಣಗಳಿರುವವು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಾಲೀನತೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಕವಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವೂ ಸುಲಭವೂ ಇರುವ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಮೊದಲು ರಚಿಸಿರಬಹುದೆಂಬಂತೆ ತೋರುವದು. ಇತ್ತೀಕಡೆಯ ಆಂಗ್ಲ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಸೃಷ್ಟಿವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಓದಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಈ ಲಘುಕಾವ್ಯವು ಸೇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಸೃಷ್ಟಿವರ್ಣನೆಯು ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರದ್ದಾಗಿರುವದು. ಇದೇ ಕವಿಯು ರಚಿಸಿದ ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ ವಸಂತ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಋತುಗಳ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕದಲ್ಲಿಯ ವರ್ಷಾಕಾಲದ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ವಸಂತ ವರ್ಷಾಕಾಲದೂ, ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯವೆಂಬ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಶರತ್ಕಾಲದೂ, ಶೃಂಗಾರ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಐದೂ ಋತುಗಳ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಒಂದೇ ತರದವುಗಳಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ವಸಂತದಲ್ಲಿ ಕೋಗಿಲೆಗಳ ಧ್ವನಿಯೂ, ಆಮ್ರ ಮಂಜರಿಗಳ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವೂ, ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಿಕೆಯೂ, ಶೀತೋತ್ಸವಾಚಾರ್ಯಗಳೂ, ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಯೂರ ಚಾತಕ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ, ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಂಸಗಳೂ, ಅಂದವಾದ ಬೆಳದಿಂಗಳೂ, ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರ ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶೀತವಾದ ನಾಯು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲದೆ ಭಾರತ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಪ್ರಕಾರವು ಕಂಡು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆಂಗ್ಲ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸರ್ವತಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಎತ್ತರವಾದ ಕೋಡುಗಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಕಾಣುವ ಭವ್ಯವಾದ ನೋಟಗಳೂ, ಬಿರುಗಾಳಿಯಿಂದ ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಹೊಯ್ದಾಡುವ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿಯ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ತೆರೆಗಳೂ, ವರ್ಣಿ ಸಲ್ಪಡುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಭಾರತ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿರುವದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಭಾರತಾಂಗ್ಲ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಭೇದವು. ಕಾಲಿದಾಸ ಬಾಣ ಮುಂತಾದ ಕವಿಗಳ ರಾಜಧಾಸಿಯಲ್ಲಿಯ ನುಹೋತ್ಸವಗಳ ಹಾಗೂ ಅಂತಃಪುರಗಳ ವರ್ಣನವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಿಸಿದರೆ, ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಮೂರೂ ಕಾರಣಗಳು ಕಂಡು ಬರುವವು.

ಭಾರತಾಂಗ್ಲ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು

೧. ವನದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಅನೇಕ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನೂ ನೋಡುವದರ ಸಲುವಾಗಿ ತಿರುಗಾಡಬೇಕಾದರೆ ಭಾರತ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ಣ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ಇದ್ದಿಲ್ಲ. ರಾಜನು ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಹೋರಬಿ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದಷ್ಟೇ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಪ್ರಸಂಗಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಕವಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಅಂಥ ವರ್ಣನೆಗಳಾದರೂ ಬಹಳ ಸಾರಿ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವವು. ಋತುಸಂಹಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನೆಯು ನಗರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಋಷಿ ವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡು ಬರುವ ಸೃಷ್ಟಿ ಸೌಂದರ್ಯದ್ದೇ ಇರುವದು.

೨. ನಮ್ಮ ಮೇಲ್ವರದ ಜನರಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕರ್ಮಗಳು ಬಹಳ ಇರುವದರಿಂದಲೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ತರದ ವಿಘ್ನವೂ ಬಾರದಂತೆ ಆಚರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿದ್ದದ್ದ

ರಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವರಿಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ವೇಳೆಯೇ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಮನೋವ್ಯಾಸಾರಗಳ ಕಡೆಗೆ ಅವರ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಹೋಗಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

೨. ಮೂರನೇ ಕಾರಣವೆಂದರೆ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ರಸಾಯನ, ದರ್ಶನಾನುಶಾಸನ, ಮುಂತಾದ ಪದಾರ್ಥ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೌಢಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಅನೇಕ ಗುಪ್ತವ್ಯಾಸಾರಗಳಾದರೂ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರಂಭಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಅತ್ಯಂತ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾಡಿದ ಸೃಷ್ಟಿಯ ರಚನೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಟನಾಗಲಾರಂಭಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷುದ್ರ ಕೀಟಕಗಳಿಂದ ಅಂತರಾಲಗೋಲ ಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಚಮತ್ಕಾರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಮೊದಲಿನ ಕವಿಗಳ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಅನಂದವನ್ನೇ ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದರ ನೂರಾರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶತಕದಲ್ಲಿಯ ಕವಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸೌಂದರ್ಯದ ವರ್ಣನೆಯು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ವರ್ಣನೆಯು ಹಿಂದಿನ ಯಾವ ಶತಕದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣುವದಿಲ್ಲ. ವರ್ಧಸ್ವರ್ಧನೆಯ ಆಂಗ್ಲ ಕವಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೋಡುವ ವ್ಯಸನವು ಇನ್ನೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸಲಸಾಧ್ಯವು. ಅವನು ಗುಡ್ಡ, ಕಾಡು, ಹೊಳೆ, ಗುಹೆ, ಕಂದರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತಿರುಗಾಡಿ, ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರದ ಸೃಷ್ಟಿ ರಚನೆ ನೋಡಿ, ಬಹು ಅನಂದಪಡುತ್ತ ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಹೊತ್ತುಗಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಇಂಥ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ನಮ್ಮ ಭಾರತ ಕವಿಗಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಮಾಡಿದ ಸೃಷ್ಟಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಯಿರುವದೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯದೆ.

ಋತುಸಂಹಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ

ಋತುಸಂಹಾರವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಿಕೆಯೆಂಬ ಸುಲಭವಾದ ಮನೋಹರ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಭಾರದ್ವಾಜ ಗೋತ್ರದ ಮಣಿರಾಮನೆಂಬ ಪಂಡಿತನು ರಚಿಸಿರುವನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಶ್ಲೋಕಗಳ ವೃತ್ತಗಳೂ ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳಾದರೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಕುಮಾರ ಸಂಭವ

ಕಥಾಭಾಗವು

ಇನ್ನುಮೇಲೆ ಕುಮಾರಸಂಭವದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಲೋಚಿಸುವೆ. ಈ ಮಹಾ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕವಿಯು ತನ್ನ ಮಧ್ಯಮ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರಬಹುದೆಂಬುದಾಗಿ ಬಹು ಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನು ಕವಿಯು ಶೈವ ಪುರಾಣದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಮೊದಲನೇ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ತಂದೆ

ಯಾದ ಹಿನಾಚಲನ ವರ್ಣನೆಯುಂಟು. ಪಾರ್ವತಿಯ ಜನ್ಮವೂ, ಅವಳ ಸುಂದರವಾದ ಬಾಲ್ಯವೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಎರಡನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ತಾರಕಾಸುರ ಪೀಡಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೊರೆ ಹೋಗಿರುವರು. ಮದನನನ್ನು ಕೈವಲ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲೆಂದು ಅವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನು ಉಪಾಯ ಹೇಳಿದನೆಂದು ಕಥಾಧಾಂಗವಾದರೂ ಉಂಟು. ಮೂರನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮದನನು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಶಿವನನ್ನು ಒಲಿಸುವ ಕೃತ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನಾದ ವಸಂತನಿಗಾದರೂ ತನಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು.

ಆವನಾದರೂ ಪಾರ್ವತಿಯು ಶಿವನ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಹೋದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಶಿವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷಣ ಕಾಮಬುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದನು. ಶಿವನು ಆ ಕಾಮಬಾಧೆಯನ್ನು ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಿ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಡು ಕೋಪದಿಂದ ಕೆಂಪಾದ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಚಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸುಳಿದಾಡುತ್ತಿರುವ ಮದನನನ್ನು ಕಂಡು ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟನು. ನಾಲ್ಕನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರತಿಯು ವಿಲಾಸವು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ವಸಂತನು ಚಿತಾರಚನೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಲು, ಶೋಕಪೀಡಿತಹೃದಯವಾದ ರತಿಯು “ವತಿಯನ್ನು ತೀವ್ರವಾಗಿಯೇ ಹೊಂದುವಿ” ಎಂದು ಆಮೃತ ಸಮನಾದ ಅಕಾಶವಾಣಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಧೈರ್ಯಹೊಂದಿ ಚಿತಾರಚನೆಯ ಕೃತ್ಯವನ್ನು ಶೋರಿದಳು.

ಐದನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶಿವನು ಸಹಸಾ ಅದೃಶ್ಯನಾದದರಿಂದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಆಪಮಾನವನ್ನೂ ಶೋಕವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವಳಾಗಿ ಹಿನಾಚಲದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ತಪಶ್ಚರಣವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದಳು. ಆ ತಪಸ್ಸಿನ ವರ್ಣನೆಯಾದರೂ ಇರುವದು. ಅನೇಕ ದಿವಸಗಳ ನಂತರ ಯಾವನೊಬ್ಬ ಮುನಿಯು ಅವಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಸ್ವಾಗತಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಕೃತನಾಗಿ ಅವಳು ತಪವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಅವಳ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೂ ಸವಿಯರ ಮುಖದಿಂದ ಕೇಳಿ, ವಿಸ್ಮಿತನಾದಂತೆ ತನ್ನನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಇಂಥ ಆಮಂಗಳನಾದ ಶಿವನಲ್ಲಿ ಏನೆಂದು ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಕೂತಿರುವದೆಂದು ಪಾರ್ವತಿಯು ಮನೋವೃತ್ತತಿಯನ್ನು ನಿಂದಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆ ಮುನಿಯನ್ನು ಹೋರಗೆ ದೂಡಿ, ಸಗಾಧಿರಾಜನ ಕುಮಾರಿಯು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟಳು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಶಿವನು ಮುನಿ ವೇಷವನ್ನು ತೊರೆದು ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ತೋಟ್ಟು, ಆಂದಧ್ವನಿ-“ಪ್ರಿಯಳೇ ಈ ಪೂಜ್ಞನಿಂದ ನಾನು ನಿನ್ನ ದಾಸನಾಗಿದ್ದೇನೆ.” ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿದ ಕ್ಷಣಕ್ಕೇ ಪಾರ್ವತಿಯು ಧೀರವು ಆನಂದದಿಂದುಬ್ಬಿತು. ತಪಶ್ಚರಣದಿಂದ ಇಂದು ನಾನು ಧನ್ಯಳಾದೆನು, ಸವಿತ್ರಳಾದೆನೆಂದು ಅವಳು ತಿಳಿದಳೆಂಬ ಕಥೆಯಾದರೂ ಇರುವದು. ಆರನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶಿವನು ಸ್ಮರಿಸಿದ ಕ್ಷಣವೇ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೈತಂದು, ಶಿವನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹಿನಾಚಲನೆಡೆ ಗೈದಿ, ಪಾರ್ವತಿಯವನ್ನು ಶಿವನಿಗರ್ಪಿಸೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ವಿವಾಹವನ್ನೇ ನಿಶ್ಚಿಸಿದರು. ಏಳನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹ ಸಂಸ್ಕಾರದ ವರ್ಣನೆಯಾದರೂ ಮಾಡಿದೆ.

ಕಾಲಿದಾಸನ ಉಪಾಸ್ಯ ದೇವತಾ ಕಲ್ಪನೆ

ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೂ ಕಾಲಿದಾಸನ ಅನ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ವರ್ಣನೆಯ ಬಾಹುಲ್ಯದಿಂದಲೂ, ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರರೇ ಕಾಲಿದಾಸನ ಉಪಾಸ್ಯ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮೂರೂ ನಾಟಕಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಂದಿಯ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಶಿವಪರಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವವು. ರಘುವಂದದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ, ನಡುನಡುವೆಯೂ, ಹಾಗೂ ಮೇಘದೂತದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವಪರಶ್ಲೋಕಗಳು ಬಹಳ ಕಂಡು ಬರುವವು. ಅಸ್ತು.

ಉಳಿದ ೧೦ ಸರ್ಗಗಳು

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರರ ವಿವಾಹ ಪರ್ಯಂತರವೇ ವರ್ಣನೆ ವಿರುವುದು. ಕುಮಾರಸಂಭವವೆಂದರೆ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನ ಜನ್ಮದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬರೆದ ಕಾವ್ಯವು. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೇ ಗ್ರಂಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮುಂಜಿ ಇನ್ನೂ ಹತ್ತು ಸರ್ಗಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿವೆ. ಈ ಹತ್ತು ಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಯಾರಾದರೂ ರಚಿಸಿ ಮೊದಲಿನ ಏಳು ಸರ್ಗಗಳಿಗೆಯೇ ಕೂಡಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಹಲವರ ತರ್ಕವುಂಟು. ಹಾಗೂ ಈ ಹತ್ತು ಸರ್ಗಗಳ ಮೇಲೆ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಟೀಕೆಯಾದರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಕಾಲದಲ್ಲಂತು ಈ ಹತ್ತು ಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿಲ್ಲೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾದಂಬರಿಯ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಥಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಕವಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದಂಥವುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ, ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯು ಕಂಡುಬಂದಂತೆ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲೂ ದರೂ ಭಾಷಾಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಶಬ್ದವಿಚ್ಛೇದನಾಂತಿಯಲ್ಲೆಯೂ, ಯಾವ ತರದ ಭಂಗವಾದರೂ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪ್ರೌಢತೆಯೂ, ಅರ್ಥಗಾಂಭೀರ್ಯವೂ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಸಮನಾಗಿಯೇ ಪರ್ವ ಕುಮಾರಸಂಭವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ದಿಲ್ಲೆಂದು ಚಿಕಿತ್ಸಕ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಂಟು. ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ದೊರೆಯುವವಿಲ್ಲಾದುದರಿಂದ ಹೀಗೇ ಎಂದು ಬುಡಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಬಹು ಕಷ್ಟವಾದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ರಸವು

ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರವೂ, ಶೋಕವೂ ಪ್ರಧಾನರಸಗಳಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾದ ವರ್ಣನೆಯಾದರೂ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಗ್ರಂಥಬಾಹುಲ್ಯದ ಭಯದಿಂದ ಆ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಈ ಚಿಕ್ಕ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲನುಬಿಲ್ಲ.

ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವರ್ಣನ ಸ್ಥಳಗಳು

ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಿಮಾಲಯ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಐದನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತೀ ವೇಷಧಾರಿ ಮುನಿಗಳ ಸಂವಾದವೂ, ಪರಮೇಶ್ವರತ್ವವಾಗಿದೆ. ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತದ ಮೇಲಿನ ಸೃಷ್ಟಿರಚನೆಯ ಚಮತ್ಕಾರವು ಅತ್ಯಂತ ಭವ್ಯವಾಗಿ

ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೫ ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಪಟಿಮುನಿಯು ಮಾಡಿದ ಪಾರ್ವತಿಯ ಪ್ರೇಮ ಪೂಜೆಯೂ, ಅತನ ಕಣ್ಣಿಭಾಷಣವೂ, ಪಾರ್ವತಿಯು ಮಾಡಿದ ಅತನ ನಿರ್ಭರ್ಷ್ಯ ನೆಯೂ, ಬಹು ಮನೋವೇದಕಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಮೊದಲನೇ ಏಳು ಸರ್ಗಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಮುಲ್ಲಿನಾಥನ ಟೀಕೆಯುಂಟು.

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ರಘುವಂಶವೆಂಬ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪರಮಾರ್ಥೋಚಿತವು :

ಕಥಾಭಾಗವು

ಕಾಲಿದಾಸನ ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳೆಂದರೆ, ರಘುವಂಶ, ಮೇಘದೂತ ಕಾವ್ಯಗಳೂ ಶಾಕುಂತಲ, ವಿದ್ಯಮೋರ್ವಶೀಯವೆಂಬ ನಾಟಕಗಳೂ ಇರುವವು. ಕಾಲಿದಾಸನು ಈ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರೌಢ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣ ರಸವಿಳಿದಿದೆ. ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ವಂಶದ ವರ್ಣನೆಯುಂಟು. ಮೊದಲನೇ ೧೭ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ದಿಲೀಪ, ರಘು, ಅಜ, ದಶರಥ, ರಾಮ, ಕುಶ, ಅತಿಥಿಗಳ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಪ್ರತಾಪವೂ, ಅವರ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಸುಖ ದುಃಖಗಳೂ, ಬಹು ರಮಣೀಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ೧೮ ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿ ವಂಶಜ ರಾಜನ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದು. ೧೯ನೇದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವರ್ಣನೆಂಬ ಕಡೆಯ ರಘುವಂಶಜ ರಾಜನ ಶೃಂಗಾರ ವಿಲಾಸಗಳು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ.

ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯ ಗುಣಗಳು

ಎಲ್ಲ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಘುವಂಶವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢವೂ ಮಧುರವೂ, ಅದ ವರ್ಣನ ರಚನೆಯೂ, ಬಹು ಮನೋಹರವಾದ ವರ್ಣ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ, ಸುಲಭವಾದ ಶಬ್ದಯೋಜನೆಯೂ, ಬಹು ಸುಂದರವಾದ ಅನೇಕ ರಸಗಳ ಅನಿರ್ಭಾವವೂ, ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಪರಮಾನಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

ಉತ್ತಮ ವರ್ಣನದ ಸ್ಥಳಗಳು

ಇದರಲ್ಲಿಯ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವರ್ಣನ ಸ್ಥಳಗಳು ಹಲವುಂಟು. ಸಿಂಹದಿಲೀಪರ ಸಂವಾದವೂ, ಇಂದ್ರ, ರಘು ಹಾಗೂ ಪ್ರಿಯಂವದೆ, ಅಜ, ಇವರ ಪ್ರಸಂಗವೂ, ಇಂದುಮತಿಯ ಸ್ವಯಂವರವೂ, ಇಲ್ಲವೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅರನೇ ಸರ್ಗವೂ, ವೈದರ್ಭ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಅಜರಾಜನ ಪ್ರವೇಶದ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಅಜರಾಜನ ವಿವಾಹೋತ್ಸವವೂ, ಇತರ ರಾಜರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಪ್ರಸಂಗವೂ, ಭಯದಿಂದ ಚಕಿತಕಾದ ಇಂದು ಮತಿಯುಗೂಡ ವೀರಶ್ರೀಯುಕ್ತ ಭಾಷಣವೂ, ಪಾರಿಜಾತಮಾಲೆಯ ಸಂಗತಿಯೂ, ಇಂದುಮತಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಜರಾಜನು ಮಾಡಿದ ಶೋಕವೂ, ವಸಂತೋತ್ಸವದ ವರ್ಣನೆಯೂ, ದಶರಥರಾಜನ ಬೇಟೆಯ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಶ್ರೀರಾಮ ಭಾರ್ಗವರ ಕದನ ಪ್ರಸಂಗವೂ, ಪುಷ್ಪಕ ವಿಮಾನವನ್ನೇರಿ ಶ್ರೀರಾಮನು ಮಾಡಿದ ಸಮುದ್ರ ಮುಂತಾದ ಪೂರ್ವ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ತಂದುಕೊಡುವ ಸ್ಥಳಗಳ ಸುಂದರವಾದ ವರ್ಣ

ನೆಯೂ, ಸೀತೆಯನ್ನು ವನದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿಯೂ, ನಾಲ್ಕೈಕಿ ಋಷಿಯು ಮಾಡಿದ ಸೀತೆಯ ಸಮಾಧಾನವೂ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ತೊಟ್ಟ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಹಾಗೂ ಕುಶನ ಸಂತಾಪವೂ, ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಲಕ್ರೀಡೆಯ ವರ್ಣನವೂ, ಕಡೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವರ್ಣನ ಶೃಂಗಾರ ವಿಲಾಸಗಳೂ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಬಹು ರಮಣೀಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದೊಂದು ಪ್ರಸಂಗದ ಪೂರ್ಣ ರಸಾಸ್ವಾದದಿಂದ ಸಮಗ್ರ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯ ಮಾಧುರ್ಯದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಿ, ರಸಿಕ ವಾಚಕಜನರ ಹೃದಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ತಲ್ಲೀನರನ್ನೇ ಮಾಡಿ ಅನೇಕ ಸಾರೆ ತಲೆದೂಗಿಸಿ ಬಿಡುವದು. ಇದಕ್ಕೆ ತಿಲಮಾತ್ರವಾದರೂ ಸಂಶಯ ವಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದಲೇ ಸರ್ವರೂ ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ರುಘುವಂಶ ವನ್ನಿಂತು ಸ್ತುತಿಸುವರು.

ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಟೀಕೆಗಳೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಗುಣಗಳು

ಈ ಕಾವ್ಯದ ಮೇಲೆ ಮುಖ್ಯ ಟೀಕೆಯೆಂದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಲ್ಲಿನಾಥನು ರಚಿಸಿದ್ದಿರುವುದು. ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ೩೦ ಟೀಕೆಗಳುಂಟೆಂದು ವಿವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಿರುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೧೩ ಟೀಕೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನಾದರೂ ಶಂಕರ ಪಾಂಡುರಂಗ ಪಂಡಿತರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ:—

೧. ಮಲ್ಲಿನಾಥ, ೨. ದಿನಕರ, ೩. ವಲ್ಲಭ, ೪. ಚಾರಿತ್ರವರ್ಧನ, ೫. ಹೇಮಾದ್ರಿ, ೬. ವಿಜಯಾನಂದಸೂರಿಶ್ವರ ಚರಣ ಸೇವಕ, ೭. ವಿಜಯಗಣಿ, ೮. ಪಂಡಿತ ಸುಮತಿ ವಿಜಯ, ೯. ಬೃಹಸ್ಪತಿಮಿಶ್ರ, ೧೦. ಭರತಸೇನ, ೧೧. ದಕ್ಷಿಣಾಪರ್ತ, ೧೨. ನಾಥ, ೧೩. ಧರ್ಮಮೇರುಗಳೆಂಬುವವರೇ ೧೩ ಮಂದಿ ಟೀಕಾಕಾರರು. ಇವರಲ್ಲಿ ೮ ಜನರ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಓದಿ ಶಂಕರ ಪಾಂಡುರಂಗ ಪಂಡಿತರು ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಗುಣ-ದೋಷಗಳನ್ನಾದರೂ ಆರಿಸಿ ತೆಗೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮಲ್ಲಿನಾಥನಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ದಿನಕರನಾಥ ಪ್ರಭೃತಿ ಟೀಕಾಕಾರರು ಇದ್ದೇ ಇದ್ದರು. ದುಷ್ಟ ಟೀಕೆಗಳೆಂಬ ವಿಷದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಕಾಲಿದಾಸನ ನಾಣಿಗೆ ಪುನಃ ಜೀವಕಳೆ ತುಂಬಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಸೂರಿಯು ಸಂಜೀವನಿಯೆಂಬ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿರುವನು.

೧. ಎಲ್ಲ ಟೀಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಜೀವನಿಯೇ ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು. ಕಾಲಿದಾಸನ ಮೂಲ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಆದಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ರಕ್ಷಿಸುವದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದು ಟೀಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುವದು. ಈ ಟೀಕೆಯು ಸುಲಭವೂ ಪ್ರೌಢವೂ ಆದದ್ದಿರುವದು. ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಕಾಲವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ೧೪ ನೇ ಶತಕವು.

೨. ವಲ್ಲಭನು ರಘುಸಂಜಿಕೆಯೆಂಬ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಲ್ಲೆ ಇಲ್ಲ. ಈತನ ಕಾಲವು ಸಂವತ್ಸರ್ವ ೧೭೫೭ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ೧೭೦೧ ನೇ ಇಸವಿಯಿರುವದು.

೩. ಮೂರನೇ ಟೀಕೆಯೆಂದರೆ, ಸುಬೋಧಿನಿಯೆಂಬುವವರು ದಿನಕರನಿಗೆ ಲೇಖನ ಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವುದು. ವಲ್ಲಭನ ಟೀಕೆಗಿಂತಲೂ ಇದು ಬನ್ನಾಗಿರುವುದು. ಈ ದಿನಕರನು ಧರ್ಮಾಂಗದ ಹಾಗೂ ಕಮಲಾ ಇವರ ತನಯನು. ಈತನ ಕಾಲವು ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ೧೬ ನೇ ಶತಕವೆಂದು ತರ್ಕಿಸುವರು. ಈ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣದ ಸೂತ್ರಗಳು ಬಹುಬಿರುಸು. ಇದನ್ನು ಬರೆದ ಕಾಲವು ಸಂವತ್ ೧೪೪೧ ರಿಂದ ೧೪೫೬; ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ೧೩೮೫ ನೇ ಇಸವಿಯು. ದಿನಕರನೇ ಈ ಕಾಲವನ್ನು ಅಂತ್ಯ ಸರ್ಗದ ಕಟ್ಟ ಕಡೆಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

೪. ನಾಲ್ಕನೇ ಟೀಕೆಯೆಂದರೆ ಚಾರಿತ್ರವರ್ಧನನು ರಚಿಸಿದ “ಶಿರುಹಿತ್ಯೆಷೀಣಿ” ಯೆಂಬ ಟೀಕೆಯು. ಇದರ ಕಾಲವು ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ೧೫ ನೇ ಶತಕವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲಿನ ಟೀಕಾಕಾರರ ಮತಬಂಧನೆಯಾದರೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣ ಶ್ಲೋಕಗಳು ವಿವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ, ದಿನಕರಶ್ರುತ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಡರಲ್ಲಿಯೂ ಅವೇ ಗುಣಗಳು ಅವೇ ಉದಾಹರಣಗಳೂ, ಅವೇ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆಂತಿಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಅದರ ದಿನಕರನು ತನ್ನ ಟೀಕೆಗೆ ಸುಬೋಧಿನಿಯೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದು ಶಿರುಹಿತ್ಯೆಷೀಣಿಯೆಂದೂ ಒತ್ತಟ್ಟಿಗೆ ಅಂದರೆ ಅರನೇ ಸರ್ಗದ ಕಡೆಗೆ ಅನ್ನುವನು. ಅಂದಬಳಿಕ ಶಿರುಹಿತ್ಯೆಷೀಣಿಯ ಅಧಾರದಿಂದಲೇ ದಿನಕರನು ತನ್ನ ಸುಬೋಧಿನಿಯೆಂಬ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸುವನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

೫. ಐದನೇ ಟೀಕಾಕಾರನೆಂದರೆ ಹೇಮಾದ್ರಿಯು ದರ್ಶನವೆಂಬ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಈ ಟೀಕೆಯು ಅಮೂಲ್ಯವೂ, ಸರ್ವಸಮ್ಮತವೂ, ಆದದ್ದಿರುತ್ತದೆ. ಈತನು ಈಶ್ವರಸೂರಿಯ ಮಗನು. ಈತನ ಕಾಲವು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಸೂರಿ ಪದವಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಬಹುಶಃ ಈತನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ತೋರುವನು. ಒತ್ತಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇವನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದವನ್ನಾದರೂ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು.

೬. ಮತ್ತೊಂದು ಸುಬೋಧಿನಿಯೆಂಬ ಟೀಕೆಯಾದರೂ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ಜೈನ ಪಂಡಿತನಾದ ವಿಜಯಗಣಿ ಎಂಬುವವನು ರಚಿಸಿರುವನು. ಇದು ಕೇವಲ ವೃತ್ತಿಯಂತೆ ತೋರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೋಶಕಾರರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸಹ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ.

೭. ಏಳನೇ ಟೀಕಾಕಾರನೆಂದರೆ, ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಜೈನ ಪಂಡಿತನಿರುವನು. ಅವನ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಗೊತ್ತಾಗಿಲ್ಲ. ಈತನ ಕಾಲವೆಂದರೆ, ಸಂವತ್ಸರ್ ೧೭೬೩ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ೧೭೦೮ ನೇ ಇಸವಿಯು. ತಾನು ವಿಜಯಾನಂದಸೂರಿಚರಣಸೇವಕನೆಂದು ಈತನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೮. ಎಂಟನೇ ಟೀಕೆಯು ಸುಮತಿ ವಿಜಯನಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಈತನ ವಾಕ್ಯಸಾಧನವು ವಿಕ್ರಮಪುರಸಂದರಿ ಬಿಕಾನೇರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈತನು ತನ್ನ ಟೀಕೆಗೆ ಸುಗಮಾರ್ಥ ಪ್ರಯೋಧಿಕೆಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ.ಶ.೬೫೦-೬೬೫. ಈ ಇಸ್ವಿಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗವು. ಮಲ್ಲಿನಾಥ, ದಿನಕರ, ಹೇನಾದ್ರಿ ಈ ಮೂವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಉಳಿದೆಲ್ಲವರೂ ಮಂದಿ ಟೀಕಾಕಾರರು ಜೈನ ರಂತಿಯೇ ತೋರುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಪುನಃ ರಘುನಂದನೆಯೆಂಬ ಮಹಾ ಕಾವ್ಯಗ್ರಂಥದ ಕಡೆಗೆ ತೆರಳುವ.

ರಘುನಂದನದ ಸರ್ಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು

ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ೧೯ ಸರ್ಗಗಳಿರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಪುಟ್ಟವು ಉದ್ಯವಿ ಸುವುದು. ಅದಾವನೆಂದರೆ— ರಘುನಂದನದಲ್ಲಿ ೧೯ ಸರ್ಗಗಳಷ್ಟೇ ಏನು? ಇದರ ಉತ್ತರ ವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಶುದ್ಧ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ. ೧೯ ಸರ್ಗಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸರ್ಗಗಳಿರುವವೆಂದು ಜನರು ಅನ್ನುವರು. ಅನ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾದರೂ ಇದೇ ಮತಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—

೧. ೨೦-೨೫ ನೇ ಸರ್ಗಗಳು ದೊರೆದಿರುವವೆಂದು ಜನರನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು.

೨. ಕಾಲಿದಾಸನ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನಿಪುಣವಾಗಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದರೆ, ಅವೆಲ್ಲವು ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣಪರ್ಯವಸಾನವು ಸಮವೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವದಿಲ್ಲ.

೩. ೧೯ ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಅಗ್ನಿವರ್ಣನ ಸಂಪೂರ್ಣ ಚರಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ.

೪. ದುಃಖ ಪರ್ಯವಸಾನವುಳ್ಳ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಭಾರತ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಕವಿಗಳು ಅದಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಂಥ ರಚನೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭವಭೂತಿಯೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿಯು ತನ್ನ ಉತ್ತರ ರಾಮಚರಿತವೆಂಬ ಪರಮ ಮನೋಹರ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮನಾ ಯಣದ ಕಡೆಯ ಭಾಗದ ಕಥೆಯನ್ನು ಬುದ್ಧಾತ್ಮ ಬದಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.

೫. ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿ ತೆಗೆಯುವದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನು ಅತ್ಯಂತ ಚತುರ ನೆಂದು ಆತನ ಕೀರ್ತಿಯು ಪಸರಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂಥ ದುಃಖಾಂತ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನಂತೂ ಬರೆದಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

೬. ಅಗ್ನಿವರ್ಣನ ನಂತರ ೩೨ ರಾಜರು ಆಗಿಹೋದರೆಂದು ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ ದಲ್ಲಿ ಕಥೆಯುಂಟು. ಆದರೆ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಕುಮಾರನ ನಂತರ ಆ ಮಂದಿ ರಾಜರ ಹೆಸರುಗಳೇ ಹೇಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜನ ನಾಮ-ನಾಲೆಯಾದರೂ ಪೂರ್ಣ ವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವದಿಲ್ಲ.

ಇವೆಲ್ಲ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ರಘುವಂಶ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ೧೯ ಸರ್ಗಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸರ್ಗಗಳಿರಬಹುದು; ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲೆಂದೇ ಅನುಮಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಶಂಕರ ಪಾಂಡುರಂಗ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು.

ಕಥಾಭಾಗದ ಉತ್ಪತ್ತಿ

ರಘುವಂಶದ ಕಥಾ ಭಾಗವನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನು ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣದಿಂದಲೂ, ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣದಿಂದಲೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವನು. ರಘುವಂಶವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹರಿವಂಶವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕವಿಯು ಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ರಘುವಂಶವೆಂದರೆ ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಚರಿತ್ರವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಒಟ್ಟು ೧೯ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ೧೦-೧೫ ಈ ಆರು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇರುವುದು. ಮೊದಲಿನ ಒಂಭತ್ತು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ಹಿಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ರಾಜರ ವರ್ಣನೆಯುಂಟು. ೧೬, ೧೭ ಇವೆರಡು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮನ ನಂತರ ಮೂವರು ರಾಜರು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ೧೮-೧೫ ಈ ಆರು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ೧೧ ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದ ಕಥಾ ಭಾಗವು ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದಿಂದಲೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವೇ. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ನಂತರ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ರಾಜರು ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ೨೪ ಮಂದಿ ಆಗಿ ಹೋದರೆಂದು ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಆ ರಾಜರ ಹೆಸರುಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ರಾಮನ ನಂತರ ಆಗಿ ಹೋದ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ರಾಜರು:

	ಸರ್ಗ	ಶ್ಲೋಕ	ಸರ್ಗ	ಶ್ಲೋಕ
೧ ಕುಶ ೧೫ ೯೬	೧೩ ವಜ್ರನಾಭ ೧೮
೨ ಅತಿಥಿ ೧೭ ೧	೧೪ ಶಂಖಣ ,,
೩ ನಿಷಧ ೧೮ ೧	೧೫ ವೃಶಿತಾಶ್ವ ,,
೪ ನಲ ,, ೪	೧೬ ವಿಶ್ವಸಹ ,,
೫ ನಭಃಶಬ್ದ ,, ೫	೧೭ ಹಿರಣ್ಯನಾಭ ,,
೬ ಪುಂಡರೀಕ ,, ೭	೧೮ ಕೌಸಲ್ಯ ,,
೭ ಕ್ಷೇಮಧನ್ವಾ ,, ೮	೧೯ ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠ ,,
೮ ದೇವಾನಿಕ ,, ೯	೨೦ ಪುತ್ರ ,,
೯ ಅಹೀನಗು ,, ೧೩	೨೧ ಪೌಷ್ಯ ,,
೧೦ ಪಾರಿಯಾತ್ರ ,, ೧೫	೨೨ ಧ್ರುವಸಂಧಿ ,,
೧೧ ಶಿಲ ,, ೧೬	೨೩ ಸುದರ್ಶನ ,,
೧೨ ಉನ್ನಾಭ ,, ೧೯	೨೪ ಅಗ್ನಿವರ್ಣ ,,

ಮೇಘದೂತ

ಇನ್ನು ಮೇಘದೂತನೆಂಬ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವ. ಕಾಲಿ ದಾಸನು ರಚಿಸಿದ ಮೇಘದೂತನೆಂಬ ಬಹು ರಮ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಇರುವುದು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಟೀಕೆಯುಂಟು. ಇದು ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಕಾವ್ಯ ವಾಕ್ಯರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಖಂಡಕಾವ್ಯವೆನ್ನುವರು. ಆದರೂ ಇದು ತನ್ನಲ್ಲಿಯ ಆದ್ವಿತೀಯ ಗುಣಗಳಿಂದ ಮಹಾ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನಾದರೂ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವುದು. ಬಹುವರ್ಣನಿಂದೇನು ಫಲ? ಕಾಲಿದಾಸನ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಮುಳುಗಿ ಹೋಗಿ, ಇದೊಂದೇ ಉಳಿ ದಿದ್ದರೂ, ಇದೊಂದರಿಂದಲೇ ಅನನು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಕವಿಯೆಂದೆಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ನೆಂದರೂ ಸ್ವಭವವು. ಬಹುಶಃ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯ ವಿಷಯಗಳೆಂದರೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಂಗಗಳೂ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಚಮತ್ಕಾರಗಳೂ ಇರು ವವು. ಇವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ತೋರುವ ವಿಷಯಗಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಇದ್ದ ಹಾಗೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣವಾದರೂ ಇಂತಹ ಅನುಭೂತ ವಿಷಯಗಳ ಯಥಾರ್ಥ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲ ಕವಿಗಳು ಕಂಡು ಬರುವರು. ಆದರೆ ಕೇವಲ ಕಲ್ಪನೆ ಗಳಿಂದಲೇ ರಚಿಸಿದ ಅದ್ಭುತ ಸೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತೇಚ್ಛವಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವ ಅಧಿ ಕಾರವು ಮಿಡ್‌ಸಮರ ನಾಯಿಟ್ಟು ದ್ರೀಮ, ಪ್ಯಾರಾಡಾಯಿಜ ಲಾಸ್ಟ್ ಮುಂತಾದ ಅಂಗ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃಗಳಿಗೂ ಕವಿ ಕಾಲಿದಾಸನಿಗೂ ಕೇವಲ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ಅದು ಅನ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕವಿಗಳ ಮಾತಲ್ಲ. ಕಾಲಿದಾಸನ ಕವಿತೆಗೂ ಜೀವನಕ್ಕೂ ಎಷ್ಟು ಐಕ್ಯವೂ ಅದ್ವೈತ ಭಾವವೂ ಇರುವದೆಂದು ಇದೇ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂವಿಧಾನಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿದ್ದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಉದಾತ್ತ ಕಲ್ಪನೆಗಳ ವಿಲಾಸದಿಂದ ಇದು ತುಂಬಿ ಹೋಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯ ಸಂವಿಧಾನಕವಂತೂ ಸ್ವಾಭಾ ವಿಕವೂ, ಚಮತ್ಕಾರವೂ, ನಿರುಪಮವೂ ಅದದ್ದಿರುವುದು. ಈ ಸಂವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಸಂವಿಧಾನಕವು ಕೇವಲ ಗೀರ್ವಾಣ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೆರುವದಿಲ್ಲ; ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಆದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯ ತಲದಲ್ಲಿಯ ಸರ್ವ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಇರಲಾರದೆಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹು ದೆಂದು ಪರಮ ಮಾರ್ಮಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಚಿವಕೂಣಕರರ ಮತವುಂಟು. ಇನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ.

ಕಥಾಭಾಗ

ಪರಮ ಪವಿತ್ರವಾದ ಗಂಗಾಯಮುನಾ ನದಿಗಳ ಉಗಮಸ್ಥಾನವಾದ ಹಿಮಾಚಲ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅಲಕೆ ಎಂಬ ಪಟ್ಟಣವು ಕುಬೇರನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುವುದು. ಅಲ್ಲೊಬ್ಬ ಯಕ್ಷನು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿ ನಡೆದದರಿಂದ ಕುಬೇರನಿಂದ ಶಾಪ ಹೊಂದಿ, ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀಯಳಿಂದ ವಿರಹಿತನಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಘೋರವಾದ ದುಃಖಾಬ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಹೋದನು. ಹಿಮಾ

ಚಲವೆಲ್ಲಿ ! ರಾಮಗಿರಿಯೆಲ್ಲಿ ! ಆದರೂ ಆತನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳುಗಳನ್ನು ಕಳೆದನು. ಮುಂದೆ ಮಳೆಗಾಲವು ತಲೆದೋರುತ್ತಿರಲು, ದೀರ್ಘ ವಿರಹದಿಂದ ಬಹು ಕೃಶಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಳಿಗೆ ವಿನೋದ ಕಾಲವು ಅತ್ಯಂತ ದುಃಖದ ವಾಗುವದೆಂದು ಚಿಂತಿಸಿ, ತನ್ನ ಕ್ಷೇಮವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಆಕೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಲುನುಚ್ಚಾಗಲು, ಯಾರೂ ದೂತರು ಸಿಗಲೊಲ್ಲರು, ಅದರೂ ಇಷ್ಟವಲ್ಲೊಬ್ಬ ದೂತನು ದೊರೆತನು. ಅವನಾರ್ಯ ? ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲ, ಮತ್ತಾವ ಪ್ರಾಣಿಯಾದರೂ ಅಲ್ಲ ! ಅದರ ಜಗತ್ತಿನ ಸಂತಾಪವನ್ನೆಲ್ಲ ಕಳೆದು ಅನ್ಯತದ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೀಯುವನನೂ, ತನ್ನ ಒಪು ಮನೋಹರ ನೀಲವರ್ಣದಿಂದ ಉತ್ಕಂಠಿತವಾದ ಬನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂತೋಷ ಬಡಿಸುವನನೂ, ಅದ ಮೇಘರೂಪ ದೂತನು ಅನಾಥ ಮಾಸದ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷನ ಕಣ್ಣೆದುರಿಗೆ ಬಂದು ನಿಂತನು. ವಿರಹಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂತಪ್ತ ಹೃದಯನಾದ ಆ ಯಕ್ಷನು ಅದೇ ಮೇಘವನ್ನು ದೂತನೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಅದರಗೂಡ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲುನುವಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಹೇಳಲಾರಂಭಿಸಿದನು. ಯೋಗ್ಯವೇ ಸರಿ. ಯಾಕಂದರೆ “ ಕಾಮಾರ್ತಾ ಹಿ ಪ್ರಕೃತಿಕ್ರಮಣಾಶ್ಚೀತನಾಚೇತನೇಷು ” ಕಾಮ-ಸೀತರಾದವರಿಗೆ ಇದು ಸಚೇತನ ಇದು ಅಚೇತನವೆಂಬ ವಿವೇಕವೇ ಮನಸ್ಸಿನಋಣಿಯುವದಿಲ್ಲ. ನಂತರ ಯಕ್ಷನು ಮೇಘದೂತನಿಗೆ ಅಲಕಾ-ಪಟ್ಟಣದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಅ ಮಾರ್ಗ ದಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳ, ಕೊಳ್ಳ, ಜೊಳೆ, ಗುಡ್ಡ ಮುಂತಾದವುಗಳ ವರ್ಣನೆಯಾದರೂ ಪರಮ ಮನೋಹರವಾಗಿರುವದು. ಇದೇ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಮೇಘವೆನ್ನುವರು. ಉತ್ತರ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಅಲಕಾಪುರದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ, ತನ್ನ ಮನೆಯನ್ನೂ, ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನೂ ಯಕ್ಷನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಡೆಗೆ ತನ್ನ ಕ್ಷೇಮವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ಕಥಾಭಾಗವಿರುವದು.

ಸಂವಿಧಾನಕವು

ಈ ಕಾವ್ಯವು ಸಂವಿಧಾನಕವು ಬಹು ಸಣ್ಣದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಉತ್ತಮ ಕವಿಯ ಅದ್ಭುತ ಕಲ್ಪನೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆಷ್ಟೆಂದು ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾಮಿಕ ಜನರೇ ಊಹಿಸಬಲ್ಲರು. ಗರುಡನು ಉನ್ನತೋನ್ನತ ವ್ಯಕ್ತ-ಸರ್ವತಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ತೃಣೀಕರಿಸಿ, ತನ್ನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವೇಗದ ಪಕ್ಷಗಳ ಬಲದಿಂದ ಆಕಾಶ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ, ಉದಾತ್ತ ಕಲ್ಪನಾ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದವು ಗಳೂ, ಸಹಜವಾಗಿ ತತ್ಪಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅರ್ಥವ್ಯಕ್ತವುಗಳೂ, ಆಗಿರುವ ಕುಮಾರಸಂಭವ ಮುಂತಾದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡುನಡುವೆ ವಿಷಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಹೊಳೆಯುವ ಕಲ್ಪನೆಯ ವಿಕಾಸವು ಈ ಚಿಕ್ಕ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೇಕೆಂಬ ಹೇತುನಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕನುಸರಿಸಿರುವ ಈ ಸಂಣ ಸಂವಿಧಾನಕವನ್ನು ಕವಿಯು ಯೋಜಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೇಘಮಂಡಲದಿಂದ ಕಂಡು ಬರುವ ಸೃಷ್ಟಿಯ

ಚಮತ್ಕಾರಗಳ ಹಾಗೂ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪರ್ವತ, ನದೀ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಬಹು ಸರಸವಾಗಿ ಮೂಡಿದೆ. ಆದರಂತೆಯೇ ಸೀತಾ, ರಾಮ, ಅರ್ಜುನ, ಬಲರಾಮ, ಮೊದಲಾದ ಲೋಕೋತ್ತರ ಪುರುಷರ ಉದಾತ್ತ ಚರಿತ್ರೆಗಳಿಂದ ಪವಿತ್ರವಾದ ಸ್ಥಳಗಳ ಆಯಾ ವಿಷಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಮನೋಹರ ವರ್ಣನೆಗಳೂ, ಉಜ್ವಲನಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಹಿಮಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಶಿವನ ಪೂಜೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನೇಕ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಕಾಮರೂಪ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಅಭ್ಯರ್ಥನ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ, ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಪರಮ ಶೋಭೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವು. ಉತ್ತರ ಮೇಘದಲ್ಲಿಯೆ ಅಲಕಾಪುರದ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಯಕ್ಷ ವಿರಹಾವಸ್ಥೆಯ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರವಾಗಿವೆ. ಕಡೆಗೆ ತನ್ನ ನಾರ್ತಿಯನ್ನು ಕಳಿಸುವದಂತೂ ಕೇವಲ ಕರುಣ ರಸಭರಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುವದು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುದಾಕ್ರಾಂತಮೆಂಬ ವೃತ್ತದಿಂದಂತು ಈ ಕಾವ್ಯವು ಪರಮಾವಧಿ ಮನೋಹರವಾಗಿರುವದು. ಇದರಿಂದ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಬಂದುಂಥ, ಹಾಗೂ ಅರ್ಥಗೌರವದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದಂಥ, ಮಂದಗತಿಯೂ ಪದಲಾಲಿತ್ಯ, ರೂಪವಿಶದತ್ವಾದಿ ಅನ್ಯ ಗುಣಗಳೂ, ರಸಿಕ ನಾಚಕಜನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ತಂದು, ಅದನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೇ ಇಟ್ಟು ಬಿಡುವವು. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮಾರ್ಮಿಕತನದಿಂದ ಓದುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನಂದಮಯವಾದ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಾಚಕರು ನಿಮಗ್ನರಾಗಿಯೇ ಹೋಗಿ ಒಂದು ಕ್ಷಣಹೊತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಬಾಹ್ಯ ಸಕಲ ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಸ್ಮೃತಿಯುಂಟಾಗುವದಿಂದ ಬಳಿಕ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ಪೂರ್ಣ ಮರೆತುಬಿಡುವರೆಂಬುದರಲ್ಲಂತೂ ಎಸಚ್ಚರಿಯು ?

ಕಾಲಿದಾಸನ ನಾಟಕಗಳು

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಾಟಕ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳುವ — ಕವಿಗಳಂತೆ ನಾಟಕ ಕಾರರಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲಿದಾಸನಿಗೆ ಬಹುಮಾನವಿರುವದು. ನಾಟಕದ ವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಆತನ ಕೀರ್ತಿಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವದು. ಅವನು ರಚಿಸಿದ ಮೂಲವಿಕ್ರಮೋತ್ತರವೆಂಬ ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ವಿಧ್ವಂಸನರು ಕೊಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿವೆ. ಈ ನಾಟಕವು ಕಾಲಿದಾಸನೇ ರಚಿಸಿದ್ದು. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಶಾಕುಂತಲ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಉನ್ನತ ವಿಚಾರಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲೆಂಬುವ ಹಾಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕಾರಣವನ್ನು ವೆಬರ ಪಂಡಿತರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. “ಶಾಕುಂತಲ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವನಸ್ಥಲ ವರ್ಣನೆಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಬಹುಶಃ ಬಂದಿರುವದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸೌಂದರ್ಯದ ವರ್ಣನೆಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಗನುಕೂಲವು ದೊರೆತಿರುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ನಾಟಕಗಳು ಬಹು ಮಂದರವಾಗಿವೆ.” ಅವರು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, “ಆ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ

ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಯೋಚಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಅದರ ಮಾಲವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರದ ವಿಷಯವು ಕೇವಲ ಇತಿಹಾಸವೇ ಇರುವುದಾದರೂ, ಆದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬಿಡುವುದಾದರೂ ಈ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಸೌಂದರ್ಯ ಉಂಟಾಗಲಿಲ್ಲೆಂಬುದೇ ಈ ಮೂರು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಕಂಡುಬರುವದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಡಿತರು ಅನ್ನುವದೇನೆಂದರೆ, "ಈ ತರದ ಭೇದವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೇ ಕಾರಣವಿದ್ದೀತೆಂಬುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಕಾರಣವೆಂದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ತರ್ಕಿಸುವಂತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ — ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಕವಿಯು ಗ್ರಂಥ ಬರೆಯುವ ಪೂರ್ಣ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿಸಿರಬಹುದು. ಹಾಗೂ ಆಗ ಅತನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದರೂ ಅಷ್ಟು ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ." ಇದಕ್ಕೆ ನಾಟಕದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಾಕ್ಯವೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದೆನ್ನುವರು. "ಪಾರಿಪಾಶ್ವರ್ಯವು ಸೂತ್ರಧಾರನಿಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದ್ದು — ಭಾವನೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಕವಿಗಳಾದ, ಭಾಸನೊಮ್ಮಿಲ್ಲ ಮುಂತಾದವರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ತೋರಿದು, ವರ್ತಮಾನ ಕವಿಯಾದ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಭಾಸದರು ಇಷ್ಟು ಮಾನವೆನೆಂದು ಕೇಡುವರು?" ಅಂದಬಳಿಕ ಕಾಲಿದಾಸನು ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು, ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ಪಡೆದಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲೆಂದು ಇದೇ ವಾಕ್ಯದ ಮೇಲಿಂದ ಕಂಡುಬರುವುದೆಂದು ಶಂಕರ ಪಾಂಡುರಂಗೆ ಪಂಡಿತರು ತರ್ಕಿಸುವರು. ಈ ನಾಟಕದ ಭಾಸನಾದರೂ ಶುದ್ಧವೂ, ಸರಲವೂ, ಮಧುರವೂ, ಅಕ್ಷಿಷ್ಟ ಹಾಗೂ ಅದೀರ್ಘ ಸಮಾಸದ ಪದಗಳಿಂದ ಮನೋಹರವೂ ಆಗಿರುವದು. ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ, ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದರಲ್ಲಿಯೇ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ತುಲನೆ ಮಾಡಿ ನೋಡಿದರೆ, ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಣಿಯು ಕಾಲಿದಾಸನದೇ ಎಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಮಿತ್ರನ ತನಯನಾದ ಅಗ್ನಿಮಿತ್ರನ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದೆ.

ಇನ್ನು ಎರಡು ನಾಟಕಗಳಿವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮೊದಲು ವಿಚಾರಿಸುವ —

ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕವು

ಪುರಾತನಕಾಲದಿಂದ ನಮ್ಮ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಹಾಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯುಂಟು. ಆಚಾರ್ಯವೃದ್ಧರಿಗಾದರೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಮುಖೋದ್ಗತವಾಗಿವೆ. ಹಾಗೂ ಅದರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದ ಶ್ಲೋಕವಾದರೂ, ಅನವರತವಾಗಿ ಅವರ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕವಿರುವದು. ಅದಾವದೇಂದರೆ —

ಕಾವ್ಯೇಷು ನಾಟಕಂ ರಮ್ಯಂ ತತ್ರಾಪಿ ಚ ಶಕುಂತಲಾ |
ತತ್ರಾಪಿ ಚ ಚತುರ್ಥೋಂಕಸ್ತತ್ರಶ್ಲೋಕಚತುಷ್ಟಯಮ್ ||

“ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕವು ಬಹು ಮನೋಹರವಾದದ್ದು. ಆದರೆಲ್ಲಿ ಶಾಕುಂತಲ ಮೆಂಬ ನಾಟಕವು ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುನೇ ಅಂಕವು; ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳು” ಎಂಬರ್ಥವು. ಈ ಕವಿಯು ಕೀರ್ತಿಯು ಮೊದಲು ಪರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಂತರ ಸರ್ವ ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೂ ಹಬ್ಬಿ, ಅಜರಾಮರವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕವೇ ಮುಖ್ಯ ಬೀಜವಾಗಿರುವದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ —

ಸುಮಾರು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ ಉಯಿಲ್ಯಮ್ ಜೋನ್ಸ್ ರೆಂಬ ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಿದ್ದರು. ಗೀರ್ವಾಣ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆಸೀಕ ನಾಟಕಗಳು ರಚಿಸಿವೆಯೆಂದು ಪಂಡಿತರ ಮುಖದಿಂದ ಕೇಳಿ, ಅವರು ತತ್ಕಾಲಕ್ಕೆ ಆ ಭಾಷೆಯ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಹಾ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಮೊದಲು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾದ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕವನ್ನೇ ಇಂಗ್ಲೀಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ, ಯುರೋಪಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ತಂದರು. ಯುರೋಪಿಯ ವಿದ್ವಜ್ಞ ಸರೆಲ್ಲ ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಬೆರಗಾಗಿ ಬೊಟ್ಟುಕಟ್ಟಿ, ಕಾಲಿದಾಸನು ಆದ್ವಿತೀಯ ಕವಿಯೆಂದು ಅವನನ್ನು ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಂಡಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಜರ್ಮನಿಯ ವಿಖ್ಯಾತ ಕವಿಯಾದ ಗೇಟೆ ಎಂಬನೂ, ತತ್ಸವಿತ ಹಂಬೋಲ್ಡನೂ, ಈ ನಾಟಕದ ಬಹು ಸರಸಾದ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸ್ವಾದರಸವನ್ನು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಸೇವಿಸಿ, ಕವಿಯ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಗುಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಹಾಡಿ ಹರಿಸಿ, ಬಹುಮಾನಸ್ವರೂಪ ತಲೆದೂಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಿಂದೆ ಹಂಬೋಲ್ಡ್, ಲ್ಯಾಸನ್ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಂತೂ ಹೇಳಿವೆ. ಇನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿಯ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ವಿವರಿಸುವ —

ಕಥಾಸಂದರ್ಭವು

ಈ ನಾಟಕವು ಮಹಾಭಾರತದ “ಅರಿಸರ್ವ”ದ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯ ಮೂಲಕಥೆಯು ಹ್ಯಾಗಿರುವದೆಂದರೆ— ದುಷ್ಯಂತರಾಜನು ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಹೊರಟು, ಅಡವಿಯಿಂದಡವಿಗೆ ತಿರುಗುತ್ತ, ದಣಿದು, ಕಂಗೆಟ್ಟು, ಕಣ್ಣಾಶ್ರಮವನ್ನು ಮೊಕ್ಕನು. ಅಲ್ಲಿ ಅಗ ಶಕುಂತಲೆಯೆಂಬ ಕನ್ಯಕೆಯೊಬ್ಬಳೇ ಇದ್ದಳು. ಅವಳು ರಾಜನನ್ನು ಸ್ವಾಗತಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿದಳು. ಆತನು ಆಕೆಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮೋಹಿಸಿ, ಅವಳ ಸರ್ವ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಸವಿಯದ್ವಾರದಿಂದಾಲಿಸಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ವಿನಾಹಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಳೆಂದರೆತು, ಅವಳನ್ನು ಗಾಂಧರ್ವವಿಧಿಯಿಂದ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದನು. ಮುಂದೆ ಆತನು ತನ್ನ ನಗರಕ್ಕೆ ತೆರಳಿ, ಕಣ್ಣಮಹರ್ಷಿಯ ಶಾಪದ ಭೀತಿಯಿಂದ ಮರಳಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಕರೆಕಳುಹಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕಣ್ಣನು ಜ್ಞಾನವ್ಯಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು, ಕೋಪ ತಾಳದೆ, ಅವರ ವಿನಾಹದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸ್ವಸಮ್ಮತಿಯನ್ನೂ, ಪರಮಾನಂದವನ್ನೂ ಪಟ್ಟು, ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ಶಕುಂತಲೆ

ಯನ್ನು ದುಷ್ಕೃತರಾಜನ ನಗರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿದನು. ಶಕುಂತಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಪ್ರೇಮವು ಎಳ್ಳುಷ್ಣಾದರೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಲೋಕಾಸವಾದಕ್ಕೆ ಅಂಜಿ, ಆತನು ಅವಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ “ನೀನಾರು? ಈ ಕುಮಾರನೊಂದಿಗೇ ಬಂದನು?” ಎಂಬ ಅಚ್ಚರನದ ಸೋಗು ತೊಟ್ಟು ಅವಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪರಮ ಪಾವನಕಾದ ಶಕುಂತಲೆಯಾದರೂ ಕೋಪದಿಂದ ಕಡುಗಂಪಾದ ಕಣ್ಣುಗಳ್ಳುಳ್ಳವಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ವಿಕಾಂತದ ಅನೇಕ ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ಅರುಹಿ, ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಕೋತ್ತರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಾಜನಲ್ಲಿ ದಯವೇನೂ ಹುಟ್ಟದಿರುವದನ್ನು ಕಂಡು, ಕೋಪದ ಭರದಲ್ಲೆ ತೆರಳುವನವಾಗಲು “ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ಈ ಸ್ತ್ರೀಪುತ್ರರು ನಿನ್ನವರೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು” ಎಂಬ ಆಕಾಶವಾಣಿಯನ್ನು ರಾಜನು ಕೇಳಿ, ಪರಮ ವಿಸ್ಮಿತನಾಗಿ, ಮಹಾನಂದದಿಂದ ಅವರನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ, ಬಹು ಮಾನದಿಂದ ಶಕುಂತಲೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಮುಂದೆ ಕೆಲಕಾಲದ ನಂತರ ಭರತನಿಗಾದರೂ ಯುವರಾಜನ ಪಟ್ಟಿಗಟ್ಟಿದನು. ಹೀಗೆ ಕವಿವರ ಕಾಲಿದಾಸನೆಂಬ ಚತುರಶಿಲ್ಪಿಯು ಮಹಾಭಾರತವೆಂಬ ಅಕ್ಷಯರತ್ನಗಳ ಒಣಿಯೊಳಿಗಿಂದ ಶಕುಂತಲೇ ಪಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಅಮೂಲ್ಯ ರತ್ನವನ್ನು ಆರಿಸಿ ತೆಗೆದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ತನ್ನೆಲ್ಲ ರಜನೆಯ ಚಾತುರ್ಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದನು. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಕಥೆಯಲ್ಲೆಯೂ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಭೇದವಿರುವದು. ಶಕುಂತಲೆಯು ಅಶ್ರಮದಲ್ಲೊ ಬೃಳೇ ಇದ್ದು, ತನ್ನೆಲ್ಲ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ತಾನೇ ರಾಜನಿಗೆ ಹೇಳಿದಳೆಂದೂ, ಉಭಯತರ ವಿವಾಹವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಆಯಿತೆಂದೂ, ಮೂಲ ಕಥೆಯುಂಟು. ಈ ಉಭಯ ವೃತ್ತಗಳು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಅಸಂಗತಗಳಾದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸುವ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ನೀಸಂಶಯವಾಗಿ ಅನುಚಿತವೇ ಕಾಣುವದು. ಅದರಲ್ಲಂತೂ ನಾಯಕಿಯ ವಿನಯಕ್ಕೂ ಶಾಲಿನತೆಗೂ, ಇದರಂಥ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಬೇರೆ ಸಂಗತಿಯು ಕಾಣುವದೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಚತುರ ಕವಿಯು ಶಕುಂತಲೆಯ ಸಖಿಯರನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬಳ ಮುಖದಿಂದ ಅವಳ ವೃತ್ತವನ್ನೆಲ್ಲ ರಾಜನಿಗರುಹಿದ್ದಾನೆ. ಗಾಂಧರ್ವ ವಿವಾಹದ ಸಂಗತಿಯಾದರೂ ಮುಂದೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಕಥಾಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಕವಿಯು ಮೊದಲು ಶಕುಂತಲೆ ದುಷ್ಯಂತರ ಪರಸ್ಪರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಅಶ್ರಮವನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಿದಾಗ್ಯೆ ವನದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಕನ್ನಿಕೆಗಳಿಗುಚಿತವಾದ, ಹಾಗೂ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದ ವೃಕ್ಷಸೇಚನಾದಿ ಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವಳನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿರುವನು. ರಾಜನ ಮೇಲೆ ಕಪಟದೋಷವು ಸರ್ವಥಾ ಬರಬಾರದೆಂಬ ಹೇತುವಿನಿಂದ ದುರ್ವಾಸ ಋಷಿಯ ಶಾಪದ ಕಥೆಯನ್ನೂ, ಶಕುಂತಲೆಗೆ ರಾಜನು ತನ್ನ ನಗರಕ್ಕೆ ತೆರಳುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಉಂಗುರವು ಬೆರಳಿನಿಂದ ಸಡಿಲಾಗಿ ಶಕ್ರತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿತೆಂಬ ಕಥೆಯನ್ನೂ, ಕವಿಯು ಹೊಸದಾಗಿಯೇ ಕಲ್ಪಿ

ಸಿರುವನು. ಮೂಲ ಕಥೆಯ ಭಾಗವಾದರೂ ಖನೇ ಅಂಕದ ಕಡೆಗೆಯೇ ಮುಗಿಯಿತು. ಆದರೆ ಆರಸನು ತನ್ನ ಗುರುತು ಹಿಡಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ಆಪಮಾನಪಟ್ಟು, ಶಕುಂತಲೆಯು ಶೋಕಪರವಶಳಾಗಿ ಮರಳಿ ಹೊರಟು ಹೋಗುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅವಳನ್ನು ಅವಳ ಜನನಿಯಾದ ಮೇನಕೆಯೆಂಬ ಅಪ್ಸರಾ ಸ್ತ್ರೀಯು ಜ್ಯೋತಿರೂಪದಿಂದ ಒಮ್ಮೆಲೇ ಎತ್ತಿ ಕೊಂಡು ಹೋದಳೆಂಬ ಅಭಿನವ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಕವಿಯು ಕಡೆಯ ಎರಡೆಂದರೆ ೭ನೇ ೭ನೇ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿಯೇ ರಚಿಸಿರುವನು. ಆರನೇ ಅಂಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಉಂಗುರವು ಮಿನಗಾರನೆಡೆಗೆ ಸಿಕ್ಕ ಬಳಿಕ, ಶಾಪದಿಂದಂಟಾದ ವಿಸ್ಮೃತಿಯು ಹೋಗಿ, ಅಶನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಶಕುಂತಲೆಯ ಸ್ಮರಣವುಂಟಾಯಿತು. ಮೇನಕೆಯ ಸಖಿಯಾದ ಸಾನುಮತಿಯು ತಿರಸ್ಕರಣೆ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಗುಪ್ತಳಾಗಿ ಹತ್ತರವೇ ತಿರುಗಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ವಿರಹಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಬಳಲುವ ರಾಜನು ಶಕುಂತಲೆಯ ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಉಪಾಯವನ್ನೇ ಚಿಂತಿಸುತ್ತ ಕೂತಿರುವನು. ಮುಂದೆ ಇಂದ್ರನ ಸಾರಥಿಯಾದ ಮಾತಲಿಯು ದೈತ್ಯರ ವಧದ ಸಲುವಾಗಿ ರಾಜನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಎಳನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ದೈತ್ಯರ ವಧದ ಕೆಲಸವನ್ನೆಲ್ಲ ನೆರವೇರಿಸಿ, ಮರಳಿ ಮಾತಲಿಯಗೂಡ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಮಕೂಟ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಪರಮವಾವನ ಮಾರಿಚ ಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಕಂಡು, ಅತನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಹಾರೈಸುತ್ತಿರಲು, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮಾತಲಿಯು ರಥವನ್ನು ಇಳುಹಿದನು. ಅಲ್ಲಿ ರಾಜನಿಗೆ ನಿಜ ಸ್ತ್ರೀಪುತ್ರರ ದರ್ಶನವು ಅಕಲ್ಪಿತವಾಗಿಯೇ ಆಯಿತು. ಕಡೆಗೆ ಆನಿತಿ, ಮಾರಿಚರ ದರ್ಶನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಅವರ ಅಶೀರ್ವಾದಗಳಿಂದ ಅನುಗೃಹೀತನಾಗಿ, ರಾಜನು ತನ್ನ ನಗರಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದನು. ನಾಟಕದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಆನಿತಿ-ಮಾರಿಚರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಕಾರಣವಾದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಇರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸರ್ವ ಸಂಕಟಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಸಕಲಸ್ವಿಯ ಮನೋರಥಗಳನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ನಾಯಕ ನಾಯಕಿಯರಿಗೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಕ್ಷಯ್ಯ ಸುಖವಾಗಲೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಕವಿಯು ಆ ಋಷಿ, ಋಷಿಪತ್ನಿಯ ರಿಂದ ಅಶೀರ್ವಚನವನ್ನು ಕೊಡಿಸಿರುವನು. “ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ಕೋರಿಕೆಯೇನಾದರೂ ಉಂಟೋ” ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಪ್ರಶ್ನದ ನಂತರ, “ಆದರೂ ಇಂತಿಷ್ಟಿರಲಿ” ಎಂದು ಬೇಡಿಕೊಂಡ ಭರತವಾಕ್ಯವಾದರೂ ಶ್ರೋತೃ ಜನಸಮೂಹವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಕವಿಯ ಉಪಾಸ್ಯ ದೇವತೆಯಾದ ಶಿವನ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಪರವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಕೀಯ ಈ ಕೃತಿಯು ಬಹುಕಾಲದ ವರೆಗೂ ರಸಿಕ ಜನರಿಗೆ ಪರಮ ವಂದ್ಯವಾಗುವ ವೆಂದೂ, ಉಳಿದ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ಈ ನಾಟಕದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಕೀರ್ತಿಯು ದಿಗಂತರಗಳನ್ನಾದರೂ ಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಪಿಸುವದೆಂದೂ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿದು, ಕವಿಯು ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನಿರವಶೇಷ ಬುದ್ಧಿಪ್ರಭಾವದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನೇ ತೋರಿಸುವ ನೆಂಬಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನೋಡನೋಡಿದ ಹಾಗೆ ಇದರಲ್ಲಿಯ ಅಂಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸ್ವತಃ

ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದವುಗಳಿದ್ದು, ಉಳಿದವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬಹು ಸಂಗತನಾದವುಗಳೂ ರಮಣೀಯವೂ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಮೊದಲು ಇದರ ಸಂವಿಧಾನಕವನ್ನೇ ಆಲೋಚಿಸುವ. ಇಷ್ಟು ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಕವಿಯು ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿರುವನಲ್ಲ, ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಂಗವಾದರೂ ನ್ಯೂನವೂ ಅಧಿಕವೂ ಕಾಣುವದಿಲ್ಲ. ಮೂಲಕಥೆಯೇ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿದ ಸಂಗತಿಯೂ, ನವೀನ ಕಥೆಯ ಕಲ್ಪನೆಗಳೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿವೆ. ಆವುಗಳ ಹೊರ್ತು, ನಡುನಡುಸಿನ ಗಭೀತಾರ್ಥವಾದ ಅನೇಕ ಲಭ್ಯ ಸಂಕಥಾ-ಭಾಗಗಳಾದರೂ, ಆಯಾ ರಸ ಪರಿಪೋಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೊಸವಾಗಿಯೇ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆವುಗಳ ನ್ನಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು.

ಅನಾಂತರ ಕಥಾಭಾಗಗಳು

ಮೊದಲನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಕಮಲಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಮಧುಕರವು ಶಕುಂತಲೆಯು ಮುಖವನ್ನು ಅಭಿಭವಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯೂ, ೪ ನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಶಕುಂತಲೆಯು ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಮೊರಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಗರಿಯು ನುರಿಯು ಅವಳ ನೀರಿಗೆಗೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡ ಸಂಗತಿಯೂ, ಐದನೇ ಅಂಕದ ಅರಂಭದಲ್ಲಿ ರಾಜನನ್ನು ಉತ್ಪಟಿಸುವ ಡಾಗೂ ಅನ್ಯೋಕ್ತಿಗರ್ಭವಾದ ಹಂಸಪದಿಕೆಯ ಗೀತೆಯ ಸ್ವರಸಂಯೋಗ ಶ್ರವಣವೂ, ಆದ ರಂತೆಯೇ ಆರನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರರೂಪ ಶಕುಂತಲೆಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ ಲಾಭವೂ, ಧನಮಿತ್ರನೆಂಬ ಸಾವುಕಾರನು ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದೆ ಮರಣಹೊಂದಿದರಿಂದ ಅವನ ವಂಶವು ನಿರ್ವಂಶವಾಯಿತೆಂಬ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಅನಪತ್ಯತೆಯ ಖೇದದಿಂದ ರಾಜನು ಮೂರ್ಛಿಗೈದಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯೂ, ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದೊಂದು ಕಥೆಯ ಸಂದರ್ಭದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಸಂವಿಧಾನಕವೆಷ್ಟೆಂದು ರಮಣೀಯವೂ, ಸುಸಂಗತವೂ, ಪೂರ್ಣವೂ, ಆಗಿ ಕಾಣುವದು! ಆಯಾ ಕಥೆಗಳ ರಸಕ್ಕಾದರೂ ಎಷ್ಟು, ಸೌಂದರ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವದೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

ಶಕುನಗಳ ಉಪಯೋಗವು

ಶಕುನಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನಾದರೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಕವಿಯು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಬುನಾದಿಯ ಕಾಲದ ಜನರು ಪೂರ್ಣ ನಂಬಿದ ಶಕುನಗಳಿಂದಾದರೂ ನಾಟಕ ಸಂವಿಧಾನಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವದರಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಬಹು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವದು. ಶಕುನಗಳೆರಡು ಪ್ರಕಾರದವು. ಮೊದಲನೇದಿಂದರೆ ಪ್ರಾಯಃ ಮುಂದೆ ಹೇಳತಕ್ಕ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿ, ಸ್ಪೇಕ್ಷಕರ ಹಾಗೂ ಸಹೃದಯ ವಾಚಕರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆನಂದವನ್ನು ತುಂಬಿಬಿಡುವದು. ಅದು ಹ್ಯಾಗೆಂದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಟಕದ ಮೊದಲನೇ ಹಾಗೂ ಕಡೆಯ ಅಂಕಗಳ ಅರಂಭದಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಬಾಹುಸ್ಪರ್ಶಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಆಗತಕ್ಕ ಆನಂದವು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಎರಡನೇದಿಂದರೆ — ಹಿಂದೆ ಆದ ಹಾಗೂ ಮುಂದೆ ಆಗತಕ್ಕ ಭಯಂಕರ ಪ್ರಸಂಗಗಳ ಸೂಚನೆಯಿಂದ ಜನರ ಮನಸ್ಸು ವೇಧಿಸಿ ಬಿಡುವದು.

ಈ ತರದ ಶಕುನೋಪಯೋಗವನ್ನು ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶಕುಂತಲೆಯು ಪತಿಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ, ಹಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಕನುಲದ ಎಲೆಯ ಹಿಂವೇ ಇದ್ದು ಕಾಣದಿರುವ ಪ್ರಿಯನು ಪಿಪ್ಪಲನಾಗಿ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಒದರುವ ಹೆಣ್ಣು ಚಕ್ರವಾಕ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಕಂಡು, "ಈ ಚಕ್ರವಾಕಿಗೆ ಪ್ರಿಯನು ಸಿಗದಂತೆ ಮಾಡಲೇನು" ಎಂದು ಮುಂದೆ ತನಗಾಗುವ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಸಂಗದ ಸೂಚಕವಾದ ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ತನ್ನ ಸಖಿಯರಿಗೆ ಮಾಡಿದಳು. ಈ ಸಣ್ಣ ಸಂಗತಿಯಿಂದಾದರೂ ಶಕುಂತಲೆಯ ಸಖಿಯರ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆಯೇ ವಾಚಕರ ಹಾಗೂ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯಾದರೂ ಬಹುಶೇಷಿ ಚಿಂತನಾಗಿ ಹೋಗುವದು. ಈ ತರದ ಸಂವಿಧಾನಕದ ಅತ್ಯಂತ ಚಾತುರ್ಯವು ಕಡೆಯ ಮೂರು ಅಂಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವದು. ಪ್ರಾಯಃ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಬಹುವರ್ಣನ ಪ್ರಸಂಗಗಳೇ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ನಿರುಪಮವಾದಷ್ಟೇ ಇರುವದು. ಮೊದಲನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿಯ ಚಿಗರಿಯ ವರ್ಣನಕ್ಕೆ ಸಖಿಯಾದ ವರ್ಣನೆಯು ಯಾವ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲೆಂದು ಬಹು ಮಾಮೂಲಕ ವಿವಾಂಸರಾದ ಜಪಕೂಣಕರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಂಟು. ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕುಮಾರರ ಲಿಲೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ, ಎಂಥ ಪ್ರೇಮವು ತಂದಿತಾಯಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವದೆಂಬರ್ಥದ ಏಳನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿಯ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಓದಿ, ಶಿಖಿಯ ಎಂಬ ಫ್ರಾನ್ಸ ದೇಶದ ಸುಂಡಿತರು ಅತ್ಯಂತ ಅನಂದಭರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷಣಹೊತ್ತು ತಮ್ಮನ್ನೇ ತಾವು ಮರೆತು ಬಿಟ್ಟಿರುವೆನು ಮತ್ತು ಸರ್ವರಿಗೂ ಗೊತ್ತೇ ಇರುವದು. ಆ ಶ್ಲೋಕವಾದ ದಿಂದರೆ — ರಾಜನು (ಕುಮಾರನನ್ನು ನೋಡಿ) ಈತನ ಕಿಡಿಗೇಡಿತನವು ನನಗೆ ಬಹು ಸೇರುತ್ತದೆ —

ಆಲಕ್ಷ್ಯದಂತಮುಕುಲಾನನಿಮಿತ್ತಹಾಸ್ಯರವ್ಯಕ್ತವರ್ಣನಾರೋಷಚಃ
 ಪ್ರವೃತ್ತೀನ್ |
 ಅಂಕಾಶ್ರಯಪ್ರಣಯಿಸ್ತನಯಾನ್ವಹಂತೋ ಧನ್ಯಾಸ್ತದಂಗರಜಸಾ
 ಮಲಿಸೇಭವನ್ತಿ ||

ಭಾಮಿನಿ || ತೋರಲೆಳೆ ಎಳೆ ದಂತಪಂಕ್ತಿಯು |
 ಕಾರಣಿಲ್ಲದ ನಗುವ ನುಡಿಗಳು |
 ಬಾರದಲೆ ತೊದಲಾಡಿ ಸವಿಯುಣಿಸುವ ಕಿವಿಗೆ ಮುದ್ದು ||
 ಮೋರೆ ಮೇಲಾಡುತ್ತಲಿ ಕರಕೊಂ |
 ಡೇರುಮಾಳಿಗೆ ಎಂದು ಕಂಠೀರ್ |
 ತಾರದಳುವರ್ಭಕನ ಮೈಮಣ್ಣಾಳ್ವರೆಂಕೃತರೋ ||

ಅದರಂತೆಯೇ, ಆರನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ತುಂಬಿದ ಶಕುಂತಲೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ಣ ಮಾಡಬೇಕು? ಮತ್ತು ಮುತ್ತಲಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶದ

ನೋಟವಾದರೂ ಅವ ತರದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬ ವರ್ಣನವಾದರೂ ಅತಿ ಚಮತ್ಕಾರವಾದದ್ದಿರುವದು. ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಮಾರ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನವು ಕವಿಗೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೇ ಇದರ ಮೇಲಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಶ್ಲೋಕವೆಂದರೆ —

ಕಾರ್ಯಾ ಸೈಕತಲೀನಹಂಸಮಿಧುನಾ ಸ್ತ್ರೋತೋವಹಾ ಮಾಲಿಸೀ
ವಾದಾಸ್ತಾ ಮುಭಿತೋ ನಿಷಣ್ಣ ಹರಿಣಾ ಗೌರೀಗುರೋಃ ಪಾವನಾಃ |
ಶಾಖಾಲಂಬಿತವಲ್ಕುಲಸ್ಯ ಚ ತರೋರ್ನಿರ್ಮಾತುಮಿಚ್ಛಾಪ್ಯಥಃ
ಶೃಂಗೇ ಕೃಷ್ಣ ಮೃಗಸ್ಯ ವಾಮನಯನಂ ಕಂಡೂಯಮಾನಾಂ ಮೃಗೀಮ್ ||

ತೋರಿಸಬೇಕಯ್ಯಾ ಎನ್ನಾ | ತರುಣಿಯಾಳಹ ಸ್ಥಾನಾ || ಪಲ್ಲಂ ||
ಮಹಾನದೀಮಾಲಿಸೀಯಾ | ಮಳಲುವೆಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ||
ಮೋಹಿಸಿಬಂದಿಹ ಹಂಸ | ಮಿಥುನಕ್ರೀಡಿಯಾಭಾವಾ || ೧ ||
ಪಾರ್ವತಿಪಿತನಚಲ್ವಾ | ಪಾದದೊಳೀಹ ಸರ್ವತ ||
ಪಾವನ ತರಗಳು ಮ್ಯಾಲ್ | ಪಸಡಿಸಿದಾವುಗಳಾ || ೨ ||
ಹಲವು ವೃಕ್ಷಗಳ ಮೇಲ್ | ಹಬ್ಬಿರುವ ಬಳ್ಳಿಗಳು ||
ಎಲರಿಸಿಂವೆಧೌತವ | ಲ್ಕುಲಿಗಳ್ವಾರುನಾಭಾವಾ || ೩ ||
ನೆರಳೊಳು ಕುಳಿತಗಂ | ಡೆರಳಯಾನೇತ್ರಾವನ್ನು ||
ನರನೇಹಾದಿಂಕೋಡಿ ನಿ | ತುರಿಚುವಾಹರಿಣೀಯಾ || ೪ ||

(ಹ್ಯಾಂಗೆ ನಿನ್ನಾ ಬಿಟ್ಟು ಇರಲೋ | ಎಂತು ಕಳುಹಿಸಿರಿಸಾಲಿ || ಇದರಂತೆ)

ನಾಟಕದ ಭಾಷೆಯು

ನಾಟಕದ ಭಾಷೆಯಾದರೂ, ಸುಲಭವೂ, ಪ್ರೌಢವೂ, ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವೂ, ಸುಂದರ ಶಬ್ದಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗಿರುವದು. ಗದ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದವಾದರೂ ಕಿವಿಗೆ ಇಂಪಾದದ್ದೂ, ಗಂಭೀರಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಇರುವದರಿಂದ ಬಳಕೆ ಪದ್ಯಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿಯಂತು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಿದೆ? ಇದೊಂದೇ ಶ್ಲೋಕವು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವೂ, ಸರಸವೂ ಎಂದು ಆರಿಸಿ ತೆಗೆದರೆ, ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಪದ್ಯಗಳಿಗೆ ನಂದಿ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುವದೆಂದು ಉಯಿಲ್ಸನ್ ಪಂಡಿತರು ಶಾಕುಂತಲದಲ್ಲಿಯ ಪದ್ಯಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒತ್ತಿಟ್ಟಿಗೆ ಬರೆದಿರುವರು.

ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯ ಗುಣವು

ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರವೆಂಬುವದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗುಣವಾಗಿರುವದು. ಆದರೂ ಆ ಗುಣವು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಗೋವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯರು ಅನ್ನುವದೇನೆಂದರೆ —

ಸಾಕೂತನುಧುರಕೋಮಲವಿಲಾಸಿನೀಕಣ್ಯಕೂಜಿತಪ್ರಾಯೇ |
ಶಿಕ್ಷಾಸಮಯೇಽಪಿ ಮುದೇ ರತಲೀಲಾಕಾಲಿದಾಸೋಕ್ತೇ ||

ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಯದಲ್ಲಾದರೂ ಆಹ್ಲಾದಸನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ವಿಷಯಗಳೆರಡೇ ಇರುವವು. ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಗಮವು; ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಲಿದಾಸನ ಕವಿತೆಯು. ಮೊದಲನೇದು ಕಾಮಿನಿಯ ಮಧುರ, ಕೋಮಲ ಹಾಗೂ ಭಾವಯುಕ್ತವಾದ ಮಂದ ಭಾಷಣದಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದದ್ದು. ಎರಡನೇದೊಂದರೆ, ಕಾಲಿದಾಸನ ಕವಿತೆಯ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮುಗ್ಧಭಾಷಣದಂತೆ ಮನೋಹರವಾದದ್ದು.

ಕೇವಲ ಶಬ್ದ ಚಮತ್ಕೃತಿಯು ಕಾವ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಹೃದಯ - ವಾಚಕರ ಮನಸ್ಸು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವದಿಲ್ಲೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಅರ್ಯಾಸಪ್ತಶತಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ರಸವು

ಈ ನಾಟಕವು ರಸಗಳಿಂದಿಷ್ಟು ತುಂಬಿರುತ್ತದ್ದಲ್ಲ, ಎಳ್ಳಷ್ಟಾದರೂ ಸಹೃದಯತ್ವ ವುಳ್ಳ ವಾಚಕರಿಗೆ ಆಯಾ ರಸಗಳ ಪೂರ್ಣ ಅನುಭವವುಂಟಾಗಬೇಕು. ಆಯಾ ಪ್ರಸಂಗಗಳಾದರೂ ಮೂರ್ತಮಂತನಾಗಿಯೇ ಅವರೊಡನೆ ನಿಲ್ಲುವವು. ಅವರ ಚಿತ್ತ ವೃತ್ತಿಯಾದರೂ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವಶವಾದಂತೆ ತನ್ನಯತ್ನವನ್ನೇ ಹೊಂದುವದು. ಬಾಹ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರ ವಿಸ್ಮೃತನಾಗಿಯೇ ಹೋಗುವದು; ಮತ್ತು ಆಯಾ ಪಾತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ವಾಚಕರೂ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಪಡೆಯುವರು. ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಓದುವಾಗ್ಯೇ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕದ ಪುಟಗಳ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸಿದ ಮನುಷ್ಯಭಾವವುಳ್ಳವನು ಜಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವರೇ? ನೋಡಿನೋಡಿದ ಅಂಗವೆಲ್ಲ ಆಯಾ ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿ ತುಳುಕುತ್ತಲಿದೆ. ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದರಿದ್ರ ಚಾರುದತ್ತನ ಗೆಳೆಯನಾದ ವಿದೂಷಕನಿಗೆ ವಸಂತಸೇನೆಯ ಅರಮನೆಯ ಅಂಗಳವನ್ನು ಕಂಡಕೂಡಲೇ ಹೌಹಾರಿದಂತೆಯೂ ಹೊಸ ಹೊಸದಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ನೋಡಿದ ಹಾಗೆ ಅವುಗಳು ರಮಣೀಯನಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದಂತೆಯೂ, ಈ ನಾಟಕ ದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಸಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ವರ್ಣನವನ್ನು ನೋಡಿ ನೋಡಿದ ಹಾಗೆ ವಾಚಕರೆಲ್ಲರೂ ಆಯಾ ಅಪಸ್ಥೆಯುಳ್ಳವರೇ ಆಗಿ ಹೋಗುವರು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಸದೇನಾದರೂ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುವದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಅಂಕದ ರಚನೆಯೇ ಇಷ್ಟು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೋ, ಇಲ್ಲವೆ ಎಳೂ ಅಂಕಗಳ ಸಂವಿಧಾನಕವೆಲ್ಲ ಕೂಡಿ ಈ ನಾಟಕವನ್ನಿಷ್ಟು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮವಾದದ್ದನ್ನು ಮಾಡಿರುವದೋ, ಈ ವಿಷಯದ ನಿಶ್ಚಯವೇ ಆಗುವದಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನುಮೇಲೆ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯವೆಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸುವ :

ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶಿಯು

ಈ ನಾಟಕವಾದರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದೇ ಇರುವುದು. ವಿಲ್ಸನ್ ಸಾಹೇಬರು ಇದರ ರಂಗ್ರಜೀ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದಿತರು ಕಲಕತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲದ ವರೆಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧ್ಯಾಪಕರೂ, ಆ ಭಾಷೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಹಾ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಆಗಿದ್ದರು. ಈ ನಾಟಕದ ಭಾಷಾಂತರ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಅವರು ಬರೆದದ್ದೇನೆಂದರೆ—ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೆ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಯೂ ಆಗ್ನಿ ಪುರಾಣದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟು, ಆನ್ಯೋಕ್ತಿಪರವಾದೆ. ಆದು ಹ್ಯಾಗೆಂದರೆ—ನಾಯಕನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು, ನಾಯಕಿಯು ಉಷಸ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭಾತದೇವತೆಯಿರುವಳು. ಮೊದಲು ಉಷಃ ಸೂರ್ಯರು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕೂಡಿದ್ದು, ನಂತರ ಆಗಲುವರು. ವಿರಹಾಕುಲನಾದ ಸೂರ್ಯನು ದಿವಸವೆಲ್ಲ ಪರ್ವತ, ನದೀ, ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ, ದಣಿದು, ಪುನಃ ದಿವಸದ ಕಡೆಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಳಿಂದ ಕೂಡುವನು. ಇದರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕವಿಯು ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲೆಷ್ಟು ರಮಣೀಯವಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆಂಬದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಕಥೆಯ ಸಂವಿಧಾನಕವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಗೊತ್ತಿರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೇ ಈ ನಾಟಕದ ಸಂವಿಧಾನಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುವೆನು.

ಸಂವಿಧಾನಕ

ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಯಕನು ಪುರೂರವನೂ, ನಾಯಕಿಯು ಉರ್ವಶಿಯೂ ಆಗಿರುವರು. ಒಂದಾನೊಂದು ದಿವಸ ಕುಬೇರನ ಮನೆಯಿಂದ ತಿರುಗಿ ಬರುವಾಗ್ಯೇ ಕೇಶಿಯೆಂಬ ಅಸುರನು ಇವಳನ್ನು ಸೆರೆ ಹಿಡಿದೊಯ್ದನು. ಆಗ್ಯೇ “ಸುರರಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತವುಳ್ಳವನೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಅವನಾದರೂ ಇದ್ದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ” ಎಂದು, ಅವಳ ಸಖಿಯರು ಕರುಣ ಸ್ವರದಿಂದಳುವದನ್ನು ಕೇಳಿ, ರಥವನ್ನೇರಿ, ಪುರೂರವನು ತನ್ನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಈಶಾನ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ನಡಿಸಿ, ತೀವ್ರವಾಗಿಯೇ ಆ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಚಿತ್ರಲೇಖಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉರ್ವಶಿಯನ್ನು ತಿರುಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು, ಹೇಮಕೂಟದ ಶಿಖರದ ಮೇಲಿದ್ದ ಅವಳ ಸಖಿಯರ ಕೈವಶಮಾಡಿದನು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಚಿತ್ರರಥನೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನು ರಾಜನೆಡೆಗೆ ಬಂದು, ಅಂದದ್ದು — “ಎಲೈ ರಾಜನೇ ನಿನ್ನ ಈ ಜಯದ ಉದಾಹರಣವನ್ನು ಕೇಳಿ, ಅತ್ಯಂತ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಮಹೇಂದ್ರನು ಉರ್ವಶೀ ಸಹಿತ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುವನು.” ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಜನು — “ಇಂದು ಮಹೇಂದ್ರನೆಡೆಗೆ ಹೋಗುವ ವೇಳೆಯಲ್ಲ. ನೀನೇ ಉರ್ವಶಿಯನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು” ಎಂದು ಅವನಗೂಡ ಅವಳನ್ನೇ ಕಳುಹಿದನು. ಉಳಿದ ಅಪ್ಸರೆಯರೆಲ್ಲರೂ ಹೊರಟು ಹೋದರು. ಮುಂದೆ ಮದನ ವಿಷ್ಣುಲನಾದ ವಿದೂಷಕನಿಂದ ಕೂಡಿ, ಉಪವನದಲ್ಲಿ ಉರ್ವಶಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಾಯ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಸಖಿಯಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಉರ್ವಶಿಯು ಗುಪ್ತ

ನಾಗಿಯೇ ಬಂದು, ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಭೂರ್ಜಪತ್ರದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬರೆದು, ಅದನ್ನು ರಾಜನ ಮುಂದೆ ಚಲ್ಲಿದಳು. ಗಾಳಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಡೆಗೆ ಬರುವ ಎಲೆಯನ್ನೂ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ರಾಜನು ಓದುತ್ತಿರಲು, ಉರ್ವಶಿಯಿಂದಲೇ ಬರೆದ ಪತ್ರವಿದೆಂದು ರಾಜನು ತಿಳುಕೊಂಡನು. ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರಲೇಖಿಯಾದರೂ ಪಡವಿಯನ್ನು ಹಾರಿ ಹೊಡೆದು ರಾಜನೆಡೆಗೈತಂದು, ವಿನಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಸಖಿಯಳ ಬಿನ್ನಹವನ್ನು ರುಹಿಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ, ಉರ್ವಶಿಯಾದರೂ ಬಂದಬಳಿಕ, ಅರಸನು ಅವಳನ್ನು ಸ್ನೇಹಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತನ್ನೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ನೇಪಥ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವದೂತರ ನಾಣಿಯು ಕೇಳಬರುತ್ತದೆ, “ಚಿತ್ರಲೇಖಿಯೇ ಉರ್ವಶಿಯನ್ನು ತಿವ್ರವಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು” ನಡೆ. ಏಕೆಂದರೆ—

ಮುನಿನಾ ಭರತೇನ ಯಃಪ್ರಯೋಗೋ ಭವತೀಷ್ಟಷ್ಟರಸಾಶ್ರಯೋ ನಿಯುಕ್ತಃ |
ಲಲಿತಾಭಿನಯಂ ತಮದ್ಯ ಭರ್ತಾ ಮರುತಾಂ ದ್ರಷ್ಟುಮನಾಃ ಸಲೋಕಪಾಲಃ ||

“ಭರತಮುನಿಯು ನಿಮಗೆ ಕಲಿಸಿದ, ಎಂಟು ರಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಮನೋಹರ ಅಭಿನಯವುಳ್ಳ, ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ದೇವೇಂದ್ರನು ಈ ಹೊತ್ತು ಲೋಕಪಾಲಕರೊಡನೆ ನೋಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ” ಈ ನಾಣಿಯನ್ನಾಲಿಸಿ, ಉರ್ವಶಿಯು ವಿಯೋಗ ದುಃಖವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ, ಸಖಿಯಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ಹೊರಟು ಹೋದಳು. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿದೂಷಕನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಆ ಭೂರ್ಜಪತ್ರವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣನಾರುತನು ಸೆಳೆದೆಯಿತ್ತು, ದೇವಿಯ ಕೈಸೇರಿಸಿದನು. ಆ ಪತ್ರವು ಹೋದದ್ದು ನೋಡಿ, “ಐಯ್ಯೋ ಅದು ದೇವಿಯ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿರನ್ನೇನು ಗತಿ?” ಎಂದು ಅದರ ವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಚಿಂತಿಸುತ್ತ ರಾಜನು ಕುಳಿತಿರಲು, ದೇವಿಯು ಅದೇ ಪತ್ರವನ್ನು ತಂದು ಮುಂದಿಟ್ಟು “ಈ ಪತ್ರದ ಸಲುವಾಗಿ ಇಷ್ಟು ಹಳಹಳ ಯಾಕೆ, ತಕ್ಕೊಳ್ಳಿರಿ” ಎಂದ ಕೂಡಲೆ “ಅಯ್ಯೋ ಆಗಬಾರದ್ದೇ ಆಗಿ ಹೋಯಿತಲ್ಲ!” ಎಂದು ಬಹು ಖಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅರಸನು ಬಹು ನಮ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವದೇನಂದರೆ—

ಅಪರಾಧಿ ನಾನಾಹಂ ಪ್ರಸಿದ ರಂಭೋರು ವಿರಮ ಸಂರಭಾತ್ |
ಸೇವ್ಯೋ ಜನಶ್ಚ ಕುಪಿತಃ ಕಥಂನು ದಾಸೋ ನಿರಪರಾಧಃ ||

“ಎಲೈ ಮಾನಿನಿಯೇ, ನಾನು ಅಪರಾಧಿಯೆಂಬುವದು ನಿಜವೇ. ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗು. ಕೋಪವನ್ನು ತೊರೆ. ಸೇವ್ಯ ಜನರು ಸಿಟ್ಟಾದ ಬಳಿಕ ಸೇವಕರು ಹ್ಯಾಗೆ ನಿರಪರಾಧಿಗಳಿರುವರು?” ಹೀಗನ್ನುತ್ತಾ ದೇವಿಯ ಕಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವನು. ಅವನ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ದೇವಿಯು ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದಲೇ ಹೊರಟು ಹೋದಳು. ಮುಂದೆ ಅದರ ಸಲುವಾಗಿ ಅವಳಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಾತ್ಮಕ ವೃಂಟಾಗಿ, ನಾನು ರಾಜನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಹೋದ ಅಪರಾಧವನ್ನು “ಪ್ರಿಯ ಪ್ರಸಾದನ”

ವೆಂಬ ವ್ರತದ ನೆವದಿಂದ ಮರೆಸಲನುವಾದಳು. ಆ ವ್ರತವನ್ನು ಚಂದ್ರನ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಿ, “ಪ್ರಾಣಪ್ರಿಯನೇ, ಇಂದಿನಿಂದ ನೀನು ಬಯಸುವ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿಯೂ, ಎನ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನ ಪ್ರೇಮಭಾವದಿಂದಿರಲಿಬೇಕು” ಎಂದು ನುಡಿದು, ದೇವಿಯು ಹೊರಟು ಹೋದಳು. ಆದರೆ ಈ ಉರ್ವಶೀ ಸಮಾಗಮದ ಸುಖವು ರಾಜನಿಗೆ ಚಿರ ಕಾಲದ ವರೆಗೂ ಬಾಳಲಿಲ್ಲ. ಒಮ್ಮೆ ಉರ್ವಶಿಯು ಗಂಧವಾದನ ವನದಲ್ಲಿ ಹೋಗು ವಾಗ್ಯೆ, ತಪ್ಪಿ ಕುಮಾರನ ವನದಲ್ಲಿ ಹೊಕ್ಕುಕೂಡಲೆ, ಬಳ್ಳಿಯಾಗಿ ನಿಂತಳು. ಆ ವನಕ್ಕೆ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನಿತ್ತ ಶಾಪವೇನಂದರೆ — “ಈ ವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನನ್ನ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ನಿರೋಧ ಮಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀಯು ತತ್ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಲತೆಯ ರೂಪ ಧರಿಸುವಳು.” ಒಳಕ ಪುನಃ ಉಚ್ಛಾಸದಿಂದ ಉರ್ವಶಿಯು ಪೂರ್ವ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜನ ವಿರಹಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದೇ ಸರಿ. ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಳ ವಿರೋಧದಿಂದ ಉನ್ಮತ್ತನಾಗಿ ಕಂಡಕಂಡ ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ, ಲತಾವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಳ ವಾರ್ತೆಯನ್ನೇ ಕೇಳುತ್ತ, ರಾಜನು ವನದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸಲುದ್ಯುಕ್ತ ನಾದನು. ಹೀಗೆ ತಿರುತಿರುಗಿ ದಣೆದು, ವನದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಕೆಂಪು ಕಿಡಿಯಂತಿರುವ ಸಂಗಮ ನಿಯವೆಂಬ ಮಣಿಯನ್ನು ನೆಪಥ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಮುನಿಯ ವಾಣಿಯ ಸೂಚನೆಯಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ, ಹೂಗಳಿಂದ ಒಂದು ಬಳ್ಳಿಯುಂ ಕಂಡು “ಪ್ರಿಯಕುಲೇ ಕಾಣುವ ಈ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಬಿಗಿಡಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವನು” ಎಂದು ಲವಲವಿಕೆಯಿಂದಪ್ಪಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಅವನ ಭುಜಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಉರ್ವಶಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತಳಾದಳು. ಅವಳನ್ನು ಕಂಡಕೂಡಲೆ ರಾಜನ ಹರ್ಷಕ್ಕೆ ಪಾರಾವಾರವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸಂಗಮನಿಯ ಮಣಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಪ್ರಿಯಳು ಉಪಲಬ್ಧವಾದಳೆಂಬ ಪೂರ್ಣ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಆ ಮಣಿ ಯನ್ನು ಬಹು ಜಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ರಾಜನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರಲು, ಒಂದು ದಿನ ದೈವವಶಾತ್ ನಾಂಸದ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿಯು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹಾರಿ ಹೋಯಿತು. ಆ ತುಡುಗ ಹಕ್ಕಿಯನ್ನು ದಂಡಿಸುವದರ ಸಲುವಾಗಿ ರಾಜಸೇವಕರು ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನ ದಿಂದ ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಅದು ದೊರೆಯಲೇ ಇಲ್ಲ. ಮಣಿಯೊಡನೆ ಪಕ್ಷಿಯೂ ಹೋಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದು ರಾಜನು ಬಹು ಖೇದದಿಂದ ವಿದೂಷಕನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿ ತಿರಲು, ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಕಂಚುಕಿಯು ಆ ಮಣಿಯನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರವೇ ಶಿಸುವದನ್ನು ಕಂಡು, ಎಲ್ಲರೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಪಟ್ಟರು. “ಈ ಮಣಿಯನ್ನು ತೋಳಿದು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಶುದ್ಧ ಮಾಡಿ, ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರಿ” ಎಂದು ರಾಜನು ಸೇವಕರಿ ಗಾಜ್ಞಾ ಪಿಸಿ ಅಂದದು — ಈ ಬಾಣವೆಲ್ಲಿಯದು ? ಕಂಚುಕಿಯು ಕಣ್ಣುಳು ವಯದಿಂದ ಮಂದನಾದ್ದರಿಂದ ರಾಜನು ತಾನೇ ಆ ಬಾಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಓದಿ ನೋಡಿ, ತನಗೆ ಮಗನಿದ್ದಾನೆಂಬ ಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದನು.

ರಾಜ — (ವಿದೂಷಕನಿಗೆ) ಈ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಹೊಡೆದವನ ಹೆಸರಿನ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕೇಳು. (ಓದುತ್ತಾನೆ) —

ಉರ್ವಶೀಸಂಭವಸ್ಯಾಯಮೈಲಸೂನೋರ್ಧನುರ್ಭೃತಃ |

ಕುಮಾರಸ್ಯಾಯುಷೋ ಬಾಣಃ ಪ್ರಹರ್ತುರ್ದ್ವಿಷದಾಯುಷಮ್ ||

“ಉರ್ವಶಿಯು ಹೊಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಂಥ, ಐಲಸುತ್ತನಾದಂಥ, ಧನುರ್ಧಾರಿಯಾದಂಥ, ಶತ್ರುಗಳ ಕೊಲೆಮಾಡುವಂಥ, ಕುಮಾರ ಆಯುನಂಬುವವನ ಬಾಣವಿದು.”

ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಚ್ಯವನ ಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮದಿಂದ ಒಬ್ಬ ತಾಪಸಿಯು ಕುಮಾರನೊಡನೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು, ಆ ಕುಮಾರನು ರಾಜನನ್ನು ನೋಡಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಅಂದದ್ದು—

ಯದಿ ಹಾರ್ದಮಿದಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ಪಿತಾ ಮಮಾಯಂಸುಶೋದಮಸ್ಯೇತಿ |

ಉತ್ಸಂಗವರ್ಧಿತಾನಾಂ ಗುರುಷು ಭವೇತ್ಕೀದೃಶಃ ಸ್ನೇಹಃ ||

“ಈತನು ಎನ್ನ ತಂದೆಯೂ, ನಾನು ಈತನ ಮಗನೂ, ಎಂದು ಕೇಳಿದ ಕೂಡಲೆ, ಎನ್ನಲ್ಲಿಂತಿಷ್ಟು ಪ್ರೇಮವುಂಟಾದ ಬಳಿಕ, ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಆಡಿ ಬಿಳಿದಿರುವ ಕುಮಾರನ ಸ್ನೇಹವು ಗುರುಜನಲೆ ಸ್ವೈಂತಿರಬೇಕು?”

ರಾಜನು ಆ ಕುಮಾರನನ್ನು ತನ್ನೆಡೆಗೆ ಕರೆದು, ಮುಂಡಾಡಿ, ಬಿಗಿದಪ್ಪಿ ತನ್ನ ಪಾದಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸುತ್ತಿರಲು, ಉರ್ವಶಿಯಾದರೂ ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದದ್ದನ್ನು ಕಂಡು, ಕುಮಾರನೆದ್ದು ಆಕೆಯನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವನು. ಆಗ್ಯ ರಾಜನನ್ನೂ ಕುಮಾರನನ್ನೂ ನೋಡಿ, ಉರ್ವಶಿಯಿಂದದ್ದು— “ಇಷ್ಟು ಪರ್ಯಂತರವೇ ಮಹಾರಾಜರ ಕೂಡ ನನ್ನ ವಾಸವು” ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿ— ಎಲ್ಲರೂ ವಿಷಾದಗೈಯುವರು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ನಾರದನಾದರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಮಹೇಂದ್ರನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು, “ಮುಂದೆ ಸುರಾಸುರರಿಗೆ ಯುದ್ಧವುಂಟಾಗುವದೆಂದು ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮುನಿಜನರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವವನು ನೀನೇ ಸರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೇ ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆಳಗಿಡಬೇಡ. ಈ ಉರ್ವಶಿಯಾದರೂ ನಿನ್ನ ಆಯುಷ್ಯವಿರುವ ವರೆಗೂ ನಿನ್ನೊಡನೆ ಬಾಳಲಿ.” ಮಹೇಂದ್ರನ ಈ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಅತ್ಯಾನಂದಭರಿತನಾಗಿ ರಾಜನು ಕೃತಜ್ಞ ತಾಪೋರ್ವಕ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮನೋರಥಪೂರ್ಣನಾದನು.

ಈ ನಾಟಕದ ಗುಣಮೀಮಾಂಸಾ

ಕಾಲಿದಾಸನು ರಚಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳ ಮಾನದಿಂದ ಪರಿಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಇದಾದರೂ ಉತ್ತಮವೆಂದೇ ಲೆಕ್ಕಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಶಾಕುಂತಲದಷ್ಟು ಮೇಲಾದದ್ದಲ್ಲೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವದು. ಅವರನ್ನು ನದೀನಂದರೆ:— “ಸಂವಿಧಾನಕದ ಚಾತುರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳಿಂದ ಈ ನಾಟಕವು ಶಾಕುಂತಲದಂತೆ ಅಪ್ರತಿಮನಾಗಿ ತೋರುವದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಂಥ ವರ್ಣನದ ರೀತಿಯು ಹೊಳೆಯುವದು. ಮತ್ತು ಕಾಲಿದಾಸನ ವಿಶಾಲಬುದ್ಧಿಯ ಮಾನದಿಂದ ನೋಡಲು ಈ ಎರಡೂ ನಾಟಕಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವಾದವುಗಳೂ, ಅನೇಕ ಮನೋರಂಜಕ ವರ್ಣನ

ಸ್ಥಳಗಳುಳ್ಳವೂ ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬಂತೆ ಕಾಣುವದಿಲ್ಲ. ಅದು ಹ್ಯಾಗೆಂದರೆ— ಮೊದಲು ರಥಾರೂಢನಾದ ರಾಜನ ಪ್ರವೇಶವೂ, ಮುಂದೆ ರಾಜನ ಹಾಗೂ ಮಿತ್ರನ ದರ್ಶನವೂ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳು ಶಾಕುಂತಲದಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ಇರುವವು. ರಘುವಂಶ, ಮೇಘದೂತ ಮುಂತಾದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಅಭಿನವತ್ವವು ನಷ್ಟವಾಗಿರುವದು, ಅದು ಹ್ಯಾಗೆ ಇರಲಿ. ಐದು ಅಂಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕಗಳು ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾಗಿರುವವು. ಮೊದಲನೇದಂತು ಅಪ್ರತಿಮನಾದದ್ದೇ ಸರಿ. ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ನೃತ್ಯನಾದ ರಾಜನು ಪಶುಪಕ್ಷಾದಿಗಳ ಕೂಡ ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣವೂ, ಪ್ರಾಕೃತ ಗೀತೆಗಳೂ ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವಾದವುಗಳಿರುವವು. ಮೊದಲನೇದರಲ್ಲಂತು ಕವಿಯ ಮನಸ್ಸು ಭವ್ಯ ಹಿಮಾಲಯದ ಕೂಟಗಳಲ್ಲೆಷ್ಟು ದೃಢವಾಗಿ ಅಸಕ್ತನಾದದ್ದಿರುವದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ೭ನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಚಿರಕಾಲ ಅಗಲಿದ ಶಕುಂತಲಾ ದುಷ್ಯಂತರ ಸಮಾಗಮದಿಂದ ನಾಟಕದ ಉಪಸಂಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಹೇಮಕೂಟದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ಮೊದಲನೇ ಅಂಕದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಭಯದಿಂದ ಮೂರ್ಛಿತಳಾದ ಉರ್ವಶಿಯನ್ನು ಅರಸನು ಅವಳ ಸಖಿಯರ ಕೈವಶ ಮಾಡಿದನು. ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸ್ನೇಹದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಂಟಾದ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಪ್ರೇಮವು ಪರಸ್ಪರರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಈ ಮೊದಲನೇ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಕವಿಯು ಪರಮ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನವಾದರೂ ಬಹು ರಮಣೀಯವಾಗಿರುವದು. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯ ರಸವು ಉದಾತ್ತ ಮಿಶ್ರ ಶೃಂಗಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಮೂರ್ಛೆಗಳಿದ್ದು ಎದ್ದ ಉರ್ವಶಿಯು ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೇ ಕಣ್ಣೆರೆಯುವದರ ವರ್ಣನೆಯು ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿಯರಳುವ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ವಾಚಕರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸುವದು.

ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಗ್ರಂಥಗಳು

ಇದುವರೆಗೆ ಕಾಲಿದಾಸನು ರಚಿಸಿದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥಗಳ ವರ್ಣನೆಯಾಯಿತು. ಶ್ರುತಬೋಧ, ಶೃಂಗಾರತಿಲಕ, ಶೃಂಗಾರ ರಸಾಷ್ಟಕ ಮೊದಲಾದ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನಾದರೂ ಕಾಲಿದಾಸನೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳುವ ವಾಡಿಕೆಯುಂಟು. ಶ್ರುತಬೋಧದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ವೃತ್ತಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಆಯಾ ವೃತ್ತಲಕ್ಷಣಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದಲೇ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅನೇಕ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಮಹಾ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಕಾಲಿದಾಸನು ಇಂಥ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬುವದು ವಿಶ್ವಸನೀಯವಾಗಿ ತೋರುವದಿಲ್ಲೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವದು. ವಿವಾಹ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನ್ನುವ ಮಂಗಳಾಷ್ಟಕಗಳನ್ನಾದರೂ ಕಾಲಿದಾಸನೇ ರಚಿಸಿರುವನೆಂತಲೂ ಜನರು ಅನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇವೆಲ್ಲ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳೇ ಎನ್ನಲು ಬಲವತ್ತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ.

೪. ಏಕಕರ್ತೃತ್ವವಾದ

ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕನೇ ವಿಷಯವೆಂದರೆ, ಶಾಕುಂತಲ, ರಘುವಂಶಾದಿ ಮುಖ್ಯ ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ರಚಿಸಿದವನೊಬ್ಬನೇ ಕಾಲಿದಾಸನೆಂಬುವವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸುವ. ಕಾಲಿದಾಸನೇ ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳೆಂದು ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ರಘುವಂಶ, ಕುಮಾರಸಂಭವ, ಮೇಘದೂತಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂದೇ ತರದ ಅಕ್ರಮ ಲಲಿತಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವೂ, ಸಮಾನವಾದ ಮನೋಹರೋದಾತ್ತ ಕಲ್ಪನೆಗಳ ಅರ್ವಿವ್ಯವೂ, ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರದ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರೋದಾಹರಣೆಗಳ ಬಾಹುಲ್ಯವೂ, ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಹಿಮಾಲಯ, ವಿಂಧ್ಯ, ಗುಗಾತೀರ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಪರಮ ರಮಣೀಯವಾದ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಅವೇ ಶಾಂತಾಶ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ನಾಸಿಸುವ ಪ್ರೀತಿಯೂ, ಅದೇ ಕ್ಷೇತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡೆಯ ಅಭಿರುಚಿಯೂ, ಅವೇ ರಾಜಾಶ್ರಯವಾಸದ ಚಿಹ್ನೆಗಳೂ, ಕಂಡುಬರುವವು. ಈ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಕಾಲಿದಾಸನೊಬ್ಬನೇ ಕರ್ತನಿರುವನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ಸಂಶಯಯುಕ್ತವಾದದ್ದಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ತರ್ಕಿಸುವ ವಿಷಯವು ಕೇವಲ ನಿರಾಧಾರದ್ದಿರುವುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವದು.

ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕಗಳ ವಿಷಯಗಳು ಭಿನ್ನವಾದವುಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನು ರಚಿಸಿದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಮ್ಯವಿರುವಂತೆ, ಆತನೇ ರಚಿಸಿದ ಕಾವ್ಯನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಸಾಮ್ಯವು ತೋರುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಭೇದವೇ ಕಾಲಿದಾಸನೇ ಅವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವನೆಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರವಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಈ ಕವಿಯ ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯ ತೋರಿಬರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟರೆ, ಸಮಾನ ಕರ್ತೃತ್ವ ಕಲ್ಪನು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು. ಇಲ್ಲಿ ಈಗೈ ಇದೇ ಕ್ರಮ ವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ರಘುವಂಶ, ಕುಮಾರಸಂಭವಗಳಲ್ಲಿಯ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಆಲೋಚಿಸುವ.

ರಘುವಂಶ ಕುಮಾರಸಂಭವಗಳಲ್ಲಿಯ ಸಾಮ್ಯವು

ರಘುವಂಶದ ೭ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾಧಿಕೆ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಾಸಾಂ ಮುಖ್ಯಃ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದವರೆಗಂದರೆ, ೭, ೮, ೯, ೧೦, ೧೧ ಎಂಬ ಐದೂ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಕುಮಾರಸಂಭವದ ೭ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿಯ ೫೮, ೫೯, ೬೦, ೬೧, ೬೨ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ, ಒಂದೇ ಸವನೆ ಇರುವವು. ಅಂದರೆ ಈ ಐದೂ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಉಭಯ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರಂತೆ:—

ರಘು. ಸ. ೨/೧೨ ಕುಮಾರ. ಸ. ೨/೨೪
 ತಾ ರಾಘವಂ ದೃಷ್ಟಿಭಿರಾಪಿಬನ್ದೋ ತಮೇಕದೃಶ್ಯಂ ನಯನ್ಯೈಃ ಪಿಬನ್ದೋ
 ನಾರ್ಯೋ ನ ಜಗ್ಮುವಿಷಯಾನ್ತರಾಣಿ |
 ತಥಾ ಹಿ ಶೇಷೇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿರಾಸಾಂ
 ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಚಕ್ಷುರಿವ ಪ್ರವಿಷ್ವಾ ||

ರಘು. ಸ. ೨/೧೪ ಕುಮಾರ ಸ. ೨/೨೬
 ಪರಸ್ಪರೇಣ ಸ್ಪೃಹಣೀಯಶೋಭಂ ನ ಚೇದಿದಂ ದ್ವಂದ್ವಮು
 ಯೋಜಯಿಷ್ಯತ್ |
 ಅಸ್ಮಿನ್ದ್ವಯೇ ರೂಪವಿಧಾನಯತ್ನಃ ಪತ್ಯುಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ
 ವಿಫಲೋಽಭವಿಷ್ಯತ್ ||

ರಘು. ಸ. ೨/೨೪ ಕುಮಾರ. ಸ. ೨/೨೯
 ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಪ್ರಕ್ರಮಣಾತ್ಪ್ರಶಾನೋ ರುದರ್ಚಿಷಸ್ತನ್ಮಿಥುನಂ ಚಕಾಸೇ |
 ಮೇರೋರುಪಾನ್ತೇಷ್ಟಿವ ವರ್ತಮಾನಮನ್ಯೋಸ್ಯಸಂಸಕ್ತಮಹಸ್ತ್ವಿಯಾಮನಂ ||

ರಘು. ಸ. ೨/೨೩ ಕುಮಾರ. ಸ. ೨/೨೫

ಅನ್ವೃಚರಣಃ

ಅನ್ಯೋಸ್ಯಲೋಲಾನಿ ವಿಲೋಚನಾನಿ ||

ರಘು. ಸ. ೨/೧೯ ಕುಮಾರ ಸ. ೨/೨೩

ದುಕೂಲವಾಸಾಃ ಸವಧೂಸಮೀಪಂ | ನಿನ್ಯೈ ವಿನೀತೈರವರೋಧರಕ್ಷೈಃ ||
 ನೇಲಾಸಕಾಶಂ ಸ್ಫುಟಿಘೇನರಾಜಿರ್ನವೈರುದನ್ವಾನಿವಚನ್ದ್ರಪಾದೈಃ ||

ರಘು. ಸ. ೨/೨೨ ಕುಮಾರ ಸ. ೨/೨೨

ಅನ್ವೃಚರಣಃ

ಆಚಾರಧೂಮಗ್ರಹಣಾದ್ಭೂವ ||

ರಘು. ಸ. ೨/೨೮ ಕುಮಾರ ಸ. ೨/೨೮

ಅನ್ವೃಚರಣಃ

ಆರ್ಧ್ರಾಕ್ಷತಾರೋಪಣಮನ್ವಭೂತಾಮ್ ||

ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ, ಅನೇಕ ಚರಣಗಳೂ, ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಿರುತ್ತವೆ. ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತಾರದ ಭಯದಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುವದವಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆಯೇ ಮುಖ್ಯ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳಾದರೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ರಘು. ಸ. ೯/೨೪/೨೫/೨೬/೨೭ ಕುಮಾರ ಸ. ೨/೧೬

ವಸಂತವರ್ಣನಮ್ ವಸಂತವರ್ಣನಮ್

ರಘು. ಸ. ೧೦/೨೦/೨೪ ಕುಮಾರ ಸ. ೨/೯

ಉತ್ತರಕೋಸಲವರ್ಣನಮ್ ದೇವಪುರವರ್ಣನಮ್

ಸಮಾನ ವಿಷಯ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ವೃತ್ತಗಳಾದರೂ ಕವಿಯಿಂದ ಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ —

ರಘು. ಸ. ೧೦

ಕುಮಾರ ಸ. ೨

ಸ್ತುತಿಃ |

ಅನುಷ್ಠುಪ್ |

ರಘು. ಸ. ೭

ಕುಮಾರ. ಸ. ೭

ವಿಹಾರವರ್ಣನಮ್

ಉಪಜಾತಿಃ

ರಘು. ಸ. ೭

ಕುಮಾರ ಸ. ೮

ವಿಲಾಸಃ |

ವಿಯೋಗಿನೀ |

ರಘು. ಸ. ೧೬

ಕುಮಾರ ಸ. ೧೩

ಅಯೋಧ್ಯಾನಾಶಾವಸ್ಥಾ |

ದೇವಪುರನಾಟಃ

ಉಪಜಾತಿಃ

ಇನ್ನು ರಂಘಸುಂಶ, ಶಾಕುಂತಲದಲ್ಲಿಯ ಸಾಮ್ಯವು —

ರಘು. ಸ. ೯/೪೯

ಪರಿಚಯಂ ಚಲಲಕ್ಷ್ಮಣಿಪಾತನೇ

ಭಯರುಷೋಶ್ಚತದಿಂಗಿತಬೋಧನಂ |

ಶ್ರಮಜಯಾತ್ಮಗುಣಾಂ ಚ ಕರೋತ್ಯಸೌ

ತನುಮತೋಽನುಮತಃ ಸಚಿವೈರ್ಯಯೌ || ೧ ||

ಶಾಕುಂ. ಅ. ೨/೫

ಮೇದಶ್ಚೇದಕೃಶೋದರಂ ಲಘುಭವತ್ಯುತ್ಥಾನಯೋಗ್ಯಂ ವಪುಃ

ಸತ್ಪ್ರಾಣಾಮಪಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇ ವಿಕೃತಿಮಚ್ಚೈತಂ ಭಯಕ್ರೋಧಯೋಃ |

ಉತ್ಕರ್ಷಃ ಸ ಚ ಧ್ವನಿನಾಂ ಯದಿಷವಃ ಸಿದ್ಧಾನ್ತಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇ ಚಲೇ

ನಿಧೈವ ವ್ಯಸನಂ ವದಂತಿ ಮೃಗಯಾಮೀಲದೃಗ್ವಿನೋದಃ ಕುತಃ || ೧ ||

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿಯ (ಮೊದಲನೇ) ಶ್ಲೋಕವು ಶಾಕುಂತಲದಲ್ಲಿಯ (ಎರಡನೇ) ಶ್ಲೋಕದ ರೂಪಾಂತರವೇ ಇರುವುದು.

ರಘು. ಸ. ೧೪/೬೯ ಶಾಕುಂ. ಅಂ ೪/೧೨
 ನೃತ್ಯಂ ಮಯೂರಾಃ ಕುಸುಮಾನಿ ವೃಕ್ಷಾಃ ಉದ್‌ಗಲಿತದರ್ಭಕವಲಾವೃಗಾಃ
 ಪರಿತ್ಯಕ್ತನರ್ತನಾ ಮಯೂರಾಃ |
 ರಘು. ಸ. ೮/೬೦ ಶಾಕುಂ. ಅಂ. ೪/೧೩

ಸಹಕಾರಲತಯೋರ್ವಿನಾಹಃ

ಸ. ೨/೧೬ ಅ. ೬/೨
 ರತಿಸ್ತೃರಾ ನೂನಮಿನೂನಭೂತಾಮ್ | ರಮ್ಯಾಣಿ ವೀಕ್ಲೈ ಮಧುರಾಕ್ಷಂ
 ನಿಶಮ್ಯ ಶಬ್ದಾನ್ ||
 ಇತ್ಯಾದಿ

ವಿಕ್ರ. ಅಂ. ೪/೨ ಮೇಘ. ಪೂ. ೪೧
 ಕನಕನಿಕಷಸ್ನಿಗ್ಧಾವಿದ್ಯುತ್‌ಪ್ರಿಯಾ ಸೌದಾಮಿನ್ಯಾ ಕನಕನಿಕಷ ಸ್ನಿಗ್ಧಯಾದರ್ಶ
 ನ ಮಮೋರ್ವಶೀ | ಯೋರ್ವಿನ್ |

ನಾಕೃಗಳಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸಾಮ್ಯವು ಕಂಡುಬರುವದು ಹ್ಯಾಗೆಂದರೆ —
 ಮಾಲ. ಅಂ. ೧ ವಿಕ್ರ. ಅಂ. ೪
 ಮಂಗಳಾಲಂಕೃತ ಭಾತಿ | ಸಿತಾಂಶುಕಾಮಂಗಲಮಾತ್ರಭೂಷಣಾ |
 ಅತ ಏವ ನಿರ್ಬಂಧಃ | ಶಾ. ಅಂ. ೩

ಮಾಲ. ಅಂ. ೧/೨೧ ಶಾ. ಅಂ. ೬
 ವಿದೂ : ಮಾ ಖಲ್ವತ್ರಭವತೀ ಸಾನು : ರಮಣೀಯಃ ಖಲ್ವವಧಿ
 ವಿಸಂವಾದಯಿಷ್ಯತಿ | ವಿಧಿನಾವಿಸಂವಾದಿತಃ |

ಅಂ. ೨ ಅಂ. ೨/೨
 ಸ್ವಂ ನಿಯೋಗಮಶೂನ್ಯಂ ಕುರು | ರಾಜಾ : ರೈವತ ಕ ತ್ವಮಪಿ ಸ್ವಂ
 ನಿಯೋಗಮಶೂನ್ಯಂಕುರು |
 ಅಂ. ೨/೨೫ ಅಂ. ೬

ರಾಜಾ : ಅಹೋ ಸರ್ವಾಸ್ವಸ್ಥಾಸು ರಾಜಾ : ವಾತಾಯನ ತ್ವಮಾಪಿ ಸ್ವಂ
 ಚಾರುತಾ ಶೋಭಾಂ ಪುಷ್ಲಾತಿ | ನಿಯೋಗಮಶೂನ್ಯಂಕುರು |
 ಅಂ. ೬/೫

ಕಂಚುಕಿ : ಅಹೋ ಸರ್ವಾಸ್ವಸ್ಥಾಸು ರಮಣೀಯತ್ವಮಾಕೃತಿವಿಶೇಷಾಣಾಮ್ |
 ಅಂ. ೨/೨೫ ವಿಕ್ರ. ಅಂ. ೨/೧೦
 ವಿದೂ : ಏತಾನಾನ್ಮೇವಿಭವೋ ಭವಂತಂ ವಿದೂ : ಏತಾನಾನ್ಮೇ ಮತಿವಿಭವಃ |
 ಸೇವಿತುಮ್ |

ಅಂ. ೩

ಅಂ. ೧/೬

ವಿದೂ : ತತ್ಪರ್ಯವಸ್ಥಾಪಯತ್ಪಾ-

ಚಿತ್ರ: ಹಲಾ ಪರ್ಯವಸ್ಥಾಪಯಾತ್ಪಾನಂ |

ತ್ಪಾನಂ ತತ್ರಭವಾನ್ |

ಅಂ. ೪/೨

ಅಂ. ೪/೮

ರಾಜಾ : ಕೋಟರಮಕಾಲವೃಷ್ಟ್ಯಾ

ರಾಜಾ : ಆಲೋಕಯತಿ ಪಯೋದಾನ್

ಪ್ರಬಲಪುರೋವಾತಯಾ ಗಮಿತೇ |

ಪ್ರಬಲಪುರೋವಾತನರ್ತತತಿಖಣ್ಡಃ |

ಅಂ. ೪

ರಘು. ಸಂ. ೨/೧೦

ವಿದೂ: ಆಚಾರಪುಸ್ಪಗ್ರಹಣಕಾರಣಾತ್ |

ಆಚಾರಲಾಚ್ಯುರಿವಪಾರಕನ್ಯಾ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಮಾನ ವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಈ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಕಾಲಿದಾಸನವೇ ಎಂದು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕಾಲಿದಾಸನ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯ ಮೂಲ ಕಾರಣವನ್ನು ಆಲೋಚಿಸುವ —

ಬಹುಶ ಎಲ್ಲ ದೇಶಗಳಿಗೂ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬ ಆತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯ ಕವಿಯು ಇದ್ದೇ ಇರುವನೆಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ನಿಯಮವುಂಟು. ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರೀಕ ಜನರಲ್ಲಿ ಹೋಮರನೆಂಬ ಪರಮ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕವಿಯಿದ್ದನು. ಅವನು ನಮ್ಮನನು, ನಮ್ಮವನೆಂದು ಅವನ ಸಲುವಾಗಿ ಮಹಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಏಳು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ನಗರಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಜಗಳಾಡುತ್ತಿದ್ದವೆಂಬುವುದು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಗತಿಯಿರುವುದು. ಅವರು ಪರಸ್ಪರ ಯುದ್ಧ ನಡಿಸಿದಾಗ್ಯೂ, ಪರರಾಷ್ಟ್ರದವರು ಅವರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ್ಯೂ, ಅವರಲ್ಲಿ ಸ್ವದೇಶಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ, ಎಲ್ಲರನ್ನು ಒಕ್ಕಟ್ಟಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಹುರಿದುಂಬಿಸಿ, ಹಗೆಗಳ ಕೂಡ ಬಹು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಕಾದಿ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲೆಯೂ, ಅವರ ವಿದ್ಯೆಯ ಹಾಗೂ ಕಲೆಗಳ ಅತಿಶಯೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೂ ಕವಿತೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಣವಾಗಿತ್ತೆಂದೆಂಬುದೂ ಇತಿಹಾಸದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆ ಮಹಾಕವಿಗಳು ಭುವನಯಶೋಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾಧಾರ ಸ್ತಂಭಗಳಂತಿರುವರೆಂದರೂ ಸಲ್ಲುವುದು. ಕಾವ್ಯವೆಂದರೇನು ? ಆದಕೈಷ್ಟೇನೆಂತ ಮಹತ್ವ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಅವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಜುದಾಡುವ ನುಡಿಗಳು ಕೇವಲ ಆರಸಿಕ ಜನರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮುಖಗಲಿಂದಲೇ ಹೊರಡುವವಲ್ಲದೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದಲ್ಲ. ಯುರೋಪ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕವಿಯೆಂದರೆ, ಶೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್‌ನೆಂಬುವನಾಗಿ ಹೋದನು. ಅಂಥ ಕವಿಯು ನಮ್ಮಲ್ಲಾಗ ಹೋದವನೆಂದರೆ ಕಾಲಿದಾಸನೇ ಸರಿ. ಈತನ ಸರಿಯಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಕವಿಯು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಗಂಧವಿಲ್ಲದವರೂ, ಒಂದಾದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವರಿಯದವರೂ, ಆದರೂ ಪರಮ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಲೂ, ಕೇಳುತ್ತಲೂ, ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಇಂಥವರ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನಾವು ಕೊಡದಿದ್ದರೂ, ಕಾಲಿದಾಸನ ಹೆಸರಿಗೂ, ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಹೃದಯಕ್ಕೂ ಎಷ್ಟು ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ, ಅವನ ಸಲುವಾಗಿ ಎಷ್ಟು ಅಭಿಮಾನವೂ, ಇರುವೆಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕಾಲಿದಾಸನ ನಾಣಿಯೆಂಬ ಅಮೃತ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಮುಳುಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ತೃಪ್ತಿಸಿಟ್ಟ ವಿಧ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮಾನವು ಆತನ ಸಲುವಾಗಿ ಎಷ್ಟೆಂದೇನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು?

ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನು ಕೇವಲ ಹಿಂದುಸ್ತಾನಕ್ಕಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಆದರೆ ತನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವದೇಶಗಳಿಗೂ ಪರಮ ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ಪದವಾದ ಕಂಠಮಣಿಯೇ ಆಗಿದ್ದನು. ಇತರ ಕವಿಗಳೆಲ್ಲ ಮಾನವಿದ್ದಿಲ್ಲೆಂತಲ್ಲ; ಆದರೆ ದೇಶಪ್ರೀತಿಯ ಮಾನದಿಂದ ನೋಡಿದರೆ, ಹೋಮರ, ಶೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ ಮುಂತಾದ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಕವಿಗಳ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎಣಿಸಬೇಕಾದರೆ, ಕಾಲಿದಾಸನೊಬ್ಬನೇ ಅಂಥ ಮಾನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕವನೆಂದು ಯುರೋಪೀಯ ವಿಧ್ವಾಂಸರಾದರೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಕವಿಗಳೆಂದರೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಿತಿಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಂತಿರುವರು. ಅಂದರೆ ಆಯಾಯ ದೇಶದ ಸ್ಥಿತಿ, ನಡತೆ, ನಡಾವಳಿ ಮುಂತಾದವುಗಳೆಲ್ಲ ಈ ದೇಶದ ಕವಿಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೇಲಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ದೇಶಕಾಲಸ್ಥಿತಿಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯ ಕವಿಗಳು ಲೋಕಪ್ರಿಯ ರಾಗುವರೆಂಬ ನಿಯಮವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುವದು. ಆದರೆ ಕೇವಲ ಒಂಪೇ ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನಲ್ಲದೆ, ಸಕಲ ಮಾನವ ಜಾತಿಸ್ವಭಾವವನ್ನಾದರೂ ವಿಶಾಲಬುದ್ಧಿಯವರಾದ ಮಹಾಕವಿಗಳು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ, ಅವರ ಕಾವ್ಯಗಳು ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯ ಜನರ ಹೃದಯವನ್ನು ದ್ರವಿಸಿ, ತಲ್ಲಿನವಾದದ್ದನ್ನೇ ಮಾಡಿಬಿಡುವವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂಥ ಕವಿಗಳ ಕೀರ್ತಿಯು ದೇಶಕಾಲ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮೀರಿ, ಸೂರ್ಯತೇಜದಂತೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂಜಗದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲಿದಾಸನೆಂಬ ಮಹಾಕವಿಯು ಎಲ್ಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲ ವಯಸ್ಸಿನ ಹಾಗೂ ಅವಸ್ಥೆಯ ಜನರಲ್ಲಿಯೂ, ಇಷ್ಟು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂಬುದೇನು ಅಶ್ಚರ್ಯದ ಸಂಗತಿಯು?

ಇನ್ನು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಿಷಯಗಳ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳಿ, ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಲವೇಕ್ಷಿಸುವೆನು.

೫. ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಿಷಯಗಳು

೧. ಕಾಲಿದಾಸನಲ್ಲಿಯ ಉತ್ತಮ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದೆಂದರೆ —
ಉಪಮಾಚಾರ್ತುರ್ಯವೆಂದು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ;

ಉಪಮಾಕಾಲಿದಾಸಸ್ಯ ಭಾರವೇರರ್ಥಗೌರವಮ್ |

ದಣ್ಡಿನಃ ಪದಲಾಲಿತ್ಯಂ ಮಾಘೇ ಸಂತಿ ತ್ರಯೋಗುಣಾಃ || ೧ ||

ಉಪಮಾನೋಪಮೆಯಗಳಲ್ಲಿಯ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಚಾರ್ತುರ್ಯವು
ಕಾಲಿದಾಸನಿಗೆ ಸಾಧಿಸಿದಂತೆ ಅನ್ಯರಿಗಾರಿಗೂ ಸಂಭವಿಸಿಲ್ಲ. ಅಂಥ ಶ್ಲೋಕಗಳೆಂದರೆ—

ಸ್ಮೃತಿಭಿನ್ನಮೋಹ ತನುಸೋ ದಿಷ್ಟಾಪ್ಯ ಪ್ರಮುಖೌ ಸ್ಥಿತಾಸಿ ಮೇ ಸುಮುಖಿ
ಉಪರಾಗಾನ್ತೇ ಶಶಿನಃ ಸಮುಸಗತಾ ರೋಹಿಣೀ ಯೋಗಮ್ || ಶಂ. ೭/೩೩

ಕಾನುದಾವೃತ್ತ

ಅಂದು ಮೋಹವೆಂಬುವ ತನುಸ್ಸಿನೋಳ್ |

ಸುಂದರಾಂಗಿ ವಿಸ್ಮೃತಿಗೊಂಡೆ ಕೇಳ್ ||

ಇಂದು ನಿನ್ನ ಕಾಂಚಿನು ಪರಾಗದಿಂ |

ದಿಂದು ಬಂದು ರೋಹಿಣಿಯ ಕಾಂಬಹಿಲ್ || ೧ ||

ಕಿಮಿತ್ಯಪಾಸ್ಯಾಭರಣಾನಿ ಯೌವನೇ ಧೃತಂ ತ್ವಯಾ ವಾರ್ಧಕಶೋಭಿವಲ್ಕಲಮ್ |
ವದ ಪ್ರದೋಷೇ ಸ್ಫುಟಚಂದ್ರತಾರಕಾ ವಿಭಾವರೀ ಯದ್ಯರುಣಾಯ ಕಲ್ಪತೇ||ಕು.೫/೪೪

ಇಂಥ ಯೌವನದಶೆಯಲ್ಲಿ ಅಭರಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತೊರೆದು ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುವ
ನಾರುಬಟ್ಟಿಯನ್ನು ಯಾಕೆ ಧರಿಸಿರುವಿ? ಚಂದ್ರನೂ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ
ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೋಷಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಾತ್ರಿಯು ಬೆಳಗಾಗಬಲ್ಲದೇ?

ವಾಗರ್ಥವಿವಸಂಪೃಕ್ತೌ ವಾಗರ್ಥಪ್ರತಿಪತ್ತಯೇ |

ಜಗತಃ ಪಿತರೌ ವಂದೇ ಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರೌ ||

ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತಾಯಿ ತಂದೆಗಳಾದ,
ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರರಿಗೆ X ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ—ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಮಿಸುವೆನು.

ಇದರಲ್ಲಿ “ಶಬ್ದವೂ ಅರ್ಥವೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವವೆ” ಎಂಬ ಉಪಮೆಯು ಎಂಥ
ಮನೋಹರವಾದದ್ದಿರುವುದು? ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಬಿಡದಲೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊಂದಿ
ಕೊಂಡಿರುವನೆಂಬಂತೆ ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರರ ಸಂಬಂಧವನ್ನಾದರೂ ಈ ಉಪಮೆಯು
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಚಾರಿಣೀ ದೀಪತಿಖೇವ ರಾತ್ರೌ ಯಂ ಯಂ ವ್ಯತೀಯಾಯು
 ಪತಿಂ ವರಾ ಸಾ |
 ನರೇಂದ್ರನಾಗಾರ್ಗಾಟ್ಟು ಇವ ಪ್ರವೇದೀ ವಿವರ್ಣಭಾವಂ
 ಸ ಸ ಭೂಮಿಪಾಲಃ || ರ. ೬/೨೭

“ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವ ದೀಪದ ಕುಡಿಯಂತೆ ಇರುವಂಥ ಹಾಗೂ ಪತಿಯನ್ನು ಅರಿಸುವಂಥ ಇಂದುಮತಿಯು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ರಾಜನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮುಂದೆ ಹೋದ ಹಾಗೆ, ಅವನ ಮುಖವು ರಾಜಬೀದಿಯಲ್ಲಿಯ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯಂತೆ ಕಪ್ಪಿಟ್ಟಿತು.” ಈ ಶ್ಲೋಕ ಸನ್ನೋದಿದ ಕೂಡಲೆ ತಮ್ಮ ಮುಂದೆ ದೀಪದ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಕಾಣುವ ಉಪ್ಪರಿಗೆಗಳೂ, ಮುಂದೆ ಹೋದ ಹೋದ ಹಾಗೆ ಹಿಂದೆ ಕತ್ತಲೆಗವಿದ ಮೇಲುಪ್ಪರಿಗೆಗಳೂ, ಇವುಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯು ಯಾರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರಲಾರದು ?

ಆಭರಣಸ್ಯಾಭರಣಂ ಪ್ರಸಾಧನವಿಧೇಃ ಪ್ರಸಾಧನವಿಶೇಷಃ |
 ಉಪಮಾನಸ್ಯಾಪಿ ಸಖೇ ಪ್ರತ್ಯುಪಮಾನಂ ವಪುಸ್ತಸ್ಯಾಃ || ವಿ. ೨/೩

ರಾಜ — “ಗೆಳೆಯನೇ, ಅವಳ ಶರೀರವು ಆಭರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿ ಆಭರಣವೂ, ಅಲಂಕಾರವಿಧಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಲಂಕಾರವೂ, ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುಪಮಾನವೂ ಆಗಿರುವದು.” ಈ ಶ್ಲೋಕವಂತೂ ನಿರುಪಮವೇ ಸರಿ! ಅಂದರೆ, ನೋಡಿದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಉಪಮೆಯೂ ಇಲ್ಲ; ಇದರಂಥ ಶ್ಲೋಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡೂ ಅರ್ಥಗಳಿಂದಾದರೂ ಈ ಶ್ಲೋಕವು ನಿರುಪಮವೇ ಸರಿ.

ಕಾಲಿದಾಸನ ಮನಸ್ಸು ಸೃಷ್ಟಿಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾರ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವದರಲ್ಲಿ ಪರಮಾಸಕ್ತವಾಗಿತ್ತೆಂಬಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಬಣ್ಣ ಕೊಟ್ಟ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನಾದರೂ ಕವಿಗಳ ಶಬ್ದಗಳು ಮೀರಿರುವವೆಂಬದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪವಾಗಿರುವವು.

ಗ್ರೀವಾಭಂಗಾಭಿರಾಮಂ ಮುಹುರನುಪತತಿ ಸ್ಯಂದನೇ ದತ್ತದೃಷ್ಟಿಃ |
 ಪಶ್ಚಾರ್ಧೇನ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಶರಪತನಭಯಾದ್ಭೂಯಸಾ ಪೂರ್ವಕಾಯವತ್ ||
 ದಭ್ಯೆರಧಾರ್ವನಲೀಡ್ಯಃ ಶ್ರಮವಿನ್ಯತಮುಖಭ್ರಂಶಭಿಃ ಕೀರ್ಣವತ್ಕಾರ್ |
 ಪಶ್ಯೋದಗ್ರಪ್ಲುತತ್ವಾದ್ವಿಯತಿಬಹುತರಂ ಸ್ತೋಕಮುರ್ವಾಃ
 ಪ್ರಯಾತಿ || ಶಾ.೧/೭

ಹರಿಣೀವೃತ್ತ

ತಿರುತಿರುಗಿ ಹಿಂನೋಡುತ್ತೋಡುತ್ತಲೆಂ ಮಯತೇರನಂ |
 ತುರುಕುತಿಹದೈ ಪಶ್ಚಾರ್ಧಂ ಪೂರ್ವಕಾಯದೊಳೈತಾಂ ||
 ಶರಪತನ ಕಂಜುತ್ತಂಜಲ್ದರ್ಭ ಮರ್ಧರೆ ಕಚ್ಚಿ ಬಿ |
 ಟ್ಟಿರದೆ ನೆಳದೊಳ್ಳಾರುತ್ತಾರುತ್ತಿ ಬಾನಿನೊಳಿರ್ಪುದೈ || ೧ ||

ಯದಾಲೋಕೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ವ್ರಜತಿಸಹಸಾ ತದ್ವಿಪುಲತಾಮ್ |
 ಯದರ್ಥೇ ವಿಚ್ಛಿನ್ನಂ ಭವತಿ ಕೃತಸಂಧಾನಮಿವ ತತ್ ||
 ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಯದ್ವಕ್ರಂ ತದಸಿ ಸಮರೇಖಂ ನಯನಯೇ |
 ನ್ನಮೇದೂರೇ ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ನುಣಮಪಿ ನ ಪಾರ್ಶ್ವೇರಥಜವಾತ್ || ಶಾ. ೧/೯

ಮದಿರಾವೃತ್ತ

ಚಕ್ಷುಗಳೇಕ್ಷಿಸದಿರ್ಪತಿಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಬಿಟ್ಟು ತೊಟ್ಟುರೆವಿಶಾಲತೆಯನೋಂ |
 ದೇಕ್ಷಣದೊಳ್ ತ್ವರದಿಂಭರದಿಂದೆದಿರ್ಪ ಪೂರ್ತರ್ಪಗಿಡಗಂಟಿಯನೋಡೆ ||
 ಲ್ಲಾಂಕ್ಷೆತಿಯುಂಪರಿಯಲ್ಮೆಲದೋಳಹವಕ್ರಚಕ್ರಗತಿಯಿಂಸರಳಾಗಲ್ |
 ಪಕ್ಷಿಗೆಸಾಕ್ಷಿಯತೇರಿಗೆದೂರವದೇನುಕಾಣಿಸದುಸಾರಧಿಯೆಂಕೆಳ್ || ೯ ||

ಈ ಎರಡನೇ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೋದಿದ ಕೂಡಲೆ, ಯಾರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗೆಬಂಡಿ
 ಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮುಂದೆ ಓಡಿ ಓಡಿ ಬರುತ್ತ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಹಿಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ವೃಕ್ಷಾದಿ
 ಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯು ಬರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ?

ಜಾನೇ ತಪಸೋವೀರ್ಯಂ ಸಾ ಬಾಲಾ ಪರವತೀತಿ ಮೇ ವಿದಿತಮ್ |

ನ ಚ ನಿವ್ನಾದಿವ ಸಲಿಲಂ ನಿವರ್ತತೇ ಮೇ ತತೋ

ಹೃದಯಮ್ || ಶಾ. ೨/೨

ಧಾಟಿ : ತಿರುಗಲಿಲ್ಲೆನ್ನಾ ಮನಾ |

ಇದರಂತೆ—

ಬಯಲು ಬಯಕೆಯೊಳು ಬಳಲುವೆ ಬಹಳು |

ಬಾಲೆಯಸಾಧ್ಯವು ಬಲು ಕಠಿಣವಿರಲು || ಪಲ್ಲ ||

ಕಳುವಿಲಿಂದಾಶ್ರಮದೊಳು ವೋಗಲವಳು |

ತಿಳದಾಳೋ ತಿಳಿಯಾಳೋ ಕಾಣಳೋಕಾಣಲು |

ಅಲುಕಿ ತಾ ಬಾರಳೋ ಬಲುಪರಾಧೀನಳು || ೧ ||

ತೆಗ್ಗಿನೊಳ್ಬಿದ್ದಾ ನೀರುತಿರುಗದೆಂತೆನ್ನಾಮನಾ |

ಕುಗ್ಗಿದೆ ಪಸುಳೆಯೋಳ್ ಋಷಿಗಳ ರೋಷನಾ |

ವೆಗ್ಗಳ ಬಲ್ಲವನಿರೆ ಬಿಡೆ ಕಾಮನಾ || ೨ ||

ಇದರಲ್ಲಿ ತೆಗ್ಗಿನಲ್ಲಿಯ ನೀರು ಹೊರಗೆ ಬರದೆಂಬುವ ಉಪಮೆಯು ಬಹು ಸ್ವಾಭಾ
 ವಿಕವಾದದ್ದೂ, ಅತಿ ರಮಣೀಯವಾದದ್ದೂ ಇರುವದು.

೨. ಲೌಕಿಕಪ್ರಸಂಗ ವರ್ಣನವಾದರೂ ಕೆಲಕೆಲವು ಕಡೆ ಬಹು ಸೋಜಿಗ
 ವಾದದ್ದಿರುವದು:

ಇಂದ್ರೀವರಶ್ಯಾಮ ತನುರ್ನೃಪೋಽಸೌ ತ್ವಂ ರೋಚನಾಗೌರಶರೀರಯಷ್ಟಿಃ |

ಅನ್ಯೋನ್ಯತೋಭಾಪರವೃದ್ಧಯೇ ವಾಂ ಯೋಗಸ್ತಡಿತೋಯದಯೇರಿವಾಸ್ತು ||

ರ. ೬/೬೫

“ನೀಲಕಮಲದಂತೆ ಕಪ್ಪು ಶರೀರವುಳ್ಳವನಿವನರಸನು. ಗೋರೋಚನದಂತೆ ಹಳದಿ ವರ್ಣವಳವಳು. ಪರಸ್ಪರ ಶೋಭೆಯು ಹೆಚ್ಚುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಘವಿದ್ಯುದ್ಗ-ಳೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಾಗಲಿ.”

ತ್ವಮರ್ಹತಾಂ ಪ್ರಾಗ್ರಸರಃ ಸ್ಮೃತೋಽಸಿ ನಃ ಶಕುಂತಲಾ ಮೂರ್ತಿನುತೀ ಚ
ಸಕ್ತಿಯಾ |

ಸಮಾನಯಂಸ್ತುಲ್ಯಗುಣಂ ವಧೂವರಂ ಚಿರಸ್ಯವಾಚ್ಯಂ ನ ಗತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||
ಶಾ. ೫/೧೫

ಧಾಟಿ : ರಾಮಚಂದ್ರನಾಂಹಿಘೋಕಾಯಮೀಕರೂ | ಇದರಂತೆ:

ದೇವ ನಿನಗೆ ದೊರೆತಳಯ್ಯ ದಿವ್ಯವೃದ್ಧತನೂ ||
ದಾವನಜಗೆ ದೋಷಿಸುವನು ನ್ಯಾಯವಂತನು || ಪಲ್ಲ ||

ಕುವಲಯನಾಲಾದಿಸುವದು ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯು |
ಕುವಲಯಾಷ್ಟಿಸಿನ್ನೊಳು ಕೇಳ್ ಪ್ರೀತಿಪೂರ್ತಿಯು |
ಕುವಲಿ ಎನ್ನ ಕರಳೈಸಲ್ ಕ್ರಿಯದ ಮೂರ್ತಿಯೂ || ೧ ||

೩. ಮೂರನೇದಂದರೆ, ಶೃಂಗಾರ ವಿಷಯವು. ಈ ರಸದಲ್ಲಂತು ಕಾಲಿದಾಸನ ಸಮ ಅನ್ಯ ಕವಿಗಳೇ ಇಲ್ಲ. ಕಾಮಿಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಗೂಢನಾದ ಇಂಗಿತಗಳನ್ನಾದರೂ ಕಾಮದೇವನು ಸ್ವತಃ ಇವನಿಗೆಲ್ಲ ತೋರಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತಾನೇ ಇವನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ತೋರುವದು. ಅಂಥ ಶ್ಲೋಕಗಳು —

ಅಪರಿಕ್ಷತಕೋಮಲಸ್ಯ ತಾವತ್ಯುಸುಮಸ್ಯೇವನವಸ್ಯ ಷಟ್ಪದೇನ |
ಅಧರಸ್ಯ ಪಿಪಾಸತಾ ಮಯಾ ತೇ ಸದಯಂ ಸುಂದರಿ ಗೃಹ್ಯತೇ ರಸೋಽಸ್ಯ ||
ಶಾ. ೩/೧೨

ರಾಜಕುಲ ತಾರಾಶಶಾಂಕರು ಇದರಂತೆ:

ಅಮ್ಯಾಲಿಬಿಡುವೆ | ಮನೋಹರ | ಕೋಮಲತರತನುವೆ ||
ಕಾಮಿನಿಕಡುವಳಿ | ರೋಮಗಳಹಮ್ಮದು | ಹೇಮಲತಿಗೆಚಿಗು ||
ರೀಮಿಸಲುದುಟೆ | ಕಾಮಬಾಧೆಗತಿ | ಶಾಮಕೆಂದುಸಂಪ್ರೇಮದಿ
ಸವಿಯಲು ನಾಮನದಣೆದು ||

ಮುಹುರಂಗುಲಿ ಸಂವೃತಾಧರೋಷ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಾಕ್ಷರವಿಕ್ಲವಾಭಿರಾಮಮ್ |
ಮುಖಮಂಶುವಿನರ್ತಿಪಕ್ಷ್ಮಲಾಕ್ಷ್ಯಾಃ ಕಥಮಪ್ಯುನ್ನಮಿತಂ ನ ಚುಂಬಿತಂ ತು ||

ಶಾ. ೩/೨೪

ಧಾಟಿ : ಒಲ್ಲಾದಿರುವಬಗಿ ಎನಮ್ಮಾ

ಇದರಂತೆ :

ಚುಂಬಿಸಲಿಲ್ಲಾ ಇಂಥಾ ವ್ಯಾಳ್ಯದೊಳು || ನಾ ||
 ಬಿಂಬಾಧರೆಯು ಪೋಗಾಕೆಂಬೋ ನಂಬಿಕೆಯೊಳು || ಪಲ್ಲ ||
 ಮೆಲ್ಲಾನೆ ನೀತೇನುಡಿಯಾಡುತ್ತಲಿ | ಮೃದುಬಳ್ಳುಗಳಿಂದಧರಮುಚ್ಚುತ್ತಲಿ |
 ರೀತೆ | ಯಲ್ಲಾ ವೆಂಬುತಾ | ನನದಿ ರವತ್ತಲಿ |
 ನಲ್ಲೇಕಟಾಕ್ಷದಿ ನೋಡಿದ ಸಮಯದೋಳ್ || ೧ ||
 ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಹೊಂದಿಕುಳ್ಳಿರಲು | ಕೈಯೊಳು ನಾ ಚಲುವಮುಖ
 ಪಿಡಿರರಲು | ಅರ | ಗೆಲಸಾ ಮಾಡಿದ ಪೂರಾ ನಾ ಮರಳು |
 ತಿಳಿಯೇನೀ ವ್ಯಾಳ್ಯದೊಳೆಲ್ಲೆ ಪೋದೀತೋ ಮತಿ || ೨ ||

ಹಸ್ತಂ ಕಮ್ಮವತೀ ರುಣದ್ಧಿ ರಜನಾವ್ಯಾಪಾರಲೋಲಾಂಗುಲಿಂ
 ಹಸ್ತೌ ಸೌ ನಯತಿ ಸ್ತನಾವರಣತಾಮಾಲಿಂಗ್ಯಮಾನಾ ಒಲಾತ್ |
 ಪಾತುಂ ಪಕ್ಷ್ಮಲಚಕ್ಷುರುನ್ನಮಯತಃ ಸಾಚೇಕರೋತ್ಯಾನಸಂ
 ವ್ಯಾಜೇನಾಪ್ಯಭಿಲಾಷಪೂರಣಸುಖಂ ನಿರ್ವರ್ತಯತ್ಯೇವ ಮೇ ||

ಮಾ. ಅಂ. ೪/೧೪

“ ನಡುವಿನ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಉಚ್ಚುವದರಲ್ಲಿ ಬೆರಳುಗಳು ಉದ್ಯುಕ್ತವಾಗಲು, ಕೈ ನಡುಗಿಸುತ್ತ ಅಡ್ಡಿನಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಬಲಾತ್ಪಾರದಿಂದಾಲಿಂಗಿಸಲು ತನ್ನ ಕೈಗಳಿಂದ ಸ್ತನಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವಳು. ಚುಂಬಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಅಧರಪಾನ ಮಾಡುವ ದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಮುಖವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಲು, ಅದನ್ನು ತಿರುವುವಳು. ಹೀಗೆ ಬಗೆ ಬಗೆಯ ನೆವದಿಂದಲಾದರೂ ನನ್ನ ಅಭಿಲಾಷವನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಸುಖ ಕೊಡುತ್ತಿರುವಳು.”

(ಅ) ಕಾಮಿಜನರ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರವನ್ನಾದರೂ ಒಹು ರಮಣೀಯವಾಗಿ ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ:

ಅನುಯಾಸ್ಯನ್ಮುನಿತನಯಾಂ ಸಹಸಾ ವಿನಯೇನವಾರಿತ್ಪ್ರಸರಃ |
 ಸ್ಥಾನಾದನುಚ್ಚಲನ್ನಪಿ ಗತ್ವೇವ ಪುನಃ ಪ್ರತಿನಿವೃತ್ತಃ || ಶಾ. ೧/೨೭

ಪ್ರಹರಣಕಲಿಕಾ

ತನುವಿಯ ಪಿಡಿಯಲ್ಪಿದೆ ಹವಣಿಸಿ ಮೇ |
 ಣ್ವಿನಯದ ಭಯದಿಂ ಸ್ಥಿರತೆಯ ತಳಿಯ |
 ಲ್ಪಿನಿತರೊಳಗೆ ಪೋಗಿ ತಿರುಗಿ ಬರವೋಲ್ |
 ಮನದೊಳು ತಿಳನಾಯ್ತಿದರಿದರಿದು ಒಲ್ || ೨೭ ||

ಯದಯಂ ರಥಸಂಕ್ಷೋಭಾದಂಸೇನಾಂಸೋ ರಥೋಪಮಂಶ್ಲೋಣ್ಯಾಃ |
 ಸ್ಪೃಷ್ಟಃ ಸರೋಮುನಿಕ್ರಿಯಮಂಕುರಿತಂ ಮನಸಿಜೇನೇವ || ೧ || ವಿ. ೧/೧೨

ರಥದ ಅಲ್ಲಾಡುವಿಕೆಯಿಂದ ಈ ರಥದೋಲ್ ಜಘನನ ಬಾಲೆಯ ಭುಜವು ನನ್ನ ಭುಜಕ್ಕೆ ತಾಕಲಾಡಿ, ಮೈಮೇಲಿದ್ದ ರೋಮಾಂಚಗಳು ಕಾಮನ ಅಂಕುರಗಳೇ ಎಂಬುವಂತೆ ಕಾಣುವವು.

ಅಯಂತಸ್ಯಾ ರಥಕ್ಷೋಭಾದಂಸೇನಾಂಸೋನಿಪೀಡಿತಃ |

ಏಕಃ ಕೃತಿ ಶರೀರೇಸ್ಮಿನ್ಯೇಷಮಂಗಂ ಭುವೋಭವಃ || ವಿ. ೩/೧೧

ಈ ಬಾಲೆಯ ಭುಜಕ್ಕೆನ್ನ ಭುಜವು ರಥದ ಸ್ಪೋಭದಿಂದ ತಾಕಿದ್ದರಿಂದ, ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿದೊಂದೇ ಮಾತ್ರ ಧನ್ಯವಾಯಿತು. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಶರೀರವು ಭೂಮಿಗೆ ಭಾರವೇ ಸರಿ.

ದುರ್ವಾಸನ ಶಾಪದಿಂದ ಶಕುಂತಲೆಯ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೆಲ್ಲ ಮರೆತು ಬಿಟ್ಟ ದುಷ್ಯಂತನು ಉಂಗುರವನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೆ ಆಕೆಯ ಸಂಗತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಸ್ಮರಿಸಿ, ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಶಕುಂತಲೆಯ ದರ್ಶನವು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ತನಗೆ ಹ್ಯಾಗಾದಿತೆಂದು ದುಃಖಾಕುಲನಾಗಿ ಅನ್ನುವದೇನಂದರೆ—

ಸ್ವಪ್ನೋನುಮಾಯಾನುಮತಿಭ್ರಮೋನು ಕ್ಷಿಪ್ಯಂತುತಾವತ್ಪಲಮೇವ ಪುಣ್ಯಮ್ |
ಅಸಂನಿವೃತ್ಯೈ ತದತೀತಮೇತೇ ಮನೋರಥಾ ನಾಮ ತಟಪ್ರಯಾತಾಃ|| ಶಾ. ೬/೧೦

ಧಾಟಿ : ನಲ್ಲಾ ನಿನ್ನವಳೋ | ನಿನಗತಿ ಪ್ರಿಯಳೋ || ಇದರಂತೆ :

ಪ್ರಿಯಳೆಲ್ಲಹಳೋ | ಮರಳಿ ತಾ ಬಾರಳೋ || ಪಲ್ಲ ||

ಮನಸಿನೋಳ್ಕಲ್ಪಿಸಿದಾ | ಮೋಹಿನಿರೂಪೆಯನ್ನಾ | ಕನಸಿನೊಳಗೆ ಬಂದಾಳೋ ||೧||
ಇಂದ್ರಜಾಲಾದಿಂದೆನ್ನಾ | ಇಂದಿರಾರೂಪೆಯನು | ನೇಂದ್ರಿಯಕೆ ಭಾಸಾದಳೋ ||೨||
ಇಲ್ಲದೆ ಮನಸಿನ | ಹೊಳ್ಳುಭ್ರಾಂತಿಯೊಳು ತಾ | ಸುಳ್ಳು ಕ್ಷಣ್ಣಾಗಿ ತೋರ್ದಳೋ||೩||
ಅರಿಯೆನಿ ಮಾಯಾಬಲು | ಅರಿದು ಎನ್ನೊಳು ಪುಣ್ಯಾ | ವಿರುವತನಕಕಂಡಳೋ||೪||
ಕಾಣವಿನ್ನಾಶೆಗಳು | ತಟದಿಂದುರಳದವು | ಕುಟಿಲಕುಂತಳೆ ವೋದಳೋ ||೫||

ಇದರಂತೆಯೇ ಆಜರಾಜನು ಮಾಡಿದ ಶೋಕವಿರುವದು—

ಧೃತಿರಸ್ತಮಿತಾ ರತಿಶ್ಚ್ಯುತಾ ವಿರತಂ ಗೇಯಮೃತುರ್ನಿರುತ್ಸವಃ |
ಗತಮಾಭರಣಪ್ರಯೋಜನಂ ಪರಿಶೂನ್ಯಂ ಶಯನೀಯಮದ್ಯ ಮಿ ||೧|| ರ.ಸ.೮/೬೬

ಧೈರ್ಯವು ನಾಶಹೊಂದಿತು, ಕ್ರೀಡೆಯು ಕಡಿಯಿತು, ಗಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು, ಋತುಕಾಲವು ಉತ್ಸವ ರಹಿತವಾಯಿತು, ಒಡನೆಗಳ ಕೆಲಸವೇ ತೀರಿಹೋಯಿತು. ಈ ಹೊತ್ತು ನಿನ್ನ ಹಾಸಿಗೆಯು ಬಯರಿದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

೪. ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ೪ನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನು ಬರೆದ ಕನ್ಯಾವಿರಹ ದುಃಖದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನೊದಿದರೆ, ಎಲ್ಲರೂ ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುವರೆಂದ ಬಳಕೆ ಮಾಡಿದ

ಲನೇ ಸಾರಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕನ್ನಿಕೆಯರನ್ನು ಪತಿಗೃಹಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ ತಂದೆತಾಯಿ ಗಳದಂತೂ ಏನು ಅವಸ್ಥೆಯಾಗುವದು?

“ಯಾಸ್ಯತ್ಯದ್ಯ” ಎಂಬುವ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಓದಿದ ಕೂಡಲೆ, ಜನರು ವಿನಶರೂ, ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುವವರೂ, ಬಾಷ್ಪದಿಂದ ಬಿಗಿದುಬಿದ್ದ ಗಂಟಲುಳ್ಳವರೂ ಆಗುವರು. ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕವೆಲ್ಲ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕರುಣಾರಸದಿಂದ ತುಂಬಿಹೋಗಿದೆ. ಇಂಥ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೂ, ಮನೋಹರವೂ, ಆದ ವರ್ಣನೆಯು ಎರಡನೇ ಯಾವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಾದರೂ ಇರಿಸಲ್ಪಡೆಂದು ಸರ್ವದೇಶದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವರು.

ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ “ಯಾಸ್ಯತ್ಯದ್ಯ” “ಶುಷ್ಕೂಷ್ಣ” “ಅಭಿಜನವತೋ” “ಭೂತ್ವಾಚಿರಾಯ” ಎಂಬುವ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮವಾದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ “ಪಾತುಂ ನ ಪ್ರಥಮಂ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವು ಒಂದಾಗಿರುವದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಂಟು. ಹಾಗೂ,

ಇತೇ ಪ್ರತ್ಯಾದೇಶಾತ್ಸವಜನಮನುಗನ್ತುಂ ವ್ಯವಸಿತಾ

ಮುಹುಸ್ತಿಷ್ಠೇತ್ಸುಚ್ಚೈರ್ವದತಿಗುರುಶಿಷ್ಯೇ ಗುರುಸಮೇ |

ಪುನರ್ವೃಷ್ಟಿಂ ಬಾಷ್ಪಪ್ರಸರಕಲುಷಾಮರ್ಪಿತವತಿ

ಮಯಿ ಕ್ರೂರೇ ಯತ್ರಶ್ಲವಿಷಮಿವಶಲ್ಯಂ ದಹತಿ ಮಾಮ್ || ಶಾ. ೬/೬

ಇತ್ತ ಕಡೆಯಿಂದ ನಾನು ನಿಮ್ಮ ರನಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಟ್ಟೆ ಬಳಿಕ, ತಮ್ಮ ಜನರನ್ನು ಆಕೆಯು ಹಿಂಬಾಲಿಸಲು, ತಂದೆಯ ಸರಿಯಾದ ಕಣ್ವಿನ ಶಿಷ್ಯನು ರೋಷದಿಂದ “ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಿರುಗು” ಎಂದು ಆಕೆಯನ್ನು ಬೆದರಿಸಲು, ಧರಧರ ನಡುಗುತ್ತ, ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುತ್ತ, ಎನ್ನ ಕಡೆ ಚೆಲ್ಲಿದ ಆಕೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯು ಇನ್ನೂ ಕ್ರೂರನಾದ ನನ್ನನ್ನು ವಿಷತೊಡೆದ ಬಾಣದಂತೆ ಸುಡುತ್ತಲಿದೆ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯ “ತಿಷ್ಠ” “ನಿಲ್ಲು” ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ನೋಡಿದ ಹಾಗೂ ಕೇಳಿದ ಕ್ಷಣವೇ ಶಾರ್ಙ್ಗರವನೆಂಬ ಕಣ್ವಿನ ಶಿಷ್ಯನ ಸರೋಷ ಮುಖವು ಯಾವೆದುರಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೂ, ನಿಲ್ಲಲಾರದು? “ಮಯಿಕ್ರೂರೇ” ಕ್ರೂರ ಹೃದಯನಾದ ಎನ್ನಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ರಾಜನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅತ್ಯಂತ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದು.

ಅದರಂತೆಯೇ ಕುಮಾರಸಂಭವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮದನ ದಹನ ಕಾಲಕ್ಕೆ—

ಕ್ರೋಧಂ ಪ್ರಭೋ ಸಂಹರ ಸಂಹರೇತಿ ಯಾವದ್ಗಿರಃ ಖೇ ಮರುತಾಂ ಚರಂತಿ |

ತಾವತ್ಸ ವಹ್ನಿ ಭವನೇತ್ರಜನ್ಮಾ ಭಸ್ಮಾವಶೇಷಂ ಮದನಂ ಚಕಾರ || ಕು. ೨/೨೨

“ಪ್ರಭೋ ಸಿಟ್ಟುಬಿಡು, ಸಿಟ್ಟುಬಿಡೆ”ಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ತಿರುಗಾಡುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಹರನ ನೇತ್ರದಿಂದ ಹೊರಟ ಕ್ರೋಧಾಗ್ನಿಯು ಕಾಮನನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿತು.

ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೋದಿದ ಕೂಡಲೇ “ಪ್ರಭೋ! ಕೋಪವನ್ನು ತೊರೆ ತೊರೆಯಿಂದು ಬಗೆಬಗೆಯಿಂದ ಕೈಮುಗಿದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವೂ, ಹಾಗೆಯೇ “ಭಸ್ಮಾವಶೇಷಂ” “ಬೂದಿಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟಿತೆ”ಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೂದರೂ, ನೋಡಿ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಬೂದಿಯ ರಾಶಿಯಾದರೂ ಯಾರ ಕಣ್ಣುಗಳ ಮುಂದೆ ಕಟ್ಟಿದುವಾವು?

೫. ವೀರರಸವನ್ನಾದರೂ ಕವಿಯು ಬಹು ರಮಣೀಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ರಾಜಪುತ್ರ ರಘುವು ಇಂದ್ರನಿಗನ್ನುವದೇನೆಂದರೆ —

ತತಃ ಪ್ರಹಸ್ಯಾಸಭಯಃ ಪುರಂದರಂ ಪುನರ್ವಭಾಷೇ ತುರಗಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ |
ಗೃಹಾಣ ಶಸ್ತ್ರಂ ಯದಿ ಸರ್ಗ ಏಷತೇ ನ ಖಲ್ವನಿರ್ಜಿತ್ಯ

ರಘುಂ ಕೃತೀ ಭವಾನ್ || ರ. ೩/೫೧

ನಂತರ ಆ ಕುದುರಿಯ ಕಾವಲುಗಾರನು ಅಂಜಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮರಳಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂದ ದ್ದೇನೆಂದರೆ—“ಇದೇ ನಿನ್ನ ನಿಶ್ಚಯವಿದ್ದರೆ, ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸು. ಈ ರಘುಕುಮಾರನನ್ನು ಜಯಿಸಿದ ಹೊರ್ತು ನಿನ್ನ ಕೆಲಸವು ಕೈಗೂಡದು.”

ವೀರಾಗ್ರಣಿಯಾದ ರಘುರಾಜನು ಕೊಟ್ಟ ಈ ಉತ್ತರವು ಅತನ ಉಚ್ಚಕುಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೇ ಇರುವದು.

೬. ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಜ್ಞಾನದ ವರ್ಣನದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆವು:

ದುಕೂಲನಾಸಾಃ ಸವಧೂಸಮೀಪಂ ನಿನ್ಯೇವಿನೀತ್ಯೈರವರೋಧರಕ್ಷೈಃ |

ವೇಲಾಸಕಾಶಂ ಸ್ಫುಟಿಘ್ನೇನರಾಜರ್ನವೈರುದನ್ವಾನಿವಚನ್ದ್ರಪಾಡೈಃ || ರ. ೨/೧೯

“ಸ್ವಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುವ ಬುರುಗಿನ ಸಮೂಹವುಳ್ಳ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಚಂದ್ರನ ಹೊಸ ಕಿರಣಗಳು ದಂಡೆಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವಂತೆ, ವಿನೀತರಾದ ಅಂತಃಪುರದ ರಕ್ಷಕರು ಆ ಬಿಳಿ ಧಡಿಯ ರೇಶಿಮೆಯ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ರಾಜಪುತ್ರನನ್ನು ವಧುವಿನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದರು.”

ವಿನಾಹಾಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುವ ವಧೂವರರ ವರ್ಣನೆಯು—

ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಪ್ರಕ್ರಮಣಾತ್ಯಶಾನೋರುದರ್ಬಿಷಷಸ್ತನ್ಮಿಥುನಂ ಚಕಾಸೇ |

ಮೇರೋರುಪಾನ್ತೇಷ್ಟಿವ ವರ್ತಮಾನಮನ್ಯೋನ್ಯಸಂಸಕ್ತಮಹಸ್ತ್ರಿಯಾಮಮಾ ||

ರ. ೨/೨೪

“ಮೇರುಪರ್ವತದ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಕೂಡಿ ತಿರುಗುವ ದಿನ ರಾತ್ರಿಗಳಂತೆ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕುವ (ಗಂಟುಹಾಕಿದ ಪದರು ಗಳುಳ್ಳ) ಆ ವಧೂವರರು ಒಪ್ಪಿದರು.” ಇದಿಂಥ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಲ್ಪನೆಯು? ಮೇರು ಪರ್ವತದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲು ನಿತ್ಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ದಿವಸರಾತ್ರಿಗಳು ತಿರುಗುತ್ತಿರುವವೆಂಬ ಕಲ್ಪನೆಯು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕವಿಜನರಿಗೆ ಹೊಳೆಯುವಂಥದಲ್ಲ.

ಸಪ್ತರ್ಷಿಹಸ್ತಾವಚಿತಾವಶೇಷಾಪ್ಯಥೋವಿವಸ್ವಾನ್ಪರಿವರ್ತಮಾನಃ |

ಪದ್ಮಾನ್ವಿ ಯಸ್ಯಾಗ್ರಸರೋರುಹಾಣಿ ಪ್ರಬೋಧಯತ್ಸ್ಯಾಧ್ಯಪ್

ಮುಖೈರ್ಮಯೂಖೈಃ || ಕು. ೧/೧೬

“ಆ ಹಿಮಾಲಯ ಶಿಖರದಲ್ಲಿರುವಂಥ ಹಾಗೂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಕೊಯ್ದುಳಿದಿರುವಂಥ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ತಿರುಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನು, ಮೇಲೆ ನೋರಿಯಾದ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅರಳಿಸುವನು.”

ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೋದಿದ ಕೂಡಲೆ ಯಾರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಮಾಚಲದ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶವು ಬಿಂಬಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ? ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನಾದರೂ ಮಿರಿ ಹಿಮಾಲಯವಿರುತ್ತದೆಂದು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬ ಅಲಂಕಾರವಿರುವದು.

ಮೇಘದೂತನಿಗೆ ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತದ ವರೆಗೂ ಹಾದಿ ತೋರಿಸಿ, ಮುಂದೆ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಯಕ್ಷನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಪ್ರಾಲೇಯಾದ್ರೀ ರುಪತಟಮತಿಕ್ರಮ್ಯತಾಂಸ್ತಾನ್ವಿಶೇಷಾನ್

ಹಂಸದ್ವಾರಂ ಭೃಗುಪತಿಯಶೋವತ್ರ್ಯಯತ್ಪ್ರಾಂಚ ರನ್ಧ್ರಮ್ |

ತೇನೋದೀಚಂ ದಿಶಮನುಸರೋಸ್ತ್ರಿಯಗಾಯಾಮುಖೋಭೇ

ಶ್ಯಾಮಃ ಪಾಸೋಬಲಿನಿಯಮನಾಭ್ಯುದ್ಯತಸ್ಯೈವವಿಷ್ಣೋಃ ||

“ಹಿಮಾಲಯ ತಟದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನೋಡಿ ನೋಡಿ, ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ, ಪರಶುರಾಮನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಮಾನಸಸರೋವರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಹಂಸಗಳಿಗೆ ಹಾದಿಯಾದ ಕ್ರಾಂಚ ಪರ್ವತದ ವಿವರದೊಳಗಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ಹೋಗುವದರ ಸಲುವಾಗಿ ಸಂಕುಚಿತವೂ, ದೀರ್ಘವೂ ಆದ ದೇಹದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವಂಥ ನೀನು ಬಲಿರಾಜನನ್ನು ಪಾತಾಳಕ್ಕೆ ಮೆಟ್ಟಿಲನುವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಪ್ಪುವರ್ಣದ ಕಾಲಿನಂತೆ ಶೋಭಿಸುವಿ”, “ಉದ್ದಾದ ಕಪ್ಪು ಮೇಘವು ಮಿರಾಟಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಪ್ಪು ಕಾಲಿನಂತೆ ಶೋಭಿಸುವೆ”ಂಬ ಉಪಮೆಯು ಸರ್ವರ ಚಿತ್ತವನ್ನೂ ಅಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಚಕಿತನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಬಿಡುವದು. ಹಾಗೂ ಅಪರಾಧವೇನೂ ಇಲ್ಲದೆ ಶಕುಂತಲೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ, ಅವಳ ಉಂಗುರವನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೆ ಅಕಿಯ ಸ್ಮರಣೆಯುಂಟಾಗಿ, ತಾನು ನೀಚನೂ ಕ್ರೂರನೂ ಹತಭಾಗಿಯೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ರಾಜನು ಸಂತತೀರಹಿತನಾದ ಧನಮಿತ್ರನೆಂಬ ಸಾವು ಕಾರನ ಮರಣದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದ ಪಿತೃಗಳು ಅಧೋಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರೆಂದು ಅತ್ಯಂತ ದುಃಖಿತನಾಗಿ ಎನ್ನುವದೇನೆಂದರೆ —

ಅಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಂ ಬತ ಯಥಾಶ್ರುತಿ ಸಂಭೃತಾನಿ

ಕೋ ನಃ ಕುಲೇ ನಿವಪನಾನಿ ನಿಯಚ್ಛತೀತಿ |

ನೂನಂ ಪ್ರಸೂತಿವಿಕಲೇನ ಮಯಾ ಪ್ರಾಸಿಕ್ತಂ

ಧೌತಾಶ್ರುಶೇಷಮುದಕಂ ಪಿತರಃ ಪಿಬನ್ತಿ || ಶಾಂ. ೬/೨೫

ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೋದಿ ಸಿತ್ಯಲೋಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವರು, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಂತತಿಯಿಲ್ಲದ ಜನರಂತೂ ಅತ್ಯಂತ ಖಿನ್ನಮನಸಿನವರಾಗಿ ತತ್ಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಛೆ ಗೈಯುವರು.

“ಆಲಕ್ಷ್ಯದಂತಮುಕುಲಾನ್” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೋದಿದ ಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಶೇಡ್ಡೀ ಪಂಡಿತರು ಮೂರ್ಛಿತಾಳಿದರೆಂಬುವದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವದಷ್ಟೆ. “ಕಾರ್ಯಾ ಸ್ವೈಕತ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವು ಕವಿಯ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಪೂರ್ಣ ನಿಪುಣತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ದಂತಲೂ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

೬. ಉಪಸಂಹಾರ

ಹೀಗೊಂದೊಂದೇ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮಾದ ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಿನ ಶ್ಲೋಕವು ನೆನಪಾಗ ಹತ್ತಿದರಿಂದ ಗ್ರಂಥವು ಬೆಳೆಯುತ್ತ ನಡೆದದೆ. ಇರಲಿ, ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿವೇಚನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮವಾದ ಕೆಲವು ವರ್ಣನ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪುನಃಪುನಃ ಹೇಳುವುದು ಅನರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಾಲಿದಾಸನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯ ಉತ್ತಮ ವರ್ಣನ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತೋರಿಸುವುದೆಂದರೆ, ಆತನ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ, ತಿರುಗಿ ಬರೆದಂತೆ ಆಗುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಕೊಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಗಳಷ್ಟೇ ಸಾಕು. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಜನರ ಪ್ರಿಯ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಒಂದು ವೇಳೆ ಬಂದಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ರುಚಿಯು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಹೊಸ ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಮಹಾರನ್ನ-ಪರೀಕ್ಷಕನನ್ನಾದರೂ ರಾಜನ ಭಾಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ, ಕೆಲವು ರತ್ನಗಳನ್ನೇ ಆರಿಸಿ ತೆಗೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಮುಷ್ಟಿ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆಯುವನೇ ಹೋರ್ತು, ಪಾಪ ಮತ್ತೇನು ಮಾಡ್ಯಾನು? ಕವಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಅವುಗಳಾದರೂ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಾಗಿ ಮನೋರಂಜಕವಾಗಿರುವವು. ಕಾಲಿದಾಸನೆಂಬ ಕವಿಯು ಇಂಥವನಿದ್ದನು; ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಈತನ ಕೀರ್ತಿಯು ಎಲ್ಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಹಬ್ಬಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತು. ಇಂಥ ಅಲೌಕಿಕ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಕವಿಯ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ಮತ್ತು ವಾಸಸ್ಥಾನ ಮುಂತಾದವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಇತಿಹಾಸವು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ, ಈತನ ಚರಿತ್ರವು ಬಹು ರಮಣೀಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಲ್ಲವರು ಈ ಕವಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅವುಗಳೆಲ್ಲೊಂದರಿಂದಲೇ ಈತನ ಚರಿತ್ರವನ್ನು ಮುಗಿಸುವೆನು.

ದಂತಕಥೆ

ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ತಾಯಿತಂದೆಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ನಿರಾಶ್ರಿತನಾದ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವುತ್ರನಿದ್ದನು. ಇಂಥ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೊಬ್ಬ ದನಕಾಯುವವನು ಆತನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆ ಕುಮಾರನು ಆತನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಗಲ ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಕಳೆದನು. ಆ ಕುಮಾರನು ಬಹು ಸುಂದರನೂ ಸುಕುಮಾರನೂ ಇದ್ದದರಿಂದ, ದೊಡ್ಡ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದನು. ಶಿಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವಿನಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ದನಕಾಯುವವನಾಗಿಯೇ ಮೂಢನಾಗಿ ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಾಶೀ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಭೀಮಶುಕ್ಲನೆಂಬ ಅರಸನಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಬಹು ಸುಕುಮಾರಿಯಾದ ವಾಸಂತಿಯೆಂಬ ಕನ್ನಿಕೆಯಿದ್ದಳು. ಅವಳು ಪೌಢ್ರ ವಯಸ್ಸು ಪಡೆದನಂತರ,

ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದವನನ್ನೇ ಮದುವೆಯಾಗುವೆನಲ್ಲದೆ, ಮತ್ತೊಬ್ಬನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲೋಲ್ಲೆನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಳು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಕೆಗನು ರೂಪ ಪತಿಯು ದೊರೆಯುವದು ಪರಮ ದುರ್ಲಭವಾಗಿತ್ತು. “ಎನ್ನನ್ನು ವರಿಸುವಳೆನ್ನನ್ನು ವರಿಸುವಳು” ಎಂದು ಅನೇಕ ರಾಜಪುತ್ರರು ಬಹು ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಅನೇಕಾ ಭರಣಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟು, ಬಂದು ಬಂದು ಆಕೆಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಾರದ್ದರಿಂದ, ಅಸಮಾನ ಹೊಂದಿ ಬಂದ ಹಾದಿಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವರು. ಇದು ರಾಜನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬರಲೊಲ್ಲದು. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ರಾಜಪುತ್ರರು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಹೋಗುವದನ್ನು ನೋಡಿ, ದುಃಖಿತನಾಗಿ ರಾಜನು ತನ್ನ ಪ್ರಧಾನಾಮಾತ್ಯನನ್ನು ಕರೆಕಳುಹಿಸಿ, ವರನ ವಿಷಯ ವಾಗಿ ಕೇಳಿದನು. ಆ ಪ್ರಧಾನನು ಅಂದದ್ದು— ‘ಒಡೆಯನೇ, ನಿಜವಾಗಿ ನಿನ್ನ ಕನ್ನಿಕೆಯು ವಿಚಾರಹೀನಳೂ, ಸ್ವೈರವೃತ್ತಿಯವಳೂ ಇರುವಳು. “ಸ್ವಚ್ಛಂದಾಚಾರಿಗಳು ಹೆರವರ ದೂಷಣೆಯನ್ನೇ ಲೆಕ್ಕಿಸುವದಿಲ್ಲ” “ನ ಕಾಮವೃತ್ತಿವಚನೀಯಮೀಕ್ಷತೇ” ಎಂಬ ನಿಯಮವುಂಟು. ರಾಜಪುತ್ರರನ್ನೆಲ್ಲ ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಕಳುಹಿದ ಬಳಿಕ, ಕಡೆಗೆ ಕಲ್ಲು ಬುದ್ಧಿಯವನೇ ಇವಳ ದೈವದಲ್ಲಿರುವನೆಂದು ನಂಬುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನಪ್ಪಣೆ ದೊರೆತರೆ, ಆಕೆಗೆ ತಕ್ಕ ವರವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವೆನು.’ ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಜನು ತನ್ನ ಅನುಮತಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಮುಂದೆ ಒಂದು ದಿನ ಆ ವರರುಚಿ ಪ್ರಧಾನನು ಮೇಲುಪ್ಪರಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಸುಖದಿಂದ ಕುಳಿತಿರಲು, ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಬಹು ಚಂದಕಾಣಿಸುವ ದನಕಾಯುವ ಹುಡುಗ ನೊಬ್ಬನು ದನಗಳನ್ನು ತಿರುವಿಕೊಂಡು ಮನೆಯ ಹಾದಿ ಹಿಡಿದು ಬರುತ್ತಿರುವದನ್ನು ಕಂಡು, ಆತನನ್ನು ಮೇಲುಪ್ಪರಿಗೆಗೆ ಕರಿಸಿ, ಅವನ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೆಲ್ಲ ತಿಳಿದು, ಮರಳಿ ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಮಾರನೇ ದಿವಸ ಬೆಳಗು ಮುಂಜಾನೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವರರುಚಿಯು ಅರಸನಿಡೆಗೈತಾದು, ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆಯೇ ಒಬ್ಬ ವರನು ದೊರೆತಿರುವನೆಂದು ರಾಜನಿಗರುಹಿ, ರಾಜಪುತ್ರಿಗಾದರೂ ಅಂದದ್ದು — “ಎಲೈ ರಾಜಕನ್ನಿಕೆಯೇ, ನಿನ್ನ ದೈವವು ಬಹು ಒಳಿತಾದದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಹಾ ಪಂಡಿತನೊಬ್ಬನು ತನ್ನಂತೆಯೇ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ಕಾಶೀನಗರದಿಂದ ಬಂದಿರುವನು. ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ತಡವ್ಯಾಕೆ? ನಾಳಿನ ದಿವಸ ಆತನ ಪರೀಕ್ಷೆಯಾಗಲಿ” ಎಂದು ಆಕೆಯ ಸಮ್ಮತಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಮಾರನೇ ದಿವಸ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಭೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ, ಆ ಕುವಾರಕನಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಡಿತನ ವೇಷವನ್ನು ತೊಡಿಸಿ, ಆ ಊರಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಮಹಾ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನೆಲ್ಲ ಆತನ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಮಾಡಿ, ಆತನನ್ನು ಸಭೆಗೆ ಕರಿಸಲು, ಮೊದಲು ಆ ಶಿಷ್ಯರನ್ನೇ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಶಿಷ್ಯರ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಗುರುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವದೆಂದು ಪ್ರಧಾನನು ಮಾಡಿದ ಸೂಚನೆಗನುಸರಿಸಿ, ಶಿಷ್ಯರ ಪರೀಕ್ಷೆಯಾರಂಭಿಸಿತು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ನಿಜವಾಗಿ ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸರೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಶಿಷ್ಯರ ಪರಾಜಯವು ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಲೊಲ್ಲದು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಪ್ರಧಾನನು ಅರಸನಿಗಂದದ್ದು — ಮಹಾರಾಯರೇ, ಶಿಷ್ಯರೇ ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಪರಾಜಿತನುಶಕ್ಯ-

ರಾವವರಿಂದ ಬಳಕೆ, ಗುರುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನಂತು ವರ್ಣಿಸಲೇಕೆ? ಆದ್ದರಿಂದ ಗುರುಗಳ ಜ್ಞಾನದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪರಿಷ್ಕೆಯಿಂದೆನು ಪ್ರಯೋಜನ? ಸಾಕು— ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನನ ವಚನವನ್ನಲ್ಲಿ ಸಿ ರಾಜನು ತಲೆದೂಗಿ, ಸಮ್ಮತಿಪಡಲು, ಆ ರಾಜಕನ್ನಿಕೆಯು ಪರಮಾದರದಿಂದ ಆ ಸುಕುಮಾರ ಕುಮಾರ ವಿಧ್ವಂಸನ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದಳು. ಅನಂತರ ಕೆಲ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಪತಿಯು ವಿವಾಹಿಣನೂ, ವರ್ಣಹೀನನೂ, ಅಗಿರುವನೆಂದು ಕಂಡು, ಪ್ರಧಾನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೋಸಗೊಳಿಸಿದನೆಂಬ ಸಂತಾಪದ ಭರದಿಂದ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಒರೆಯಿಂದ ಹಿರಿದು, ಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅಂದದ್ದು— ಎಲೈ ಪತ್ನಿಯನೇ, ನಿನ್ನ ನಿಜವಾದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿ. ನಿನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ಉಹಿಸೋ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಇಗೋ ಇವರಿಂದ ನಿನಗೆ ಕಂಠ ಸ್ನಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವೆನೆಂದು ಶಸ್ತ್ರವನ್ನೆತ್ತಿ ಬೆದರಿಸಿದಳು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಆ ಕುಮಾರನು ಧರಧರನೆ ನಡುಗುತ್ತಾ, ತನ್ನ ನಿಜವಾದ ಸಂಗತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ರಾಜಪುತ್ರಿಯ ಬಳಿಗೆ ಸಿವೇದಿಸಿದನು. ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಲೈಸಿ, ಸಂತಾಪಪಟ್ಟು, ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಮೋಲಿಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಮಾಡಿ, ಅಂದದ್ದು— ಇರಲಿ. ನನಗೆ ನೀನು ತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಆದರೆ ನನ್ನ ಉಪಾಸ್ಯದೇವತೆಯಾದ ಕಾಲೀದೇವಿಗೆ ಅನನ್ಯಭಾವದಿಂದ ಮೊರೆ ಹೋಗಿದು ಹೇಳಿ ಹೊರಟಳು; ಆಗ ಅವನು ಸ್ವಲ್ಪ ಧೈರ್ಯತಾಳಿ, ಕಾಲೀದೇವಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಏಕೋಭಾವದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದೇನೆಂದರೆ— “ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ, ಪೂರ್ಣ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಡದಿದ್ದರೆ, ಇದೇ ಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಾನು ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳಿಗೆ ನನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಬಲಿ ಕೊಡುವೆನು.” ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಆತನ ದೃಢ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡು, ಕಾಲೀದೇವಿಯು ಆತನನ್ನು ಪರಮ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಬಿಡದಷ್ಟಿ, ಮುದ್ದಾಡಿ ಆತನ ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಬೀಜಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬರೆದಳು. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಆತನು ಮಹಾ ಚತುರನೂ ಪಂಡಿತನೂ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದವನೂ ಆದನು. ಕಾಲೀದೇವಿಯ ಅಜ್ಞೆಯಿಂದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯೇ ಆತನ ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ತನ್ನ ನಿರಂತರ ನರ್ತನಸ್ಥಾನವನ್ನೇ ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ, ಆತನಿಗೆ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ, ಕರತಲಾಮಲಕದಂತಾದವೆಂಬುದರಲ್ಲಿನು ಅಶ್ಚರ್ಯವುಂಟು? ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ ಕ್ಷಣವೇ ಅಪ್ರತಿಮ ಕವಿತಾಶಕ್ತಿಯು ಅವನಿಗುಂಟಾಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಆ ಮೊದಲಿನ ದನಕಾಯುವ ಹುಡುಗನೂ, ಆ ರಾಜಕನ್ನಿಕೆಯಿಂದ ತಿರಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ ಪತಿಯೂ ಆದವನೇ, ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರತಿಮ ಕವಿಯಾಗಿ ಕಾಲಿದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರು ತೊಟ್ಟನು. ಆತನ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಮುಳುಗಿ ಹೋಯಿತು. ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಲೀದೇವಿಯ ವರದಿಂದ ಅದ್ವಿತೀಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಪತಿಯು ಪಡೆದನೆಂಬ ಸಂತೋಷದ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಆನಂದದಿಂದುಬ್ಬಿ, ಪ್ರೇಮಾತಿಶಯದಿಂದ ರೋಮಾಂಚದೇಹವುಳ್ಳವಳಾಗಿ ವಾಸಂತಿಯು ಬಹು ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಪತಿಯನ್ನಾಲಿಂಗಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯಲು, ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಆತನು ಅವಳನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿ,

ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿದು, ಸರನಾದರಭಾವದಿಂದ ಕೈಮುಗಿದು ಅಂದದ್ದು — “ಎಲೈ ರಾಜ ಪುತ್ರಿಯೇ, ಇಂಥ ಆಚಾರ್ತುರ್ಯದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳಬೇಡ. ನನ್ನಲ್ಲಿ ಪತಿಯ ಪ್ರೇಮ ಭಾವವು ಸಾಕು. ನಿನ್ನ ಕೃಪೆಯಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನೀನು ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಾಳಿ, ಎನ್ನನ್ನು ಬೆದರಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂಥ ಪದವಿಯು ಈ ಹೊತ್ತು ಎನಗೆ ದೊರೆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದಿನಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತಾಪುತ್ರರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೇ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯ ದಂಪತಿಭಾವವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ನೀನು ಮರೆತು ಬಿಡು.” ಈ ವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿ ಪತಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾಗನಾದನೆಂಬುವದನ್ನು ಕಂಡು, ಆ ರಾಜ ಪುತ್ರಿಯು ಆಗ್ಗೆ ಅವನಿಗೆ ಶಾಪನುಡಿಯಾಡಿದ್ದೇನೆಂದರೆ — “ಎಲೈ ನಿಷ್ಕುರಾ, ಕ್ರೂರ ಹೃದಯಾ, ಸ್ತ್ರೀಘಾತಕಿಯೇ, ಎನ್ನ ಶಾಪವಚನವನ್ನಾಲಿಸು. ಉಸಕಾರಿಯೂ, ನಿರಸರಾಧಿಯೂ ಇರುವ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ, ನಿರರ್ಥಕವಾಗಿ ನೀನು ಎನ್ನನ್ನು ಪೀಡಿಸುವಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಡೆಗೆ ನಿನ್ನ ಮರಣವು ಸ್ತ್ರೀಯಳ ಕೈಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರಲಿ” ಎಂದು ಶಾಪವನ್ನಿತ್ತು, ಆತನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ವಾಸಂತಿಯೆಂಬ ರಾಜಪುತ್ರಿಯು ವಿರಕ್ತ ವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅಂದಿನಿಂದ ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದರೂ ವಾಸಂತಿಯ ಸಂಗವನ್ನು ತೊರೆದು, ವೇಶ್ಯಾಂಗನೆಯೊಡನೆ ಕಾಲಕಳೆಯಹತ್ತಿದನೆಂದು ಜನರು ನಾಡಿಕೆಯಾದ ಕಥೆಯನ್ನಾ ದರೂ ಹೇಳುತ್ತಿರುವರು. ಆದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನಗುಂಟಾದ ವಿಲಾಸಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮುತ್ತು ಸಂಹಾರವೆಂಬ ಲಘುಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿದಾಸನು ವರ್ಣಿಸಿರುವನೆಂದೂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು.

ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಕೆಲವು ಸಾಧಾರವಾದವೂ, ಕೆಲವು ನಿರಾಧಾರವಾದವುಗಳೂ, ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳೂ, ಅನೇಕ ಅಖ್ಯಾಯಿಕೆಗಳೂ, ಕಾಲಿದಾಸನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬಹುಮಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆಯಾಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯ ಜನರ ಮುಖಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಹೊರಡು ತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಅವೆಲ್ಲವುಗಳೂ ವಿಶ್ವಸನೀಯವೆಂತಲೇ ಹೇಳಿಕೂಡದು.

ಇತಿ ಕಾಲಿದಾಸ ಚರಿತಂ ಸಮಾಪ್ತಮ್.

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ, ಧಾರವಾಡ

೧೫ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ

೧	ಪಂಡಿತರಾಜ ಜಗನ್ನಾಥ	...	೫-೦೦
೨	ಕನ್ನಡಿಗರ ಜನ್ಮಸಾರ್ಥಕತೆ	...	೫-೦೦
೩	ಕರ್ನಾಟಕ ನರಕಾಸುರ ವಿಜಯ ವ್ಯಾಯೋಗಂ	...	೪-೦೦
೪	ಕರ್ನಾಟಕ ಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರ	...	೬-೦೦
೫	ಶೌರ್ಯಸಾಗರ	...	೬-೦೦
೬	ಕನ್ನಡಮಾತು ತಲೆಯೆತ್ತವ ಬಗೆ	...	೩-೦೦
೭	ಕಾಲಿದಾಸ ಚರಿತ್ರ	...	೬-೦೦
೮	ಕರ್ನಾಟಕ ಯಯಾತಿ ನಾಟಕಂ	...	೮-೦೦
೯	ಮೋಹಿನೀ ಅಥವಾ ನಂದಕರ ನಡವಳಿ	...	೧೦-೦೦
೧೦	ಭಾರತೀಯ ವಿದುಷಿಯರು	...	೮-೦೦
೧೧	ಶ್ರೇಯಃಸಾಧನ	...	೮-೦೦
೧೨	ಗೃಹವೈದ್ಯಕವು	...	೮-೦೦
೧೩	ಇಸೋಪನ ಚರಿತ್ರ	...	೩-೦೦
೧೪	ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳು	...	೧೦-೦೦
೧೫	ನರಗುಂದದ ಬಂಡಾಯ	...	೧೦-೦೦

